

Інститут географії Національної академії наук України

Інститут географії Національної академії наук України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БИКОВА МАРІЯ ДМИТРІВНА

УДК 911.375(477-25)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПОСТІНДУСТРІАЛЬНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОСТОРОВОЇ
ОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА КИЄВА**

11.00.02 – економічна та соціальна географія

10 – природничі науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ М.Д. Бикова

Науковий керівник: Підгрушний Григорій Петрович, д. геогр. н., професор

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Бикова М.Д. Постіндустріальна трансформація просторової організації господарства Києва. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю: 11.00.02 – економічна та соціальна географія. Роботу виконано в Інституті географії Національної академії наук України. Захист відбудеться в Інституті географії Національної академії наук України. Київ, 2019.

Дисертаційна робота присвячена проблематиці суспільно-географічного дослідження постіндустріальної трансформації просторової організації господарства Києва. У роботі проаналізовано та узагальнено еволюцію поглядів на формування концептуальних підходів до вивчення постіндустріальних трансформаційних змін, структуризації міського простору та систематизовано досвід їх дослідження. Уточнено сутність понять «постіндустріальна трансформація господарства» та «просторова організація господарства».

Запропонована методика суспільно-географічного дослідження структурної трансформації господарства міста при переході до постіндустріальної стадії розвитку. Встановлено, що провідну роль в ідентифікації та аналізі трансформаційних процесів просторової організації господарства міст належить таким методам як картографічний та ГІС-аналіз.

Виявлено та проаналізовано чинники, що впливають на трансформацію просторової організації господарства Києва (інституційні перетворення, економічні, технологічні та соціальні зміни, екологічна безпека), серед яких основними є зміна форм власності, ринковий механізм ціноутворення на землю, низька конкурентоспроможність промислових підприємств в умовах ринкового середовища, становлення нових технологічних устроїв у економіці, відсутність державної політики щодо підтримки високотехнологічних підприємств, науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, недосконалість державної системи соціально-

економічного та територіального планування, впровадження у виробництво нових інноваційних технологій безпечних для людини і довкілля тощо.

Обґрунтовано місце Києва у господарському комплексі країни та проведено порівняльний аналіз з іншими великими містами держав Центральної Європи. Здійснено просторово-часовий аналіз розвитку просторової організації господарства Києва та періодизацію його формування.

Проведено аналіз Генеральних планів Києва з суспільно-географічних позицій та встановлено, що виділення виробничих територій проводилося досить узагальнено, без всебічного врахування критеріїв та методичних підходів, представлених у відповідних нормативних документах. В результаті проведеного дослідження виділено наступні типи виробничих територій: 2 зони, 19 районів, 28 територіальних груп підприємств. Проведено типізацію виробничих територій Києва за структурою забудови, особливостями спеціалізації промисловості та за рівнем деіндустріалізації. Проаналізовано зміни, що відбуваються у зв'язку з деіндустріалізацією на виробничих територіях. Виділено за спрямованістю деструктивні, адаптивні та прогресовизначальні (постіндустріальні) трансформації. Встановлено, що деструктивні трансформації набули поширення на недостатньо інвестиційно привабливих виробничих територіях. Адаптивні трансформації зумовлені кон'юнктурним попитом на житло, офісні приміщення, торговельно-розважальні центри. Постіндустріальні трансформації відбуваються в межах усіх промислових зон і районів. Серед них залежно від інтенсивності процесу виділено виробничі території зі значним рівнем постіндустріальної трансформованості, помірним та низьким. Установлено, що така типізація має слугувати підґрунтям для розробки перспективних планів розвитку виробничих територій та нового функціонального зонування території міста.

Охарактеризовано особливості просторової організації третинного сектору. На прикладі ділових послуг, які є індикатором просторової

трансформації міста, проаналізовано динаміку розвитку цих видів діяльності у межах виробничих територій та особливості розміщення.

З'ясовано, що під впливом глобалізаційних процесів відбуваються структурні зрушення, пов'язані з необхідністю ефективного використання території міста як полюсу розвитку, який концентрує значний економічний і людський потенціал. Проведене дослідження трансформації галузевої та функціонально-територіальної структури свідчить, що незважаючи на наявні позитивні моменти, спостерігаються значні зміни цільового призначення територій окремих підприємств або частин промислових районів, які не завжди економічно обґрунтовані. З'ясовано, що результатом трансформації є розмивання просторової структури міста, посилення її фрагментації і структурної мозаїчності, скорочення реального сектора економіки. Встановлено, що не завжди обґрунтовано доводяться до банкрутства промислові підприємства, які є стратегічно важливими для економіки міста, не повною мірою використовується можливість для створення нових територіальних форм організації промислового виробництва і науки (інноваційно-виробничі кластери, технологічні та інноваційні парки, бізнес-інкубатори).

Визначено основні проблеми та обґрунтовано перспективні напрями удосконалення просторової організації господарства Києва на початковому етапі постіндустріальних трансформацій. Обґрунтовано, що трансформаційні процеси вимагають координації управління, а також розробки загальноміської стратегії щодо подальшого розвитку перспективних галузей виробництва і третинного сектору, які змогли б вивести Київ на новий рівень в мережі глобальних міст. Перспективи постіндустріального розвитку Києва, його роль і місце у Європейському співтоваристві залежатимуть від здатності розвивати високотехнологічні галузі, що потребує структурної перебудови економіки. Цілком очевидною є необхідність запровадження інноваційної моделі зростання, за умови нарощування обсягів фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт та забезпечення державної

підтримки галузей пріоритетних для розвитку господарського комплексу міста Києва.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертації поглиблено суспільно-географічні засади дослідження постіндустріальної трансформації просторової організації господарського комплексу міста Києва, зокрема:

Уперше:

- розроблено теоретико-методологічні основи дослідження постіндустріальних трансформацій господарства міст країни;
- запропоновано методику дослідження особливостей та рівня постіндустріальної трансформованості виробничих територій міста;
- здійснено типізацію виробничих територій Києва в залежності від рівня їх постіндустріальної трансформованості;
- визначено якісні та кількісні зміни в третинній сфері Києва на етапі становлення постіндустріального суспільства;
- обґрунтовано пріоритетні напрями розвитку просторової організації господарства Києва в сучасних умовах.

Удосконалено:

- підходи до виділення виробничих територій міста.

Набули подальшого розвитку:

- підходи щодо дослідження стадій урбогенезу та їх проявів у межах великих міст;
- порівняльний аналіз структурних зрушень у містах, що перебувають на різних стадіях розвитку.

Практичне значення одержаних результатів. Окремі наукові положення та практичні результати, що були отримані в дослідженні, впроваджено в діяльності Українського державного науково-дослідного інституту проектування міст «ДІПРОМІСТО» імені Ю.М. Білоконя (довідка № ГІС-2870 від 06.12.2018 р.).

Результати дисертаційного дослідження використовуються в навчальному процесі на факультеті природничо-географічної освіти та

екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова при викладанні дисциплін «Геоурбаністика», «Теоретичні основи просторової організації суспільства», «Основи територіального планування», «Географія сфери послуг» для студентів освітніх ступенів «Магістр» та «Бакалавр»(довідка № 07-10/1913 від 10.12.2018 р.).

Ключові слова: постіндустріальна трансформація, просторова організація господарства, деіндустріалізація, терціаризація, високотехнологічні виробництва, ділові послуги.

SUMMARY

Maria Bykova. Post-industrial transformation of Kyiv's economy spatial organisation. – Manuscript.

Thesis for Ph.D degree in Geography in specialty 11.00.02 – Economic and Social Geography. Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2019.

The dissertation is devoted to the problems of the socio-geographical research of the post-industrial transformation of Kyiv's economy spatial organisation. The paper analyses and generalises the evolution of views on the formation of conceptual approaches to the study of post-industrial transformational changes, the structuring of urban space. Also the experience of their research was systematised. The essence of the concepts “economy post-industrial transformation” and “economy spatial organisation” was specified.

The methods for socio-geographical research of the structural transformation of the city's economy during the transition to the post-industrial development stage were proposed. The leading role during the identification and analysis of the transformational processes of cities' economy spatial organisation belongs to such methods as cartographical and GIS analysis.

The factors influencing the transformation of cities' economy spatial organisation (institutional transformation, economic, technological and social changes, environmental safety) were identified and analysed, among which the

main are: the change in the types of ownership, the market mechanism of land pricing, the low competitiveness of industrial enterprises in the market environment, the emergence of the new technological paradigms in the economy, the lack of supporting state policy, the high-tech enterprises and R&D, the imperfection of the socio-economic and territorial planning state system, the introduction of the new innovative technologies that are safe for humans and the environment etc.

The place of Kyiv in the country's economic complex was substantiated and a comparative analysis with other cities of Eastern European countries was carried out. The spatial and temporal analysis of the Kyiv's economy spatial organisation and the periodisation of its formation were made.

The analysis of the Kyiv's General Plans according to the socio-geographical positions was carried out and it was established that the allocation of the industrial territories was generalised without taking into account the criteria and methodological approaches presented in the relevant normative documents. As a result of our research, the following types of the industrial areas were distinguished: 2 zones, 19 areas, 28 territorial enterprises groups. The classification of Kyiv's industrial territories according to the building structure, industry specialisation features and deindustrialisation level was carried out. The changes that are taking place in connection with deindustrialisation in industrial territories were analysed. According to the direction destructive, adaptive and progressive (post-industrial) transformations were distinguished. It has been determined that the destructive transformations have become widespread in unattractive for investment industrial areas. The adaptive transformations are caused by market demand for housing, offices, shopping and entertainment centres. The progressive (post-industrial) transformations occur within all industrial areas. Among the latter, depending on the intensity process, we can determine significant, moderate and low levels transformation. It has been defined that such classification should serve as the basis for the development of industrial areas perspective plans and a new

city functional zoning. The complex index allowed us to classify the industrial territories depending on the intensity of post-industrial transformations.

The peculiarities for the tertiary sector of spatial organisation were characterised. Using the example of business services as the indicator of the city's spatial transformation, the development dynamics of these types of activities within the industrial territories and the features of the placement were analysed.

It is revealed that under the influence of globalisation processes structural changes connected with the necessity of effective use of the city's territory as a development pole take place. And the latter concentrates considerable economic and human potential. Research of the sectoral, functional and territorial structure transformation shows that despite the positive moments, there are significant changes in the usage of the separate enterprises territories or parts of industrial areas that are not always economically justified. The result of the transformation is the erosion of the city's spatial structure, increasing its fragmentation and structural mosaic, diminishing the economy real sector. Sometimes the industrial enterprises, that are strategically important for the city's economy, are being brought to the bankruptcy with no reasons and the opportunities for creating the new territorial forms of industrial production and science organisation (innovation clusters, technological and innovative parks, business incubators) are not fully used.

The main problems of post-industrial transformation of Kyiv's economy spatial organisation are determined and the perspective directions that can improve the Kiev's economy spatial organisation at the initial stage of post-industrial transformations were substantiated. The transformation processes require the right management, as well as the development of a city's strategy for the further progress of promising industries that would lead Kyiv to a new level in the global cities' network. The prospects of Kyiv's post-industrial development, its role and place in the European community will depend on the ability to develop the high-tech industries that require the economy structural restructuring. It is obvious that there is a need to introduce an innovative growth model, providing the increase in

the research and development expenditure and the state support for the priority sectors of Kyiv's economy.

The scientific novelty of the results. In the dissertation the socio-geographical research principles of the post-industrial transformation of Kyiv's economy spatial organisation are deepened, in particular:

For the first time:

- theoretical and methodological research basis of post-industrial transformations of the cities' economy were developed;
- the methods for socio-geographical research of post-industrial transformation of the cities' industrial areas was suggested;
- the classification of Kyiv's industrial territories according to the level of their post-industrial transformation were suggested;
- qualitative and quantitative changes in Kyiv's tertiary sector at the stage of the formation of a post-industrial society were defined;
- the priority development directions of Kiev's economy spatial organisation in the modern conditions were substantiated.

Improved:

- the approaches to the allocation of city's industrial areas.

Have been further developed:

- the approaches to the research of urbogenesis stages and their disclosure within the large cities;
- a comparative analysis of structural changes in the cities that are in different development stages.

Practical value of the obtained results. Some scientific and practical results obtained during the research were implemented in the activities of State Enterprise Y.Bilokon Ukrainian State Scientific-Research Institute of Urban Design "DIPROMISTO" (reference number GIS-2870 dated 06.12.2018).

The results of the dissertation research are used in the educational process at the Faculty of Natural Sciences and Ecology of Drahomanov National Pedagogical University while studying the disciplines "Urban Studies", "Theoretical

Foundations of Spatial Organisation of Society”, “Fundamentals of Territorial Planning”, “Geography of Services” for students of “Master” and “Bachelor” educational levels (reference number 07-10 / 1913 dated 10.12.2018).

Key words: postindustrial transformation, spatial organisation of the economy, deindustrialisation, tertiarisation, high-tech industries, business services.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Бикова М. Д. Основні напрямки постіндустріальних трансформацій міста Києва: галузевий та просторовий аспекти. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова: Серія 4 «Географія і сучасність»*. К.: Вид-во Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2014. Вип. 19 (31). С. 157–173 (0,8 авт.арк.).
2. Бикова М. Д. Суспільно-географічні аспекти розвитку господарства міста Києва в умовах сучасних трансформацій. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова: Серія 4 «Географія і сучасність»*. К.: Вид-во Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2014. Вип. 20 (32). С. 117–123 (0,5 авт.арк.).
3. Бикова М. Д. Суспільно-географічні особливості просторової трансформації торгівлі Києва. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Географія»*. 2016. Вип. 28, №3–4. С. 156–164 (0,8 авт.арк.).
4. Бикова М. Д. Історико-географічні особливості формування та трансформації промислових зон Києва. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки»*. 2017. Вип. 6. С. 8–15 (0,8 авт.арк.).
5. Бикова М. Д., Підгрушний Г. П. Виробничі території Києва: методологія дослідження та історія формування. *Український географічний журнал*. К.: Академперіодика, 2018. № 4. С. 25–32 (1,7 авт.арк.). *Особистий внесок: здійснено типізацію трансформаційних процесів, що реалізуються на виробничих територіях Києва, розроблено картографічний матеріал, виконано детальний аналіз постіндустріальних трансформацій у промислових зонах та районах міста (0,85 авт.арк.).*

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

6. Быкова М. Д. Деиндустриализация и терциаризация городского пространства Киева: тенденции и особенности динамики. *Вопросы географии и геоэкологии*: науч. журнал. 2017. Июль – сентябрь. Алматы, 2017. С. 27–35 (0,8 авт.арк.).

7. Быкова М. Д. Терциаризация как индикатор трансформации городского пространства Киева. *Вести Белорусского государственного педагогического университета. Серия 3. Физика. Математика. Информатика. Биология. География*. 2017. № 3. С. 77–81 (0,5 авт.арк.).

Матеріали та тези наукових заходів:

8. Бикова М. Д. Постіндустріальні трансформації в економічно розвинених країнах світу: суспільно-географічні аспекти дослідження. *Університетські студії: актуальні дослідження гуманітарних та суспільствознавчих наук*: збірник наукових праць учасників Міжнародної конференції, 20–22 груд. 2013 р. К.: Вид-во Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2014. С. 57–58 (0,2 авт.арк.)

9. Бикова М. Д. Суспільно-географічні аспекти постіндустріальної трансформації просторової організації великого міста. *Регіон-2014: суспільно-географічні аспекти*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців, 3–4 квіт. 2014 р. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. С. 79–81 (0,2 авт.арк.)

10. Бикова М. Д. Еволюція просторової організації господарського комплексу Києва. *Шевченківська весна – 2015. Географія*: збірник наукових праць XIII Міжнародної наукової міждисциплінарної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. К.: Прінт Сервіс, 2015. Випуск XIII. С. 98–101 (0,2 авт.арк.).

11. Бикова М. Д. Київ: особливості просторової динаміки торгівлі як індикатор трансформаційної моделі розвитку. *Регіон-2015: суспільно-географічні аспекти*: матеріали Міжнародної науково-практичної

конференції студентів, аспірантів та молодих науковців, 16–17 квіт. 2015 р. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. С. 68–70 (0,2 авт.арк.).

12. Быкова М. Д. Географические аспекты формирования пространственной структуры хозяйственного комплекса Киева. *Географические аспекты устойчивого развития регионов: материалы Международной научно-практической конференции, 23–24 апреля 2015 г. Гомель: ГГУ имени Ф. Скорины, 2015. Ч.1. 2015. С. 40–43 (0,3 авт.арк.).*

13. Бикова М. Д. Суспільно-географічне дослідження трансформації промислових зон міста Києва. *Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення: збірник наукових праць за матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції, 8–9 жовт. 2015 р. Херсон: ПП Вишемирский, 2015. С. 43–47 (0,3 авт.арк.).*

14. Бикова М. Д. Тенденції розвитку банківської системи міста Києва в трансформаційний період. *Регіон-2015: стратегія оптимального розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 5–6 листоп. 2015 р. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. С. 172–174 (0,2 авт.арк.).*

15. Бикова М. Д. Суспільно-географічні аспекти розвитку науково-інноваційної сфери Києва в трансформаційний період. *Львівська суспільно-географічна школа: історія, теорія, українознавчі студії: матеріали Всеукраїнської наукової конференції з участю закордонних учених, присвяченої 70-річчю кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка, 19–20 листоп. 2015 р. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 126–130 (0,5 авт.арк.).*

16. Бикова М. Д. Суспільно-географічні аспекти розвитку ІТ-галузі України. *Українська географія: сучасні виклики: збірник наукових праць у 3-х т. К.: Прінт-Сервіс, 2016. Т. II. С. 33–35 (0,2 авт.арк.).*

17. Бикова М. Д. Постіндустріальна трансформація економіки європейських міст: суспільно-географічний аналіз. *Від географії до*

географічного українознавства: еволюція освітньо-наукових ідей та пошуків: матеріали Міжнародної наукової конференції (до 140-річчя започаткування географії у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича), 11–13 жовт. 2016 р. Чернівці: ЧНУ імені Юрія Федьковича, 2016. С. 94–95 (0,2 авт.арк.).

18. Бикова М. Д. Територіальна організація бізнес-центрів в місті Києві: реалії і перспективи. *Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення:* матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, 5–6 жовт. 2017 р. Херсон: Видавничий дім «Гельветика, 2017. С. 35–37 (0,2 авт.арк.).

19. Bykova M. D. Pidgrushny G. P. The transformation of Kyiv economy spatial organisation: modern problems and trends. *Space, values and power – Eurasian cities and regions in transformation: materials of the international conference of the TRIPAR project, 16–18 September. 2018. Kyiv: Kravchenko Y.O, 2018. P.100 (0,1 авт.арк.). Особистий внесок: проаналізовано зміни масштабів виробничих територій, розміщених у периферійних зонах Києва (0,05 авт. арк.).*

20. Бикова М. Д. Трансформаційні процеси у промислових районах Києва: причини та наслідки. *Географічна наука та освіта: від констатації до конструктивізму:* збірник наукових праць. К., 2018. С. 129–130 (0,2 авт.арк.).

21. Бикова М.Д. Підгрушний Г.П. Сучасні трансформаційні процеси виробничих територій Києва. *Регіон-2018: стратегія оптимального розвитку:* матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 8–9 листоп. 2018 р. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. С. 42 – 44 (0,2 авт.арк.). *Особистий внесок: на прикладі м. Києва схарактеризовано прогресовизначальні трансформації, що реалізуються в руслі становлення постіндустріального суспільства (0,1 авт. арк.).*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА ВЕЛИКИХ МІСТ	
1.1. Теорія постіндустріалізму як основа для дослідження трансформаційних процесів	24
1.2. Просторова організація господарства міст: чинники, процеси та напрями трансформації.....	42
1.3. Методичні основи суспільно-географічного дослідження постіндустріальної трансформації господарства міст.....	64
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.....	76
РОЗДІЛ 2. ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА КИЄВА: ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА	
2.1. Місце Києва в господарстві України та серед великих міст Центральної Європи.....	79
2.2. Просторова організація виробничої сфери міста та особливості її постіндустріальної трансформації.....	95
2.2.1. Ретроспективний аналіз розвитку просторової організації промисловості міста.....	95
2.2.2. Виробничі території міста та напрями їх трансформацій на сучасному етапі розвитку.....	110
2.3. Просторова організація невиробничої сфери та особливості її постіндустріальної трансформації.....	132
2.3.1. Ділові послуги міста: особливості розвитку в сучасних умовах.....	132
2.3.2. Розвиток науково-інноваційної сфери міста в	

	16
трансформаційний період.....	171
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	182
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА КИЄВА	
3.1 Основні напрями трансформації та проблеми просторової організації господарства міста.....	185
3.2 Перспективи удосконалення просторової організації господарства Києва в умовах постіндустріальної трансформації.....	199
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.....	205
ВИСНОВКИ.....	208
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	212
ДОДАТКИ.....	232

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Глобальні трансформаційні процеси охопили нині всі сфери життєдіяльності суспільства. Найбільшого прояву вони набули у великих містах економічно розвинених держав світу. Вся сукупність цих процесів відбувається переважно в руслі становлення постіндустріального суспільства. Їх складність і неоднозначність спричинена багатьма чинниками, головними серед яких є масштабна деіндустріалізація міст, докорінна зміна структури формуючої їх економічної бази, домінування в ній невиробничої сфери тощо. Це призводить до масштабних трансформацій не тільки у просторовій організації господарства, а й усій планувальній структурі міст, а також зумовлює складний комплекс проблем міського розвитку. Вищезгадані трансформаційні процеси не оминули стороною і великі міста України, набувши найпомітнішого прояву в столиці – місті Києві.

Усвідомлення людством сучасних викликів та визначення напрямів їх подолання знайшло своє відображення в низці засадничих документів щодо перспектив міського розвитку, таких як: Нова програма розвитку міст «New Urban Agenda», ухвалена 2016 р. Конференцією ООН із житла і сталого міського розвитку; програма «Хабітат III»; Європейська хартія міст II: «Маніфест нової урбаністики», прийнята конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи 2008 р.; Лейпцизька хартія «Міста Європи на шляху до сталого розвитку», прийнята на зустрічі міністрів з питань людського розвитку та територіального розвитку 2007 р., доповідь Римського клубу «Come On! Капіталізм, близорукість і руйнація планети», оприлюднена наприкінці 2017 р. та інших.

Постіндустріальним трансформаціям у великих містах світу і, зокрема, України, притаманні специфічні ознаки, що мають суперечливий характер. Саме тому розроблення і коригування генеральних планів, стратегій та інших документів, котрі регламентують перспективний розвиток великих міст

неможливе без детального дослідження трансформаційних процесів, які відбуваються в них.

Проблемам становлення, розвитку та просторової організації постіндустріального суспільства присвячені праці багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених. Це, зокрема, роботи Д. Белла, І. Браде, О. Горкіна, О. Дружиніна, В. Іноземцева, М. Кастельса, Л. Сікори, К. Станілова, А. Трейвіша, Е. Тоффлера, а також І. Горленко, І. Гукалової, О. Дронової, В. Захарченка, В. Нудельмана, Л. Немець, С. Лісовського, Є. Маруняк, К. Мезенцева, Ю. Палехи, Г. Підгрушного, Л. Руденка, В. Смаль, Б. Яценка, А. Чухно та інших вчених.

Незважаючи на актуальність, проблеми постіндустріальних трансформацій просторової організації господарства міст України, на нашу думку, досі недостатньо досліджені. Особливою гостротою вони відзначаються в Києві, який поєднує в собі статус столиці держави, її провідного соціально-економічного центру та метрополісу, що реалізує низку важливих міжнародних функцій. Таким чином, перспективний розвиток Києва значною мірою залежить від характеру, інтенсивності та спрямованості постіндустріальних трансформацій просторової організації господарства міста, що визначає актуальність та практичну спрямованість дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження безпосередньо пов'язане з основними напрямками наукової роботи Інституту географії НАН України, зокрема темою сектору територіальної організації суспільства: «Передумови та перспективи формування метрополісних регіонів України» (номер державної реєстрації № 0117U000207), а також зі спільним українсько-угорським науковим проектом: «Регіональні процеси та глобалізаційні виклики в Україні та Угорщині після кризи 2008 р.», що здійснювався в рамках Угоди про наукове співробітництво між Національною академією наук України та Угорською академією наук в період 2016–2018 рр.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є розроблення суспільно-географічних засад дослідження трансформації просторової організації господарства великих міст в умовах становлення постіндустріального суспільства на прикладі Києва.

Для досягнення зазначеної мети поставлені такі *завдання*:

– узагальнити досвід формування теорії постіндустріалізму як методологічної основи дослідження суспільних трансформацій, уточнити сутність понять «постіндустріальна трансформація господарства» та «просторова організація господарства міста»;

– визначити та дослідити основні чинники постіндустріальної трансформації міст;

– визначити основні трансформаційні процеси та їх спрямованість у господарстві міст в сучасних умовах;

– розробити та апробувати методика суспільно-географічного дослідження постіндустріальної трансформації господарства великого міста;

– визначити місце Києва серед регіонів України та здійснити порівняльний аналіз показників його соціально-економічного розвитку з постсоціалістичними містами Європи;

– здійснити ретроспективний аналіз розвитку просторової організації господарства Києва;

– розробити типізацію виробничих територій Києва за функціональними особливостями, спеціалізацією промислового виробництва та визначити рівень їх деіндустріалізації впродовж останніх десятиліть;

– розробити типізацію виробничих території міста за рівнем та характером їх постіндустріальної трансформованості;

– дослідити особливості просторової організації третинного сектору господарства Києва в умовах переходу до постіндустріальної стадії розвитку;

– визначити проблеми та обґрунтувати перспективні напрями розвитку просторової організації господарства Києва в умовах переходу до постіндустріальної стадії розвитку.

Об'єктом дослідження є просторова організація господарства міста Києва.

Предметом дослідження є трансформація просторової організації господарства Києва в умовах його переходу до постіндустріальної стадії розвитку.

Методи дослідження. Серед методів, застосованих при здійсненні цього дослідження основними є:

– *загальнонаукові методи пізнання:* аналізу і синтезу (при формулюванні та уточненні змісту основних категорій, понять і висновків дослідження); системного аналізу (для оцінки взаємозалежності об'єктів, явищ і процесів); систематизації (на всіх етапах роботи для групування та типізації об'єктів і процесів);

– *спеціальні (конкретно-наукові) географічні методи:* метод польових досліджень (для фіксації суттєвих змін в межах виробничих територій та визначення конкретних промислових об'єктів, де відбулося заміщення виробничих об'єктів комерційною або житловою забудовою, тощо); історико-географічний метод (для аналізу становлення та розвитку господарства Києва, впливу окремих чинників в різні історичні періоди на його просторову організацію); порівняльно-географічний метод (для виявлення спільних і відмінних рис у процесі систематизації виробничих територій столиці за певними ознаками); картографічний метод (для візуалізації результатів дослідження та інтегрального оцінювання просторових закономірностей трансформації виробничих територій).

Інформаційною базою дослідження є статистичні дані та офіційні документи Державної служби статистики України, European Statistical Office (Eurostat), Головного управління статистики у м. Києві, Інституту

«Київгенплан», АТ «Київпроект», Комунальної організації «Інститут генерального плану Києва», матеріали періодичних видань, наукових конференцій, монографічних і картографічних джерел, польових досліджень тощо. Опрацювання статистичної інформації та візуалізація результатів дослідження здійснювалися за допомогою пакету програм Microsoft Excel, ArcGIS та інших.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертаційній роботі поглиблено суспільно-географічні засади дослідження постіндустріальної трансформації просторової організації господарського комплексу міста Києва, зокрема:

Уперше:

- розроблено суспільно-географічні засади дослідження постіндустріальних трансформацій господарства великих міст в Україні;
- розроблено й апробовано методику дослідження рівня постіндустріальної трансформованості виробничих територій;
- здійснено типізацію виробничих територій Києва залежно від рівня їх постіндустріальної трансформованості;
- визначено якісні та кількісні зміни в третинній сфері Києва на етапі становлення постіндустріального суспільства;
- обґрунтовано пріоритетні напрями розвитку просторової організації господарства Києва в умовах переходу до постіндустріальної стадії розвитку.

Удосконалено:

- методичні підходи до виділення виробничих територій міста.

Набули подальшого розвитку:

- методологічні підходи до дослідження стадій урбогенезу та їх проявів у межах великих міст;
- порівняльний аналіз структурних зрушень у господарстві міст, що перебувають на різних стадіях еволюційного розвитку.

Практичне значення одержаних результатів. Окремі наукові положення та практичні результати дослідження впроваджено в діяльності Українського державного науково-дослідного інституту проектування міст «Діпромисто» імені Ю.М. Білоконя (довідка № ГІС-2870 від 06.12.2018 р.). Результати дисертаційного дослідження використовуються в навчальному процесі на факультеті природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова при викладанні дисциплін «Геоурбаністика», «Теоретичні основи просторової організації суспільства», «Основи територіального планування», «Географія сфери послуг» для студентів освітніх ступенів «магістр» та «бакалавр» (довідка № 07-10/1913 від 10.12.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею автора. Усі викладені в дисертації наукові положення, висновки та рекомендації, що виносяться на захист, сформульовані автором особисто в процесі наукового дослідження. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті ідеї та положення, які є результатом особистих досліджень.

Апробація результатів дослідження. Основні наукові положення та практичні результати дисертаційної роботи доповідалися і обговорювалися на таких міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Університетські студії: актуальні дослідження гуманітарних та суспільствознавчих наук» (м. Київ, 20–22 грудня 2013 р.), «Регіон-2014: суспільно-географічні аспекти» (м. Харків, 3–4 квітня 2014 р.), «Шевченківська весна – 2015» (м. Київ, 2–3 квітня 2015 р.), «Регіон-2015: суспільно-географічні аспекти» (м. Харків, 16–17 квітня 2015 р.), «Географические аспекты устойчивого развития регионов», (г. Гомель, 23–24 апреля 2015 р.), «Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення» (м. Херсон, 8–9 жовтня 2015 р.), «Регіон-2015: стратегія оптимального розвитку» (м. Харків, 5–6 листопада 2015 р.), «Львівська суспільно-географічна школа: історія, теорія, українознавчі

студії» (м. Львів, 19–20 листопада 2015 р.), XII з'їзді Українського географічного товариства (м. Вінниця, 17–21 травня 2016 р.), «Від географії до географічного українознавства: еволюція освітньо-наукових ідей та пошуків (до 140-річчя започаткування географії у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича)» (м. Чернівці, 11–13 жовтня 2016 р.), «Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення» (м. Херсон, 5–6 жовтня 2017 р.), «Space, values and power – Eurasian cities and regions intransformation» (м. Київ, 16–18 вересня 2018 р.), «Географічна наука та освіта: від констатації до конструктивізму» (м. Київ, 28–29 вересня 2018 р.), «Регіон–2018: стратегія оптимального розвитку» (м. Харків, 8–10 листопада 2018 р.).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 21 наукову працю загальним обсягом 9,1 авт.арк. (з яких особисто автору належить 8,1 авт.арк.). Серед них: 5 статей у наукових фахових виданнях України (3,75 авт.арк.), 2 статті – у наукових періодичних виданнях інших держав (1,3 авт.арк.), 14 тез і матеріалів доповідей на наукових конференціях різного рівня (3,05 авт.арк.).

Структура і обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Основну частину дисертації викладено на 192 сторінках. Робота містить 5 таблиць, 14 рисунків, 21 картосхему. Список використаних джерел нараховує 225 найменувань.

РОЗДІЛ 1

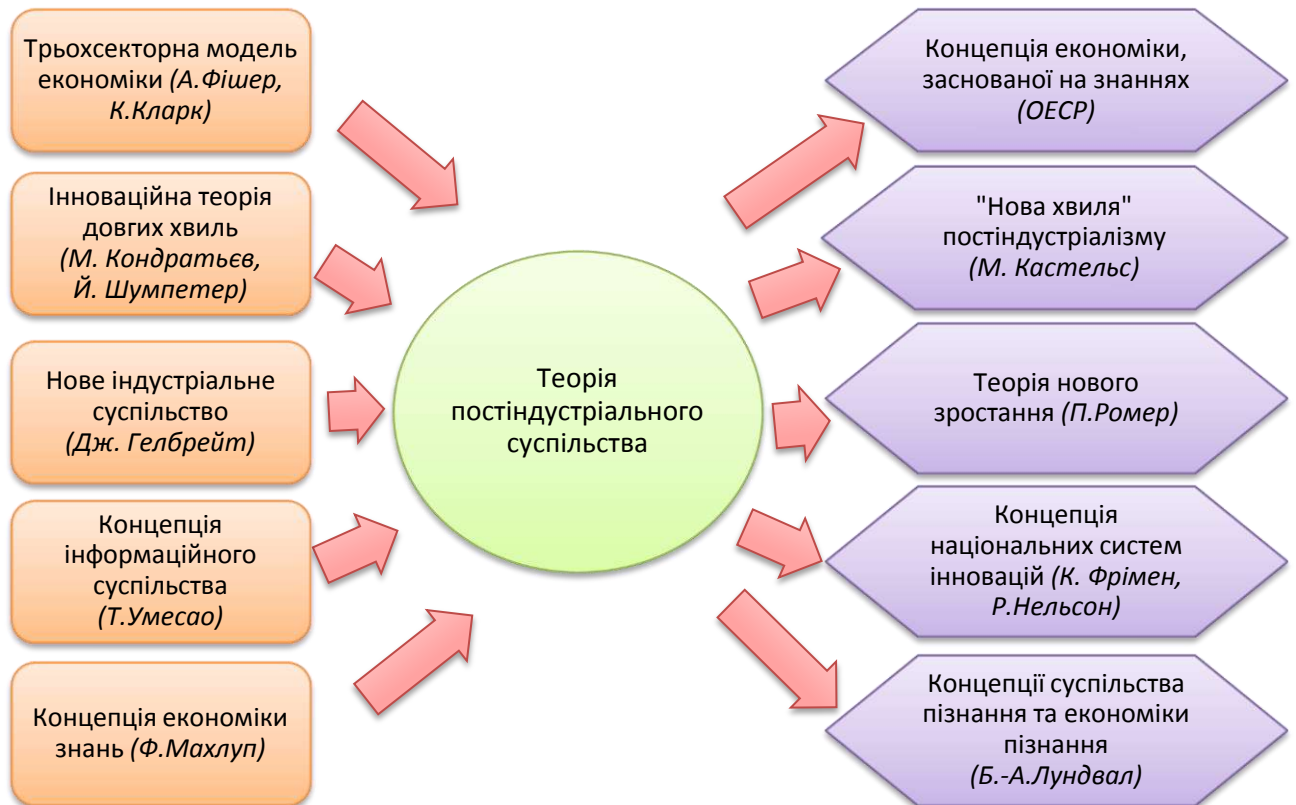
СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА ВЕЛИКИХ МІСТ

1.1. Теорія постіндустріалізму як основа для дослідження трансформаційних процесів

Серед теорій, які пояснюють трансформації суспільного розвитку, у сучасних умовах чільне місце належить теорії постіндустріального суспільства. Вона характеризується всебічним та узагальнюючим змістом, охоплюючи економічні, політичні, соціальні, культурні, релігійні та інші відносини. За думкою фахівців, це чи не єдина суспільна теорія, яка підтвердилася в історичній практиці, і констатує становлення якісно нового етапу розвитку людської цивілізації [121, с. 15]. Очевидно, що це має свій вплив на подальший розвиток суспільно-географічних досліджень.

Теорія постіндустріалізму сформувалася в другій половині ХХ століття і ввібрала в себе цілу низку концепцій (рис. 1.1). Серед них, насамперед, необхідно назвати *трьохсекторну модель економіки*. Першими зробили спроби розгляду сфери послуг як самостійного економічного сектору, а не як складової сфери матеріального виробництва А.Фішер та К. Кларк [185; 192]. Зокрема, А.Фішер поглибив трьохсекторну модель економіки і розробив концепцію первинних, вторинних, третинних галузей економіки. Первинними він вважав сільське господарство, тваринництво, рибальство, лісництво, мисливство і гірничу промисловість, вторинними – переробні галузі й будівництво, а третинними – транспорт, засоби зв'язку, торгівлю, та особисті послуги. На його думку, із зростанням доходів суспільства основний попит переміщується з первинного до вторинного, а потім – третинного сектору економіки.

Рис. 1.1. Теорії та концепції суспільних трансформацій

(складено автором)

К. Кларк не був таким послідовним щодо визначення меж окремих секторів. У своїх працях до первинного сектору він відносив землеробство, лісництво і мисливство, вторинного – переробну, гірничу промисловість, будівництво, виробництво електроенергії, третинного – послуги [185; 186]. Пізніше, 1957 року, вчений відмовився від такої класифікації та запровадив поділ на сектори землеробства, промисловості, послуг. Зокрема, сектор послуг охоплював будівництво, транспорт і зв'язок, торгівлю й фінанси, професійні послуги, адміністрацію, національну безпеку, особисті послуги. Основним критерієм поділу економіки, за К. Кларком, став характер результатів праці. На його думку, продукція третинного сектору, на відміну від двох перших, не піддається перевезенню, а отже, не може бути предметом міжнародного обміну. Послуги він трактував як сферу економіки поза землеробством, лісництвом, мисливством, переробною і гірничою промисловістю [185]. Трисекторний поділ економіки А. Фішера і К. Кларка базувався на галузевій класифікації.

Вагомий внесок у формування трьохсекторної моделі економіки зробив Й. Фурастьє. Він запропонував секторальний поділ економіки залежно від особливостей науково-технічного розвитку її галузей. До первинного сектору він включив галузі, в яких динаміка технічного прогресу є помірною, вторинного – галузі з високою динамікою технічного процесу, а третинного – ті, в яких технічний прогрес є слабким, або його взагалі немає. Негативним аспектом такого поділу є нечіткі межі секторів економіки, оскільки технічний прогрес неоднаково впливає на різні галузі одного і того ж сектору [192].

Співвідношення між секторами економіки відображає специфіку її розвитку в різних країнах та регіонах світу. Домінування того чи іншого сектору економіки свідчить про певну стадію розвитку держави. Зокрема, переважання первинного сектору є свідченням належності до доіндустріальної, вторинного – індустріальної, а третинного – постіндустріальної стадії розвитку суспільства. Сьогодні трьохсекторна модель економіки є важливим інструментарієм, що дає змогу фіксувати швидкість переходу міст, країн та регіонів до постіндустріальної стадії розвитку.

На формування теорії постіндустріального суспільства значний вплив мала *теорія довгих хвиль* в економіці. Її створення, насамперед, пов'язано з роботами М. Кондратьєва та Й. Шумпетера. Теорія довгих хвиль свідчить про існування циклів розвитку в економіці світу, окремих регіонів та країн. Кожен цикл має фази виникнення, експансії, старіння та поступового згортання пріоритетних для нього інновацій. Для кожного циклу базовими є певні технологічні устрої, які визначаються часовим проміжком, регіонами і країнами-лідерами, провідними галузями та технологіями. У свою чергу, домінантні галузі виробництва значною мірою вказують на належність окремих регіонів, країн та великих міст до певної стадії розвитку суспільства [121, с. 17].

Значення теорії довгих хвиль полягає в тому, що вона дала змогу виявити фундаментальні закономірності розвитку тієї чи іншої економічної

системи, а також стала поштовхом для початку ґрунтовних досліджень ролі інновацій в економіці.

Ще однією важливою теорією, яка становила основу концепції постіндустріального суспільства, є теорія *нового індустріального суспільства* Дж. Гелбрейта, характерними ознаками якої є: посилення економічних позицій великих корпорацій через контроль усіх сфер господарства та науки; зростання економічної активності держави; плановий характер економіки, обумовлений діяльністю корпорацій, які підпорядкували ринковий механізм своїм цілям, таким чином усуваючи конкуренцію у ринкових відносинах; підпорядкування економіки вимогам науково-технічної революції. На думку автора теорії, суспільство значно змінюється в умовах формування і функціонування великих корпорацій, що визначають і характер взаємодії економіки [43].

Аналіз окремих суспільних змін потребував визначення нового стану цивілізації. Таким чином зародилася *концепція інформаційного суспільства*, в якому інформація стає головним економічним ресурсом. Вперше ідею інформаційного суспільства майже одночасно на початку 60-х років ХХ ст. сформулювали Ф. Махлуп (США) і Т. Умесао (Японія) [175, с. 52; 207]. В науковий обіг цей термін ввів професор Ю. Хаяші. Лише у 1978 року з'явилася праця М. Пората про інформаційну економіку, інші вийшли друком ще пізніше [175, с. 75].

Концепція інформаційного суспільства збагатила теорію постіндустріалізму, показала властивості інформації та її зростаючу роль. Інформація і знання почали відігравати дедалі важливішу роль у виробничому процесі, активно перетворюючись у безпосередню продуктивну силу та фактор розвитку сучасного господарства. Отже, є всі підстави говорити про особливе місце інформаційної сфери, що дає право вживати термін *інформаційне суспільство*. Інформаційним визначається суспільство, в якому процес комп'ютеризації дає людям доступ до надійних джерел інформації, забезпечує високий рівень автоматизації виробництва. При цьому

змінюється і власне виробництво – його продукт є більш інформаційноємним, що означає збільшення частки інновацій, дизайну і маркетингу в його вартості. «Виробництво інформаційного продукту, а не продукту матеріального буде рушійною силою освіти та розвитку суспільства» [208, с. 29].

Японський варіант концепції інформаційного суспільства розроблявся, насамперед, для вирішення завдань економічного розвитку Японії, що спричинило його обмежений і прикладний характер [161, с. 101]. Ця теорія не могла претендувати на всеохоплюючу характеристику нового етапу розвитку суспільства, тому стала важливою складовою теорії постіндустріалізму.

Дотичною та близькою за багатьма положеннями до концепції інформаційного суспільства є *концепція економіки знань*. Вона виходить з того, що діяльність з виробництва, розповсюдження та використання знання відіграє в сучасній економіці надзвичайно важливу роль, визначаючи її істотні ознаки і темпи розвитку. Термін економіка знань уперше використаний американським економістом Ф. Махлупом. У своїй роботі він оцінив, що 1958 р. сектор економіки знань становив близько 29% ВВП США, включивши до нього різноманітні види людської діяльності, які об'єднав у шість груп: освіта, науково-дослідна робота, художня творчість, засоби масової інформації, інформаційні технології та інформаційні послуги [207]. Отже, вчений зробив спробу виділити та класифікувати види економічної діяльності з найвищою концентрацією знань.

Згодом концепції та ідеї А. Фішера, К. Кларка, Й. Фурастьє, Дж. Гелбрейта, Ф. Махлупа, Т. Умесао та інших учених стали основою формування теорії постіндустріального суспільства. Власне термін постіндустріальне суспільство виник ще на початку ХХ ст., хоча його витoki навряд чи можуть бути визначені з достатньою точністю. З великою вірогідністю можна стверджувати, що категорію постіндустріалізм у науковий обіг увів А. Кумарасвами – автор робіт, присвячених

доіндустріальному розвитку країн Азії. У подальшому, з 1917 р., він активно використовувався теоретиком англійського ліберального соціалізму А. Пенті [83]. Але цей термін був далекий від визначення нової стадії суспільно-економічного розвитку і вживався як протиставлення індустріальному суспільству з його глибокими суперечностями і конфліктами. У 1958 р. американський соціолог Д. Рісмен реанімує термін постіндустріального суспільства в назві однієї із своїх статей [212].

Більш детальне трактування теорії постіндустріального суспільства вперше викладено у фундаментальній праці Д. Белла «Прийдешнє постіндустріальне суспільство» (1973 р.), де він виділив такі головні його ознаки:

- зрушення від виробництва товарів до розширення сфери послуг;
- домінування у структурі зайнятості професійного і технічного класу;
- осьовий принцип суспільства: центральне місце теоретичних знань як джерела нововведень і політичних рішень у суспільстві;
- особлива роль технології і технологічних оцінок у майбутній орієнтації;
- створення нової інтелектуальної технології при прийнятті рішень.

Аналізуючи нові явища в економіці, Д. Белл, зробив висновок, що в суспільстві розпочався перехід від індустріальної стадії розвитку до постіндустріальної з переважанням не виробничого сектору, а сектору послуг [178, с. 353]. Спираючись на проведені дослідження, він визначає *постіндустріальне суспільство* як таке, в економіці якого пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти і підвищення якості життя [179, с. 102]. Д. Белл стверджував, що з розвитком суспільства відбувається рух від переважання сільськогосподарського виробництва та видобувної промисловості до домінування переробної промисловості і, нарешті, провідної ролі сектору послуг, причому тих, що пов'язані, насамперед, з охороною здоров'я, освітою, дослідженнями і управлінням. Ця особливість

постіндустріального суспільства тісно пов'язана зі змінами в розподілі занять: спостерігається зростання інтелігенції, професіоналів і технічного класу (хоча така тенденція виявляється вже в змінах структури зайнятості, що відбуваються в індустріальний період).

Ключову роль у постіндустріальному суспільстві Д. Белл відводив теоретичним знанням як джерелу інновацій, виникненню нових високотехнологічних видів виробництва: «...більшість нових наукоємних виробництв (комп'ютерне, електронне, оптичне, полімерне), на відміну від промисловості XIX ст., базуються на теоретичних розробках, що передують виробництву» [14, с. 185].

Розглядаючи теорію постіндустріалізму, слід акцентувати увагу на такому: по-перше, Д. Белл прогнозував появу нового типу суспільства, а не досліджував уже сформоване постіндустріальне суспільство; по-друге, концепція постіндустріального суспільства описує країни з розвиненою економікою, точніше, тільки США; по-третє виявлено можливу траєкторію соціального розвитку. Отже, це було гіпотетичним припущенням, а не описом реального розвитку [145, с. 24].

Помітний внесок у розвиток теорії постіндустріального суспільства зробили також П. Друкер [70; 71] та Е. Тоффлер [165]. П. Друкер визначив основні ознаки трансформації індустріального суспільства в постіндустріальне: перехід індустріального господарства до такого, що засноване на знаннях та інформації, подолання капіталістичної приватної власності, формування нової системи цінностей сучасної людини і трансформація ідей національної держави у бік глобальної економіки і соціуму тощо [71].

Основним висновком із концепції П. Друкера є те, що перехід до постіндустріального суспільства принципово змінює владну структуру суспільства: влада і контроль поступово переходять від власників капіталу до тих, хто має знання, володіє інформацією та ефективними технологіями їх використання. Одночасно автор концепції не дає однозначних відповідей на

більшість питань, що стосуються стратифікації суспільства, яке генерує нові знання; ролі і значення традиційних факторів виробництва; основ визначення ефективності використання інформації і знань тощо. На його думку, це цілком природно, тому що суспільство, яке перебуває у процесі трансформації, не може бути вивчено повною мірою [174].

Е. Тоффлер запропонував свій термін, що характеризує постіндустріальне суспільство, – третя хвиля. При цьому перша і друга хвилі в нього співвідносяться відповідно з аграрним та індустріальним суспільством. Точкою повороту автор вважає 1955 р., коли в США вперше кількість «білих комірців» і працівників сфери обслуговування почала перевищувати чисельність «синіх комірців». Крім того, у цей період активно впроваджували комп'ютери і нові технології, які стали більш доступними для населення [165].

На нашу думку, важливим є факт, що вчені, які по-різному визначали майбутнє суспільство, одноголосно визнавали першочергове значення інформації, знань, науки і технологій. Це дає підстави зробити висновок про активне формування теорії, яка б була здатна спрогнозувати напрями розвитку суспільства майбутнього.

Оновлене розуміння теорії постіндустріального суспільства запропоноване представником нової хвилі постіндустріалізму – іспанським соціологом М. Кастельсом. Він вніс окремі істотні доповнення до цієї теорії, а саме:

1. Джерело продуктивності та зростання знаходиться у знаннях, які поширюються на всі сфери діяльності через обробку інформації. Зокрема, в сучасному суспільстві більше ніж 80 % витрат у часовому і вартісному відношенні припадає на роботу з інформацією [108, с. 98].

2. «В новій економіці буде зростати значення професій, пов'язаних з високою насиченістю їх представників інформацією і знаннями. Зайнятість в менеджменті, потреба в професіоналах і техніках буде зростати швидше, ніж

в будь-яких інших сферах зайнятості і складе ядро нової соціальної структури» [85, с. 171].

Поняття інформації, за М. Кастельсом, формують насамперед знання і наука, особливо фундаментальна. Відомо, що в індустріальному суспільстві, виробництво розвивається не на основі досвіду, як у попередніх формаціях, а на основі науки, яка перетворюється на безпосередню продуктивну силу суспільства. У постіндустріальному суспільстві ця тенденція, передусім, зростання фундаментальної науки, набуває настільки вираженого характеру, що розглядається як перша і вирішальна особливість суспільства [47, с. 10].

Нове суспільство пов'язано також з революцією в інформаційних технологіях. Як зазначає М. Кастельс, використання інформації у виробництві спостерігалось і в індустріальну епоху, проте тільки зараз з'явилися складні технології обробки інформації, яка стає сировиною, предметом і продуктом виробництва [85].

В. Іноземцев зазначає, що постіндустріальне суспільство протиставляється індустріальному і доіндустріальному за трьома найважливішими параметрами: 1) основним виробничим ресурсом (в постіндустріальному суспільстві ним є інформація, індустріальному – енергія, доіндустріальному – первинні умови виробництва, сировина); 2) типом виробничої діяльності (відповідно обробка, виготовлення, видобування); 3) характером базових технологій (наукоємні, капіталомісткі, трудомісткі відповідно) [82, с. 5].

Українські вчені мають свої погляди на теорію постіндустріального суспільства. Наприклад, А. Чухно вважав, що ця теорія, спираючись на закономірності розвитку продуктивних сил, технологічних способів виробництва, визначає стадії суспільного розвитку і цивілізаційного прогресу. Більше того, вона не обмежується технологічним детермінізмом, а передбачає широкий розвиток постіндустріального суспільства [175, с. 40].

Г. Підгрушний зазначає, що узагальнюючий, міждисциплінарний та комплексний характер теорії постіндустріалізму забезпечує їй найвищу

адекватність у трактуванні суспільних процесів та відчутні конкурентні переваги порівняно з іншими теоріями суспільного розвитку [121, с. 15].

В. Смаль доповнює визначений М. Кастельсом перелік ознак постіндустріального суспільства не менш значущими ознаками. Ключовими атрибутами постіндустріальності є сервісність або терціаризація (від лат. *tertiarius* – третинний) та знаннєємність економіки [144, с. 18].

Сьогодні ідеї постіндустріального суспільства залишаються дуже популярними, у тому числі серед українських науковців, які визнають важливе значення цієї теорії для подальшого розвитку як географічної науки, так і суспільства. Зокрема, теорія постіндустріалізму привернула увагу багатьох дослідників до окремих аспектів впливу науково-технічного прогресу на суспільство, що привело до появи низки супутніх наукових концепцій.

У 1990-х рр. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) розпочала активну розробку *концепції економіки, заснованої на знаннях*. Цей термін (англ. *knowledge-based economy*) почав використовуватися, коли виникла потреба в такій категорії, яка б чітко відображала сутність економіки постіндустріального суспільства, адже стало зрозумілим, що з переходом до нього змінюється як сутність економіки країни загалом, так і кожної її галузі.

До середини 90-х років ХХ ст. категорія *економіка, заснована на знаннях*, не мала чіткого трактування. У 1996 р. ОЕСР визначила її як «економіку, що безпосередньо заснована на виробництві, розповсюдженні, використанні знань та інформації» [209]. Концепція економіки знань, яку розпочали розробляти ще в 1960-х рр., та концепція економіки, заснованої на знаннях, різні за своєю сутністю: у першій знання – це продукт, а в другій – це засіб виробництва (знаряддя праці).

Теорія нового зростання розроблена економістом П. Ромером і доповнена таким фактором виробництва, як база знань. У традиційній науці розглядається тільки два чинники виробництва – капітал і праця, а П. Ромер

додає третій – технологію. Він вважає технологію ендогенною (внутрішні фактори), центральною частиною економічної системи, а традиційна наука – екзогенною (зовнішні фактори), тобто випадковою. З погляду вченого, будь-який окремий технологічний прорив може здаватися випадковим, але в цілому технологія розвивається прямо пропорційно до вкладених у неї ресурсів. Технологія може підвищувати прибутковість інвестицій, тому розвиненим країнам вдається підтримувати швидкий темп зростання, а не боротися зі спадною дохідністю інвестицій, як пророкує традиційна теорія. Багато хто вважає, що розвиток технології – це справа випадку, а на думку П. Ромера, це контрольований процес [213].

Іншим ключовим фактором економічного зростання є інновації – основна форма перетворення знань на добробут і важлива характеристика економіки, заснованої на знаннях. Як показують дослідження вчених, інновації сьогодні – це основне джерело економічного зростання і найважливіший фактор конкурентоспроможності підприємств, регіонів і національних економік. Підрахунки експертів ОЕСР показують, що економічне зростання розвинених країн упродовж останніх двох десятиліть більш ніж наполовину зумовлене інноваціями.

Саме тому першою помітною розробкою дослідників у цій сфері стала *концепція національних систем інновацій (НСІ)*, розроблена у 1985 р. такими вченими як К. Фрімен, Р. Нельсон та Б.-А. Лундвал. Її суть полягає в комплексному процесі, який об'єднує різних учасників, таких як фірми, виробники нових знань, технологічні центри, аналітичні центри, поєднані безліччю взаємозв'язків, що таким чином створює інноваційну систему. Ідея Б.-А.Лундвала є наслідком глибокого та всебічного аналізу таких компонентів національної інноваційної системи, як система організації праці, промислові мережі, державний сектор, фінансова система, науково-технічний комплекс. Ключовим ресурсом сучасної економіки є знання [12].

Окрім названих вище теорій, протягом останніх 20 років набули поширення нові концепції, що підкреслюють системні характеристики

інновації не тільки на національному рівні. Наприклад, Б. Карлссон з колегами зі Швеції на початку 1990-х рр. розробив *концепцію технологічних систем*. Із середини 1990-х рр. з'явилася велика кількість наукових праць, присвячених *регіональним системам інновацій*, а Ф. Малерба з колегами розробили поняття *галузевих систем інновацій*. Окремі основоположні ідеї, що стосуються концепції інноваційних систем (вертикальна взаємодія та інновація як інтерактивний процес), з'являються у працях М. Портера, присвячених індустріальним кластерам, а також у *концепції потрійного хелікса* Г. Іцковіца і Л. Лейдесорффа [175, с. 55].

Таким чином, термін *національна система інновацій*, або *національна інноваційна система* став широко застосовуватися щодо регіонів і галузей. Загальноприйнятим уявленням стало те, що розвиток інновацій і технологій – це результат комплексних відносин суб'єктів усередині системи, яка включає підприємства, університети і дослідницькі інститути. Загальновизнаним також став поділ інноваційних систем на національні, регіональні, місцеві, технологічні та галузеві (під останніми часто розуміють кластерні утворення). На початку 1990-х рр. концепція національних систем інновацій набула активного поширення в діяльності ОЕСР з метою привернення уваги політиків до питань інновацій в умовах глобалізації. Разом з тим концепція піддавалась критиці, наприклад за те, що вона не відрізнялася оригінальністю і здебільшого приділяла увагу інституціям, а не поширенню знань як таких [145, с. 30].

У сучасній економіці важливим є значення освіти, постійне здобуття нових знань і навичок для забезпечення конкурентоспроможності індивіда і корпорації. Враховуючи це, данський вчений Б.-А. Лундвал запровадив поняття *суспільство пізнання* та *економіка пізнання*. Необхідність у постійному навчанні пов'язана з мінливим технологічним, ринковим, інформаційним середовищем, в якому на тлі глобалізації та посилення конкуренції діє бізнес. Відповіддю на зростаючу конкуренцію є прискорення інновацій, що потребують від працівників більшої креативності, швидкої

адаптації до нових умов, освоєння нової техніки і навичок роботи. Б.-А. Лундвал зазначав, що найбільш суттєвим ресурсом у сучасній економіці є знання і, відповідно, найважливішим процесом – пізнання [206, с. 1].

Таким чином, провідною тенденцією став розгляд сучасного суспільства саме як постіндустріального. В міру розвитку цивілізації посилюються дослідження значення окремих аспектів постіндустріального суспільства: знань, інформації, інновацій, технологій тощо.

Значення теорії постіндустріалізму полягає в тому, що вона дає чітке уявлення про стадійно-еволюційний розвиток суспільства, суть якого полягає у структурних змінах (трансформаціях). Вона передбачає проходження суспільством певних стадій шляхом технічних і технологічних нововведень у поєднанні з різними психологічно-мотиваційними чинниками. Відповідно до теорії постіндустріального суспільства воно у своєму поступальному розвитку проходить три основні стадії: доіндустріальну (аграрну), індустріальну і постіндустріальну. На першій домінуючим сектором економіки є первинний, другій – вторинний, а на третій стадії – третинний. Пріоритетним виробничим ресурсом у доіндустріальному суспільстві вважаються природні умови та сировина, індустріальному – енергія, а постіндустріальному – інформація, володіння якою є головним і престижним чинником [121, с. 18].

Кожен наступний етап розвитку суспільства, згідно із постіндустріальною теорією, спирався на попередні. Нові економічні устрої завжди формувалися всередині попередніх, тобто виробництво благ, менш залежних від природного середовища, поступово набувало товарних форм і ставало все більш значимим в загальному обсязі валового внутрішнього продукту. Перехід до наступного етапу розвитку суспільства відбувався, коли частка нового економічного устрою поступово починала переважати у валовому внутрішньому продукті, але попередні економічні устрої не зникали повністю зі структури економіки. Саме тому постіндустріальна

економіка включає індустріальні галузі та сільське господарство, що забезпечують матеріальну основу розвитку суспільства, проте в новому суспільстві вирішальними умовами досягнення успіху стають інформація і знання, високий рівень автоматизації виробництва, наукоємні технології, надання послуг, серед яких постійно з'являються і розвиваються нові [139].

Ступінь прогресивності економіки та її технологічну структуру розкриває домінування того чи іншого технологічного устрою – сукупності пов'язаних виробництв, що мають єдиний технічний рівень і розглядаються як структурна підсистема економічної системи – альтернативна по відношенню до таких підсистем як галузі [143]. Перехід суспільства до нового технологічного устрою стимулюється впровадженням технологічних інновацій, які радикально змінюють особливості функціонування різних видів діяльності суспільства.

Вчення про технологічні устрої має велике теоретичне та практичне значення. Такі дослідження сприяють значному поглибленню розуміння структури економіки, тенденцій її розвитку шляхом урахування змін співвідношення матеріального виробництва і сфери послуг; галузей промисловості, сільського господарства і сфери послуг.

Початок п'ятого технологічного устрою, котрий можна визначити як устрій з домінуванням інформаційних і комунікаційних технологій є свідченням завершення індустріального способу виробництва і переходу до нового постіндустріального етапу розвитку людства. Науковці виділяють шість технологічних устроїв, проте окремі зазначають про появу ознак сьомого (додаток В).

На думку, В. Римського, сьогодні не існує суспільств, які повністю можна було б вважати постіндустріальними. З більшою чи меншою впевненістю ймовірно досліджувати лише, наскільки те чи інше суспільство наблизилося за окремими ознаками чи за їх сукупністю до постіндустріального [139]. Отже, ураховуючи особливості еволюційного розвитку, можна сприймати як закономірний той факт, що в індустріальних

країнах можливі постіндустріальні зрушення в окремих центрах економічної активності та утворення нових форм територіальної організації економіки постіндустріального типу [121, с. 18-19].

Стадійно-еволюційний розвиток господарства і соціальної сфери суспільно-територіальних комплексів певної території пов'язаний з їх структурними трансформаціями. Особливої актуальності ця проблема набуває на стадії становлення постіндустріального суспільства як якісно нового етапу його розвитку. Трансформаційні процеси приводять до зміни пропорцій і співвідношень між різними ланками господарського комплексу, а також якісних параметрів або характеру зв'язків між окремими складовими. Виділення сектору інформаційних технологій як самостійної сфери дає можливість реально оцінити ступінь просування національної економіки до інформаційної стадії розвитку. Еволюція економіки від одного до іншого етапу розвитку супроводжується зростанням кількості секторів, а також зміною їх значимості.

У постсоціалістичних країнах відбувається процес накладання постіндустріальної та постсоціалістичної трансформацій, що обумовлює специфічні ознаки першої. Зокрема, ключовою проблемою трансформаційних процесів є фундаментальні суперечності між цілісністю розвиненого індустріального суспільства і формуванням ефективного ринкового сектору, здатного стати основою відновлення економічного зростання.

Дослідження процесів, що впливають на просторову організацію найбільших постсоціалістичних міст у перехідний період, представлені роботами І. Браде [2; 3; 181], М. Джентіле [195], Г. Еньєді [189], Г. Костинського [203], Л. Сакори [222; 223; 224], К. Станілова [217], А. Стеннінг [221], Т. Таммару [225], Ю. Фрідрікса [194], Ф. Хамільтона [196] та ін. На пострадянському просторі під терміном *трансформація* найчастіше розуміють радикальні економічні реформи, які розпочалися на території колишнього СРСР в кінці 1980 – на початку 1990-х рр. Теоретичні основи

трансформації міського простору розглянуті в роботах як російських географів (К.Є. Аксьонов [2; 3; 4], Є.Г. Аніміца [6; 7], О.І. Вендіна [4; 93], О.Г. Дружинін [69], В.О. Колосов [3; 93], М.О. Слука [45], А.І. Трейвіш [49] та ін.), так й економістів (Н.Ю. Власова [6; 39], В.Л. Іноземцев [82; 83]).

В Україні питання трансформації господарства великих міст, незважаючи на швидкі темпи перебудови економіки в них, розроблені недостатньо. Теоретичні основи трансформації українських міст розглянуті в роботах І.В. Гукалової [50], О.Л. Дронової [67; 68], К.В. Мезенцева [103; 104], В.І. Нудельмана [112; 97], Ю.М. Палехи [114], Г.П. Підгрушного [119; 120; 121; 122], Л.Г. Руденка [73; 81; 111; 112; 167; 169] та інших. У науковій літературі існують різні визначення терміна *трансформація* (табл. 1.1).

Економіка країн, що перебувають у процесі трансформації, тобто переходу від однієї соціально-економічної системи до іншої, володіє низкою специфічних характеристик, що відрізняють її від економіки з відносно стабільним станом, яка розвивається на власній основі.

На нашу думку, *постіндустріальна трансформація господарства* – це зміна структури і технології економіки на засадах п'ятого технологічного устрою, що супроводжується комплексом специфічних процесів: інтенсивним розвитком новітніх технологій та інновацій, всеохоплюючою інформатизацією усіх сфер життя і діяльності людини, домінуванням сфери послуг у структурі економіки, зростанням ролі науки та освіти в житті суспільства і частки зайнятих у науково-дослідній діяльності; формування креативного класу суспільства (вчені, журналісти, письменники, громадські діячі, інженери, художники) тощо. Провідним сектором економіки поступово стає третинна сфера, що займається обробкою інформації і створенням нових знань, разом з цим знижується роль традиційних галузей господарства. Зрушення також відбуваються у структурі зайнятості населення: на сферу матеріального виробництва припадає близько 10 – 15% зайнятого працездатного населення, тоді як на обслуговування – 80 – 85%.

Таблиця 1.1

Тлумачення поняття трансформація*

Автор(-и)	Тлумачення
К. Є. Аксьонов, І. Браде, Є. О. Бондарчук [2]	Багатовимірні системні зміни в постсоціалістичних суспільствах, основані на загальному модернізаційному тренді, які можуть привести до різноманітних специфічних суспільних результатів
Л. Бальцерович [11]	Трансформація представлена зміною економічної системи. Зміни макроекономічної ситуації, капіталу в матеріально-речовому вираженні, людського капіталу, території, розміщення – це частина економічної трансформації, оскільки вони впливають зі змін економічної системи
Г. І. Башнянин [13]	Стадія розвитку будь-якої економічної системи, пов'язаної з її перетвореннями, видозмінами. У якісному значенні вона описує кінцевий стан розвитку, реорганізацію цілісної системи шляхом імплементації її як елемента в систему вищого рівня розвитку
Н. Ю. Власова [39]	Зміна складу і змісту основних частин економіки, структури виробничої та невиробничої сфер, системи управління
Н. І. Гражевська [48]	У широкому розумінні – загальна форма розвитку економічних систем, пов'язана з еволюційними та революційними змінами, постійними переходами економічних систем із стійкого в нестійкий стан і навпаки (еволюція трактується як поступовий процес накопичення кількісних та якісних змін параметрів системи). У вузькому розумінні – внутрішня складова процесу загальної еволюції, пов'язана з порушенням рівноваги та поступовості, невизначеністю, незавершеністю, альтернативністю розвитку, наявністю особливих перехідних форм та специфічних елементів перехідних структур
С. В. Мочерний [72]	Процес перетворення однієї економічної системи на іншу, що супроводжується відмиранням одних елементів, ознак, властивостей і появою інших
Г. П. Підгрушний [121]	Зміна форми, істотних властивостей чого-небудь
Х. Фассмманн [191]	Масштабні і з позицій історичної перспективи виключно швидкі зміни в політичних, економічних і суспільних структурах колишніх соціалістичних країн Центрально-Східної і Східної Європи, починаючи з кінця 1980-х р.

*Джерело: розроблено автором

Наукоємні технології стають пріоритетом для розвитку виробництва: комплексна автоматизація виробництва, створення матеріалів із наперед заданими властивостями, оволодіння новими способами отримання і перетворення енергії, передачі її на будь-які відстані тощо. Окрім цього, формування постіндустріального суспільства супроводжується заміщенням

масового виробництва високоефективним гнучким, орієнтованим на індивідуалізований попит. Нові технології потребують використання у виробництві не лише елементарних здібностей людини до праці, але й спроможності щодо участі в науковому пошуку та управлінні виробництвом. У постіндустріальному суспільстві необхідністю стають знання, що сприяє не тільки вдосконаленню знарядь праці або принципів організації виробничої та громадської діяльності, виробленню товарів та послуг високої якості, але й споживанню цих товарів і послуг, створенню і передачі нових знань [66].

Серед соціальних груп у трансформаційний період активно зростає роль працівників з вищою освітою, оскільки робота стає все більш інтелектуальною, а головним мотивом до праці є не лише високий дохід, а й можливість творчої самореалізації. Цінуються працівники, які готові розвивати свій творчий потенціал, реалізуючи у виробництві досягнення науки і техніки та генеруючи нові ідеї. Основною умовою ефективного функціонування сучасного виробництва є наявність працівника, підготовленого до постійних змін технологічного процесу і впровадження інновацій. У цьому прояві людина-працівник відіграє роль двигуна науково-технологічного прогресу і регулятора його пріоритетів [66].

Становлення глобального постіндустріального суспільства ускладнюється низкою причин. По-перше, це історично нерівномірний розвиток різних міст, країн і регіонів. Високорозвинені держави світу займають провідні позиції в розвитку новітніх технологій, починаючи від генної інженерії і закінчуючи комп'ютерним дизайном. Однак більшість держав перебувають на стадії індустріального або доіндустріального розвитку суспільства.

По-друге, становлення постіндустріального суспільства ускладнюється екологічною кризою, загостренням боротьби за перерозподіл невідтворюваних природних ресурсів, демографічним вибухом у найбідніших країнах світу. Ключовим питанням залишається використання енергетичної сировини індустріальної епохи – вугілля, нафти та газу, які

характеризуються обмеженим ресурсним потенціалом. Дефіцит енергетичних ресурсів може повернути постіндустріальне суспільство до попередніх етапів розвитку [101].

Варто зазначити, що наведені вище ознаки є досить узагальненою характеристикою економіки, яка перебуває в стадії постіндустріальної трансформації. Проте їх ґрунтовний аналіз дав змогу визначити основні напрями та етапи подальшого дослідження постіндустріальної трансформації просторової організації господарства великих міст.

1.2. Просторова організація господарства міст: чинники, процеси та напрями трансформації

Серед сучасних проблем розвитку міст і регіонів країни чільне місце посідають проблеми просторової організації господарства й особливо промислового виробництва. Просторова організація господарства впродовж останніх десятиліть зазнала істотних трансформацій і її розвиток нині відбувається в складних умовах. Пов'язано це як з низьким фінансово-інвестиційним забезпеченням виробництва, так і подорожчанням територіального ресурсу, що спричинено впливом ринкового ціноутворення на вартість земельних ділянок загалом, особливо в межах великих міст. До того ж це відбувається на тлі об'єктивних процесів деіндустріалізації, які набули в Україні гіпертрофованих масштабів. Оскільки основою формування просторової організації господарства великих міст протягом тривалого часу виступала промисловість, то деіндустріалізація як процес істотного зниження її частки в господарстві, позначився на особливостях трансформаційних процесів.

Деіндустріалізація в економічно розвинених державах розпочалася з 1970–1980-х рр. та обумовлена такими факторами:

– посиленням міжнародного поділу праці в результаті глобалізації світового господарства і, як наслідок, міграцією робочих місць у країни з більш дешевою робочою силою;

– падінням значення промисловості й зниженням конкурентоспроможності заснованої на ній національної господарської системи;

– переорієнтацією моделі економічного розвитку високорозвинених країн на сферу послуг і фінансово-кредитну галузь як основні чинники зростання економіки [9].

Початок деіндустріалізації у містах Центральної і Східної Європи припадає на 1980 – 1990-х рр. Її результатом стало банкрутство великих державних підприємств або їх виведення за межі міста з подальшою переорієнтацією звільнених площ під будівництво житлової та комерційної нерухомості, різке скорочення зайнятих у промисловості, депресивний стан економіки, безробіття, падіння обсягу інвестицій тощо [66].

Однією із головних причин такої ситуації слід вважати низьку спроможність господарства постсоціалістичних країн до подолання фазового бар'єра [116] при переході від третього та четвертого до п'ятого й шостого технологічних устроїв. Як показують дослідження, сьогодні в господарстві України виробництва третього технологічного устрою становлять близько 58 %, четвертого – 38 , п'ятого – 4 %, а шостого – практично відсутні [36]. В той же час в США частка виробництв четвертого технологічного устрою становить близько 20 %, п'ятого – 60, шостого – 5 % [84]. Аналогічна ситуація спостерігається і в інших економічно розвинених державах світу.

Таким чином, в умовах глобалізації промисловість України значно поступається високорозвиненим державам світу за технологічним рівнем і, як наслідок, має низьку ефективність функціонування та конкурентоспроможність. Все це спричинило катастрофічне падіння промислового виробництва, його масштабні, часто деструктивні трансформації, істотно вплинуло на просторову організацію господарства.

Загальне зниження масштабів промислового виробництва призвело до падіння рівня його територіальної концентрації та зосередження в окремих

центрах і регіонах. Об'єктивно цей процес супроводжувався послабленням, а часто й розривом господарських зв'язків між підприємствами, що спричиняло руйнування усталених у попередні періоди форм просторової організації промисловості – промислово-територіальних утворень різної величини та ієрархічного рівня. Найгостріше ці процеси проявилися на локальному рівні – у межах окремих міст і міських агломерацій.

Занепад виробництв третього та четвертого технологічних устроїв визначають необхідність дослідження напрямів та закономірностей трансформації просторової організації господарства і особливо в умовах становлення п'ятого технологічного устрою та переходу до постіндустріального суспільства. Ці умови висувають якісно нові вимоги щодо розміщення виробництва, організації господарських зв'язків, формування територіальної спеціалізації тощо.

Модульні виробництва п'ятого технологічного устрою, засновані на постфордиській моделі організації та функціонування, є досить гнучкими щодо дії факторів розміщення та формування технологічних зв'язків. У контексті цього постає проблема впровадження та адаптації виробництв п'ятого технологічного устрою в уже існуючі форми просторової організації промислового виробництва країни, їх трансформації в умовах становлення постіндустріального суспільства. Вирішення цих проблем має першочергове значення для великих міст, насамперед Києва як основного господарського центру країни.

Дослідження проблем територіальної організації промисловості є традиційним для вітчизняної суспільної географії. Особлива увага цим питанням приділялась у 70–80-х роках минулого століття в період становлення в Україні четвертого технологічного устрою. В умовах деіндустріалізації 1990-х років інтерес до цієї проблематики помітно знизився.

Кардинальні суспільні зміни, що відбуваються сьогодні в нашій країні, потребують нового бачення та підходів до дослідження зазначеної

проблематики. Передусім вони стосуються того, що поняття *географічний простір* (*простір, геопростір*) значно ширше, ніж *територія*. Останнє є лише двомірним аналогом (проекцією) географічного простору, який за своєю природою є ознаково багатовимірним. Саме цей атрибут іманентно притаманний просторовій організації господарства, що являє собою певним чином упорядковані та взаємозв'язані в межах окремих населених пунктів та регіонів виробництва та їх поєднання. Іншими словами, ідеться про те, що топологічна вимірність просторової організації промислового виробництва поєднана з його кількісно та якісно ознаковими вимірностями [164, с. 173].

Отже, просторова організація господарства є багатограним складним явищем, що проявляється внаслідок дії комплексу територіально визначених процесів – розміщення виробництва, його територіальної спеціалізації та інтеграції [130]. Це визначає такі ключові характеристики просторової організації промисловості, як поліморфізм та багаторівневність. Саме вони зумовлюють необхідність використання полімасштабності як гносеологічного принципу суспільно-географічних досліджень [49, с. 53]. Реалізація цього принципу дає змогу конкретизувати та деталізувати просторові явища і процеси, виявити складну систему супідрядності.

Географічна багаторівневність досліджувалась у працях багатьох учених. Зокрема, її розгорнуто представив П. Хаггет, виділивши п'ять порядків географічних величин [170]. Стосовно просторової організації промислового виробництва, на нашу думку, доцільним є використання трирівневого масштабування – макро-, мезо- та мікротериторіальний (локальний) рівні.

На макротериторіальному рівні просторова організація промислового виробництва розглядається в глобальному масштабі чи в межах макрорегіонів світу. На цьому рівні вона представлена такими формами, як регіони, осі, смуги індустріального розвитку, котрі можуть бути старопромисловими, реіндустріалізованими, нової індустріалізації та інше. Прикладами цих макроструктурних форм просторової організації

промисловості є старопромислові регіони світу – Рейн-Рурський регіон, Південний Уельс, Верхня Сілезія та інші, індустріальні смуги Атлантичного узбережжя США, східного узбережжя Китаю, промисловий регіон Великих озер тощо.

На мезотериторіальному рівні просторова організація промислового виробництва досліджується у вимірі окремих країн чи їх груп. Основна увага вітчизняними вченими традиційно приділялась саме цьому територіальному рівню організації виробництва [75; 80; 130]. Основними формами просторової організації промисловості на мезотериторіальному рівні є промислові пункти, центри, вузли та агломерації.

В той же час суспільно-географічним дослідженням просторової організації промисловості на локальному рівні (у межах окремих міст і міських агломерацій) відводилася другорядна роль. Слід зазначити, що розвиток просторової організації промисловості на цьому рівні тісно пов'язаний із структуруванням міського простору, що досить чітко простежується в усіх класичних теоріях, які інтерпретують зазначений процес (додаток Г).

Зокрема, у теорії концентричних зон міста, розробленій Р. Парком та Е. Берджесом ще у 20-х роках минулого століття, чітко виділялась так звана зона переходу між центральним діловим районом міста та його приміською зоною і зоною резиденцій заможних верств суспільства. Саме у цій зоні переходу (внутрішньому місті) і зосереджуються промислові підприємства [180].

Значна увага локалізації промисловості у міському просторі приділяється і у багатоланковій теорії Ч. Харріса та Е. Ульмана [197]. У ній зазначається, що розміщення промислових підприємств орієнтоване на зручне транспортне положення і в межах міста концентруються біля залізниць, портів тощо.

Сучасні моделі структуризації міського простору чітко фіксують його динаміку та функціональні зрушення, що відбуваються в ньому. Так,

зокрема, у моделі структуризації, розробленій М. Уайтом, перехідна зона, де значною мірою зосереджена промисловість, визначається як зона стагнації [35]. Її занепад у теперішніх умовах спричинений низькою інвестиційною привабливістю, що знижує можливості ефективного використання цієї території.

Таким чином, еволюція теоретичних поглядів та підходів до структуризації міського простору досить чітко фіксує динаміку просторової організації господарства, яка проявляється у процесі розвитку міст, їх територіального зростання. На нових ділянках, що увійшли до міста при його розширенні, формуються нові промислові підприємства, їх територіальні поєднання. В той же час промислові території, що залишаються у середмісті, поступово змінюють господарський профіль, втрачаючи свою промислово-виробничу функцію.

Питання виділення і типізації форм просторової організації промислового виробництва міст розробляються переважно у практиці містобудування й територіального планування. Виділення її конкретних форм (компонентів) здійснюється в рамках загального функціонального зонування території міст і є його невід'ємною частиною.

Потреба у функціональному зонуванні території міст у процесі планування їх розвитку гостро проявилась у період переходу до індустріальної стадії. Цей період характеризувався появою нових форм організації виробництва, з яких основними були великі промислові підприємства (заводи і фабрики). Їх створення та функціонування орієнтувалося на групове зосередження в межах міст, що забезпечувало виникнення агломеративного ефекту, сприяло зростанню ефективності виробництва. Це, у свою чергу, активізувало процеси урбанізації, стрімке зростання кількості населення міст, їх території.

В цих умовах нагальною необхідністю розвитку ставало впорядкування території міст за характером її переважного використання (виконуваних функцій), що певною мірою забезпечувало сприятливі умови для проживання

населення та ефективного функціонування господарства. Необхідність функціонального зонування території як ключового принципу містобудування остаточно закріплена у так званій Афіській хартії, розробленій Ле Карбюзьє та прийнятій Міжнародним конгресом сучасної архітектури (CIAM) 1933 року. В цьому документі поміж інших функціональних зон міст виділяються виробничі території. По суті, вони і є основними формами просторової організації промисловості на локальному рівні [35].

Функціональне зонування території міст загалом і виділення різних типів їх виробничих територій – складна дослідницька процедура, що потребує врахування комплексу чинників та особливостей міського розвитку. До них, зокрема, належать величина міст, їх територіальна конфігурація, наявні умови та ресурси, особливості історичного розвитку тощо. Орієнтовні критерії виділення виробничих зон міст України наведені у відповідних Державних будівельних нормах і правилах [55; 106] та деталізовані в методичній літературі [105].

До виробничих територій міст, які підпадають під найбільші просторові трансформації їх структури, належать зони, райони, вузли і територіальні групи підприємств. *Виробничі зони* являють собою «функціонально спеціалізовані частини території міста, до складу якої входять об'єкти матеріального виробництва, комунального господарства виробничої інфраструктури, інші об'єкти невиробничої сфери, що обслуговують матеріальне і нематеріальне виробництво» [105, с. 61]. Це планувально цілісні утворення, що можуть займати площу від 500 до 2000 га, в яких частка територій із суто виробничими функціями становить 60–65 %.

Виробничі райони міст являють собою спеціалізовані територіально-планувальні утворення, сформовані низкою виробничих підприємств, обслуговуючих та інфраструктурних об'єктів. Їх площа дорівнює 300–500 га, а частка виробничої забудови – не менше ніж 70 %.

Вузол – це комплексне виробничо-територіальне утворення зі спільною інженерно-технічною інфраструктурою, допоміжними виробництвами тощо. Площа вузла може становити 100 – 300 га.

Територіальні групи підприємств складаються, як правило, із декількох середніх та невеликих підприємств без розвинутої зовнішньої інженерно-технічної інфраструктури і займають територію 20–100 га [105, с. 63].

Виробничі території і, передусім, райони залежно від технологічних особливостей виробництва, архітектурно-планувальних, екологічних, транспортних та інших особливостей поділяються на категорії. Зокрема, це виробничі райони, де розміщуються шкідливі виробництва різного рівня небезпеки; райони, виробництво яких характеризується високим чи незначним вантажообігом, тощо [105, с. 64].

Більшість виробничих територій зазнають трансформації, яка є результатом дії сукупності *чинників* (рис. 1.2). Структура і характер факторів трансформації виробничих територій у різних містах світу неоднакові та неоднорідні. Так, перехідній економіці постсоціалістичних міст властивими є незначний історичний відрізок часу, протягом якого відбувалися ці процеси, порівняно з містами високорозвинених країн, та становлення економічного ладу на новій основі, що пов'язано з кардинальною зміною головних елементів.

Виходячи з цього, трансформаційна економіка постсоціалістичних міст перебуває у процесі переходу від командно-адміністративної до ринкової економіки, і вона відзначається не лише якісними інституційними перетвореннями, а й змінами державного механізму в умовах нестабільності.

У такій економіці протягом тривалого часу можуть співіснувати різні способи господарювання. До того ж цей перехід ускладнюється процесами адаптації до постіндустріальних тенденцій. Безпосередньо на трансформаційні процеси впливають різні суспільні інститути зі своїми специфічними інтересами, які здатні активно діяти на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях (державна, політичні партії, профспілки,

об'єднання підприємців, трудові колективи тощо) [101]. Таким чином, важливим чинником трансформації є *інституційні перетворення*, а саме становлення нового інституційного порядку, виникнення протиріч між новими і старими інститутами, розвиток гібридних форм інститутів. Це дає змогу сформувати органи управління ринковою економікою і привести в дію основні її сили – підприємництво і конкуренцію, що передбачає зміни власності, приватизацію та земельну реформу, формування ринків капіталу і праці, проведення антимонопольної політики, підтримку з боку держави малого і середнього бізнесу, розвиток фінансової інфраструктури, забезпечення стабільної законодавчої бази ринкової економіки, створення нової цінової служби, судові та юридичні реформи [117].

Рис. 1.2. Чинники трансформації просторової організації господарства великих міст (розроблено автором)

Руйнування інституціональної бази в країнах Центральної та Східної Європи відбувалося в контексті структурної кризи економічної системи, що обумовлювалося колапсом формальних інститутів. Панування державної

власності було частково підірвано розвитком тіньової економіки. Не останню роль у цих процесах відіграли значні геополітичні зміни, пов'язані з перебудовою в СРСР кінця 1980-х рр. Саме її можна вважати початком процесу постсоціалістичної системної трансформації, незважаючи на те, що її ознаки проявлялися ще раніше [176].

За умов централізованого соціалістичного планування інтереси державних інститутів були пріоритетними при розміщенні об'єктів усіх галузей, тобто головними суб'єктами господарського комплексу міста та донорами соціальної сфери виступали великі промислові підприємства. В умовах ринкової економіки просторова організація міста формується активністю різноманітних і різнопрофільних господарських об'єктів різних форм власності під впливом сукупності певних факторів. Важливою передумовою розвитку господарського комплексу міста стає приватний бізнес. Одночасно знижується роль держави не лише як власника державних об'єктів, а й регулятора функціонування господарства міста. Серед організаційних структур постіндустріального устрою господарської діяльності виділяють інноваційні фірми і венчурні фонди, нефінансові корпоративні підприємства та інвестиційні банки як головні суб'єкти сектору високих технологій. Такі організації покликані забезпечити максимальний підприємницький успіх у постіндустріальній ринковій діяльності [101].

У цих умовах просторові потреби бізнесу формуються із запитів окремих об'єктів, що приходять на ринок, а тому вони намагатимуться розміщуватися там, де є сприятливі умови для їх ефективного функціонування. Тому для розміщення центрального офісу банку найбільш вигідною є центральна частина міста, а торговельно-розважальних комплексів – безпосередня близькість до ліній метрополітену та крупних транспортних магістралей, де є сприятливі можливості для залучення відвідувачів.

Чинником трансформації постсоціалістичних держав виступила не лише приватизація промислових підприємств, об'єктів житлової нерухомості,

а й формування інституту приватної власності на землю. У зв'язку з відсутністю ринку землі у соціалістичний період не існувало головного стимулу щодо трансформації просторової структури, що спричинило її інертність. З розвитком земельних відносин почала динамічно змінюватися просторова структура великих міст і діяти нові чинники: розвиток ринкових відносин; виникнення нових форм власності, у тому числі на землю; зміна компетенції різних рівнів влади щодо прийняття рішень, які впливають на розвиток міста; зміна мотивації, поведінки та умов дії низки суб'єктів і виникнення нових; трансформація законодавства і політики регулювання земельних відносин [101].

Проте не слід заперечувати і того, що на динаміку розвитку просторової організації міста впливає розташування в його межах значної кількості структур державної влади. В свою чергу це створює передумови для лобіювання інтересів певних груп населення та прийняття рішень, що не завжди відповідають потребам розвитку міста. Тому, з одного боку, модель розміщення зазнає впливу адміністративного регулювання, яке базується на певних законах, правилах, а з іншого – так званого неформального регулювання [101].

Серед чинників трансформації особливу роль відіграють *економічні та технологічні зміни*, пов'язані з розвитком інформаційних технологій, засобів телекомунікації та логістикою. Проте найважливішу роль серед них відіграє зміна технологічних укладів, які у свою чергу безпосередньо впливають на структуру господарства та функції міст. Технологічний прогрес у сфері виробництва забезпечує високі темпи росту продуктивності праці в промисловості, проте на перший план поступово виходять високотехнологічні види економічної діяльності, які виробляють продукцію з високою доданою вартістю. Також відбувається активне формування функцій, пов'язаних з наданням різноманітних послуг, тобто видів економічної діяльності третинного і четвертинного секторів, на противагу містам індустріальної епохи, в яких основою господарства виступало

промислове виробництво. Окрім цього, інтенсифікація технологічних перетворень сприяє новому глобальному поділу праці, що створює нові ризики для зайнятих. Молоді малокваліфіковані працівники, а також люди старшого віку упродовж тривалого часу можуть залишатися без роботи у зв'язку з ліквідацією робочих місць через впровадження нової техніки та технологій [42].

Як фактор трансформації важливу роль відіграють *соціальні зміни*, перш за все новий спосіб життя населення міста. З часом стало зрозумілим, що концепція індустріального розвитку міст, яка полягала в культурі техніки і технічного прогресу, нездатна повною мірою забезпечити комфортні умови існування населення. Суспільство ставало все більш антропоцентричним, орієнтованим на гуманістичні цінності й відповідно змінювалися погляди на організацію міського простору.

Посилення соціального розшарування населення позначилося на поділі простору міста на робочі райони з маргінальними прошарками населення, райони нової житлової забудови, де проживають представники середнього класу, і території з елітними будинками в центрі міста та ізольованими дорогими котеджними селищами на периферії, де проживають представники найбільш забезпечених прошарків населення. Нові вимоги населення до житлової забудови, її транспортної доступності вплинули і на просторову організацію господарства міст. Це зокрема, відведення ділянок колишніх промислових об'єктів в межах виробничих територій в центрі та серединній зоні міста під будівництво житла. Часто це носить стихійний характер, зумовлює ущільнення забудови та не відповідає вимогам просторового розвитку міста.

Зростання рівня екологічної свідомості населення робить свій внесок у трансформацію просторової організації господарства великих міст. Змінюються екологічні запити людей до середовища проживання, особливо у великих містах, де зазвичай концентрується значний промисловий потенціал. Це зумовлює впровадження маловідходних, енергозберігаючих, екологічно

чистих технологій, нових екологічних стандартів, що значно скорочує масштаби забруднення довкілля.

В сучасних умовах у великих містах Центральної та Східної Європи відбуваються перетворення соціальних і екологічних якостей міського середовища у зв'язку з частковим або повним припиненням роботи окремих промислових підприємств, збільшенням забруднення мобільними джерелами, відсутністю дієвого управління і контролю стану навколишнього середовища та недостатнім фінансуванням тощо. Деіндустріалізація призвела до зменшення викидів від стаціонарних джерел. В цих умовах відсутність або нестача фінансування не дозволяє у повному обсязі проводити природоохоронні заходи на виробничих об'єктах, уповільнює або взагалі не дозволяє впроваджувати нові ресурсозберігаючі технології і будувати очисні споруди.

Окрім цього, важливий вплив на трансформацію просторової організації господарства великих міст здійснюють *глобалізаційні процеси*. Так, одночасно з вітчизняним бізнесом, який контролюється також іноREGIONАЛЬНИМ капіталом, значну зацікавленість до міст постсоціалістичних країн проявляють і великі міжнародні транснаціональні компанії-лідери світового ринку. Це є свідченням поступового залучення цих міст через відповідні механізми до глобальної світогосподарської системи.

На виробничих територіях великих міст внаслідок дії сукупності чинників реалізується складний комплекс трансформаційних процесів різної інтенсивності та спрямованості. На нашу думку, сукупність цих процесів умовно можна поділити на дві групи – ті, що передбачають повне збереження виробничих функцій території, і такі котрі передбачають їх часткове збереження або повну заміну. Кожна група включає конкретні процеси (заходи) трансформації. На основі аналізу літературних джерел [9; 110; 118; 160; 171; 172] нами здійснена типізація зазначених процесів (рис. 1.3.). Слід зауважити, що понятійний апарат і розуміння сутності процесів трансформації міського простору сьогодні не є усталеним і перебуває на

стадії формування. Відсутність чіткого, однозначного тлумачення сутності, ознак та чинників цих процесів створює ситуацію, коли у різних авторів окремі поняття можуть дублюватись, або мати змістовне накладання. На основі аналізу тлумачень фундаментальних категорій з різним смисловим навантаженням, що характеризують з різних сторін процес трансформації господарства міста, нами визначено особливості їх реалізації на практиці та відмінності один від одного. У випадку повного збереження виробничих функцій для того, щоб підприємство залишалося конкурентоспроможним у нових умовах, необхідно здійснити реорганізацію або реконструкцію об'єкта.

Реорганізація насамперед пов'язана з припиненням діяльності промислових підприємств. Проте мова йдеться не про повне припинення функціонування об'єкта, а про заміну однієї форми господарювання іншою, котрій передаються все майно, права та обов'язки як правонаступнику. В подальшому реорганізація може передбачати реалізацію різноманітних видів реконструктивних заходів [172].

Реконструкція промислових будівель пов'язана з повномасштабними змінами об'єкта, його технічних показників, капітальним будівництвом, реконструкцією інженерних систем і комунікацій тощо. Вона супроводжується, як правило, розширенням виробництва, модернізацією технологічних процесів, установкою нового, більш сучасного промислового обладнання тощо. Промислове виробництво поступово втрачає своє значення для господарства міст в результаті деіндустріалізації і виникає гостра потреба забезпечення нового застосування наявних приміщень. Найбільш поширеними шляхами трансформації промислових підприємств та їх територій є реновація, редевелопмент (джентрифікація), ревіталізація, реструктуризація, реінжиніринг [160].

Реновація найчастіше трактується як метод реконструкції промислового об'єкта з урахуванням економічних, історичних, естетичних чинників, що дає змогу зберігати стабільність території з архітектурного погляду. Реновація зазвичай відбувається при зміні функціонального

призначення об'єкта і передбачає коригування його оточення. На відміну від реконструкції, це полегшена форма перетворення промислових об'єктів зі зміною їх функціонального призначення. Крім того, реновація потребує менших фінансових витрат порівняно з новим будівництвом, оскільки вона дозволяє використовувати до 90% уже існуючих будівель [118].

Процес *джентрифікації* традиційно полягає у реконструкції старого житлового фонду під запити більш заможних верств населення. Цей процес проявляється не лише в поверненні окремих соціокультурних груп у центр міста (забезпечені люди середнього віку без дітей), а й підтвердженні статусних позицій відповідних кварталів міста як місць концентрації престижних офісних приміщень, елітарного житла та орієнтованих на них послуг [69, с.129].

На думку окремих учених, нині «джентрифікація – це глобальна тенденція класової трансформації простору, частина загальної стратегії із залучення капіталу, що включає появу нових об'єктів і місць, орієнтованих на більш забезпечені верстви населення» [102]. В сучасних умовах джентрифікація застосовується не лише до старих районів, а й споруд із підприємствами та інституціями, публічних просторів і нового будівництва «з нуля» [171]. Окрім цього, процес джентрифікації, який починає охоплювати занедбані промислові території і будівлі, дослідники часто називають *редевелопментом*. [9].

Загалом процес джентрифікації започаткований у європейських і північноамериканських містах ще в 1960-х рр. і супроводжувався масовим переселенням сімей середнього класу з районів, які почали набувати ознак престижних, у передмістя або на околиці міст. З кінця 1970-х рр. учені розглядали джентрифікацію не лише як ізольований процес відновлення старого житла, а й процес, що суттєво впливав на реконструкцію внутрішнього міста в цілому. Вона охопила занедбані промислові об'єкти, міські набережні тощо [200].

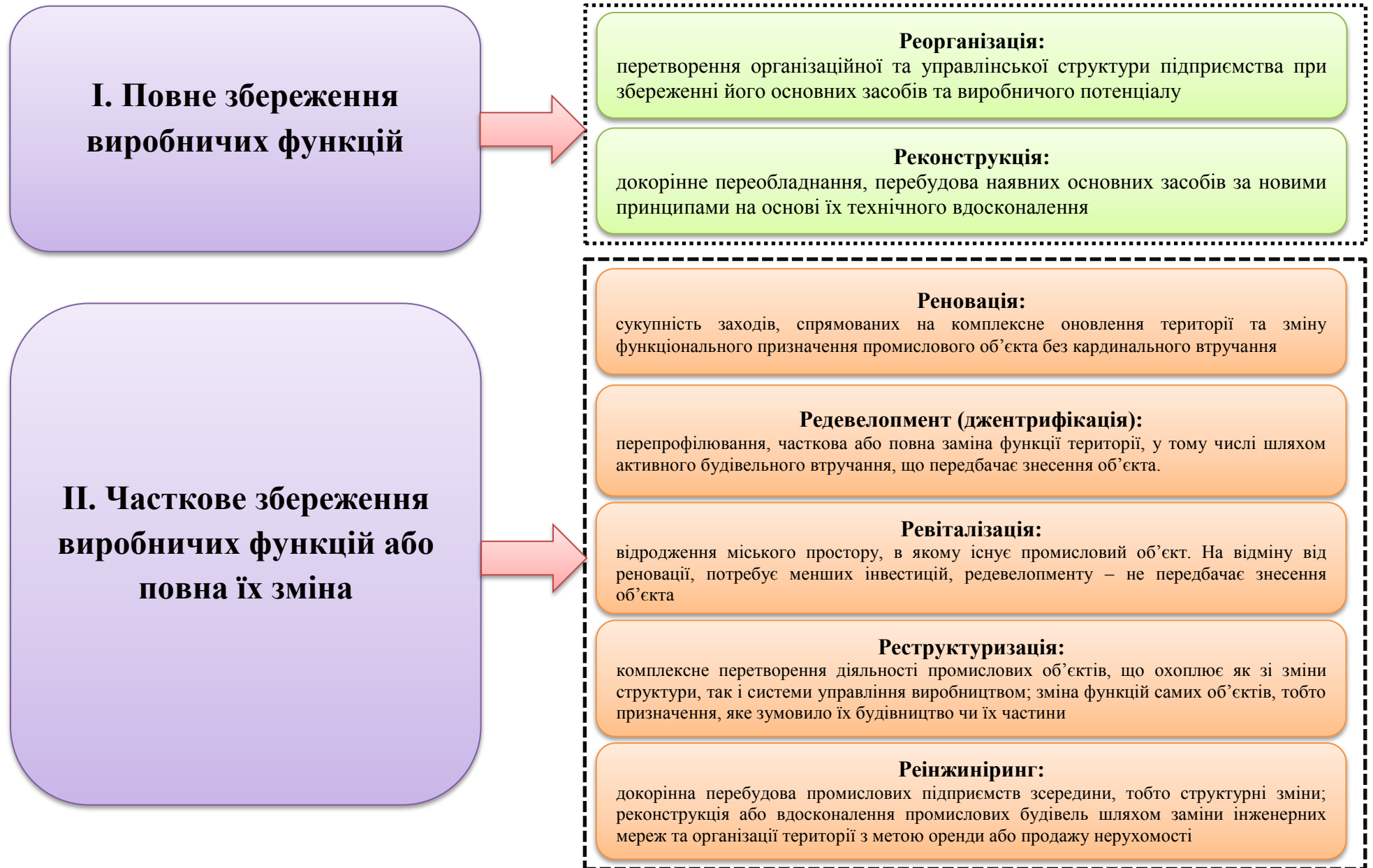

Рис. 1.3. Основні процеси трансформації виробничих територій (розроблено автором за [9; 110; 118; 160; 171; 172])

Процеси джентрифікації тісно пов'язані з просторовою еволюцією постсоціалістичних міст, яка розпочалася з кінця 80-х рр. ХХ ст. У Центральній та Східній Європі досить поширеним став процес витіснення місцевих жителів із центральних районів міст шляхом функціональних змін житлових приміщень для комерційних цілей, передусім для роздрібної торгівлі та офісів. Формування районів ділової активності в центрі міст виявило основні проблеми, які були притаманні містам розвинених країн Заходу ще у 1970 і 1980-х рр.: зокрема, загострення транспортної ситуації, житлова депопуляція. Але якщо в країнах Західної Європи для вирішення цих проблем вже з 1980-х рр. реалізовувалися різні проекти, то в містах Центральної та Східної Європи ці процеси відбувалися з певним відставанням, оскільки вони розпочалися лише з 1990-х рр. [217, с. 83].

Трансформуючи міський центр, джентрифікація одночасно супроводжується і певними негативними наслідками. Будівництво елітного житла в центральних районах постсоціалістичних міст дуже часто є нерегульованим процесом, кінцевий результат якого – отримання максимального прибутку. Це призводить до ущільнення забудови житлових кварталів, відсутності прибудинкових ділянок для дитячих і спортивних майданчиків, рекреаційних зон, паркінгів тощо. Крім того, нова багатоповерхова забудова часто порушує архітектурний стиль історичної частини міста. До того ж у процесі джентрифікації відбувається не тільки ущільнення житлової і ділової забудови, а й її поширення на промислові зони і райони, розміщені в центрі міста, та субурбанізовані території [69, с. 131].

Ревіталізація є окремим варіантом джентрифікації та означає повернення життя території або об'єкту, які не функціонують. Найчастіше застосовується до колишніх промислових підприємств, що сьогодні не функціонують і є покинутими. Ревіталізація також включає поняття осмислення промислових об'єктів як носіїв історичної та культурної спадщини, передбачає уважне і дбайливе ставлення до об'єкта. На відміну від процесу джентрифікації, який передбачає широкомасштабні зміни об'єкта

і значні капіталовкладення, ревіталізація дозволяє знайти нові більш ефективні способи використання колишніх промислових споруд, не проводячи капітальні роботи [53].

Ревіталізація промислових об'єктів, як і джентрифікація розпочалася в 1970-80-х рр. у містах індустріально розвинених держав Західної Європи та Північної Америки, коли виробництво стало вигідно переміщати в країни, що розвиваються. У постсоціалістичних містах ситуація дещо інша. Відбулося різке скорочення промислового виробництва у 1980–1990-х рр. через зміну соціально-політичної системи, трансформувалася структура господарства, з'явилися нові кордони між державами та зазнали зміни потреби населення та держав. Частина покинутих промислових підприємств протягом багатьох років взагалі не використовувалася, інші зайняли середні та малі підприємства – авторемонтні станції, склади, невеликі приватні сервісні компанії тощо, а окремі були знесені, оскільки на їх місці будувалося житло, тобто реалізовувалися інтереси бізнес-структур без врахування інших важливих чинників.

Реструктуризація є важливим елементом реабілітаційного процесу, покликаною оптимізувати структуру міського господарства і механізм його управління, які будуть забезпечувати відповідний рівень ефективності й конкурентоспроможності та економічної віддачі. Крім того, вона забезпечує найбільш швидку віддачу. Через це багато міст зупиняються саме на цьому етапі, не використовуючи інші напрями. Відповідно це не створює нові імпульси для розвитку міського простору в цілому або окремих виробничих територій [53].

Реструктуризація має певні особливості. По-перше, цей процес розглядається як економічний тип структурних змін і стосується об'єкта, який набуває нових властивостей [221]. По-друге, він полягає в освоєнні випуску нової продукції та нових ринків, удосконаленні системи маркетингу, підвищенні якості продукції та знятті з виробництва неконкурентної продукції, упровадженні енергозберігаючих технологій, скороченні витрат на

соціальну сферу, зниженні рівня зайнятості, продажу або здачі в оренду частини приміщень тощо [110]. Зокрема, міста Німеччини та Японії в 1990 – 2000-х рр. (коли на міжнародних ринках у величезних обсягах з'явилася промислова продукція країн, що розвиваються) за допомогою успішної реструктуризації промисловості, яка передбачала відмову від низькотехнологічних галузей на користь розвитку високотехнологічних і виробництв із вищим від середнього рівнем технологій, змогли побудувати конкурентоспроможні економіки [177].

Реструктуризація у містах постсоціалістичних країн, яка розпочалася у 1980-1990-х рр., мала дещо інший характер. Вона спрямовувалася на виживання, адаптацію до нових економічних умов і не передбачала фінансування розвитку високотехнологічних галузей промисловості. Саме тому дуже часто в цей період для отримання швидкого прибутку і підтримання життєдіяльності промислові підприємства продавали або здавали в оренду адміністративні корпуси, виробничі цехи, складські приміщення для використання в комерційних цілях. Проте починаючи з 2000-х рр., коли макроекономічна стабільність в основному була досягнута, реструктуризація мала вже іншу мету – підвищення ефективності і рентабельності промислового виробництва із застосуванням нових технологій [110].

Реінжиніринг промислових підприємств має подвійне значення: це фундаментальне перепроектування промислових підприємств та їх територій для досягнення конкретних поліпшень основних показників діяльності підприємства або створення на базі уже існуючих промислових приміщень принципово нових об'єктів з іншим функціональним призначенням, яких раніше не було на підприємстві [53].

Реінжиніринг промислових підприємств і територій активно почав застосовуватися з кінця 1980-х рр., у той час, коли у всіх сферах суспільства розпочалося активне впровадження інформаційних технологій. Зміни в

організації виробничої та управлінської діяльності промислових підприємств відбувалися все швидше, що і потребувало вжиття дієвих заходів.

Доцільно охарактеризувати трансформаційні процеси у межах виробничих територій і за їх спрямованістю, а саме: деструктивні, адаптивні та прогресовизначальні (постіндустріальні).

Основою *деструктивних трансформацій* виробничих територій міста є неспроможність набуття ними нових функцій чи відновлення старих після закриття діючих підприємств. Унаслідок цього формуються обширні ділянки, зайняті невикористовуваними та занедбаними виробничими будівлями, технологічними спорудами та іншими об'єктами. Такі ділянки часто характеризуються високим рівнем забруднення і потребують значних інвестицій на рекультивацію та відновлення прибуткового використання. В зарубіжній науковій літературі вживається декілька термінів для означення таких територій: коричневе поле (англ. *brownfield*), закинута земля (англ. *abandoned land*) та ін.

Адаптивні трансформації виробничих територій пов'язані з повною або частковою зміною їх функцій відповідно до кон'юнктури ринку. В Києві сьогодні ця кон'юнктура визначається попитом на житло, офісні приміщення, торговельно-розважальні заклади тощо. Саме це і визначило основний тренд функціональної трансформації виробничих територій міста, особливо в його центральній частині. В такій ситуації виникає протиріччя між адаптивними трансформаціями, обумовленими ринковою кон'юнктурою, і стратегічними потребами прогресивного розвитку міста як метрополісу, центру загальнонаціонального та міжнародного значення.

Трансформаційні процеси набувають *прогресовизначального характеру*, коли на виробничих територіях міста формуються господарські об'єкти та їх комплекси, що притаманні новому вищому технологічному укладу. У випадку Києва йдеться про установи та підприємства, що функціонують на засадах п'ятого та шостого технологічного укладів.

Конкретизуючи суть таких трансформацій, ми визначаємо постіндустріальні трансформації виробничих територій міста [119].

Постіндустріальна трансформація, глобалізаційні процеси та розвиток інформаційних технологій зумовили появу нових форм організації промислового виробництва та його інтеграцію з наукою, освітніми установами і сферою послуг. Окрім цього, відбувається стрімке зростання класу освічених інтелектуальних працівників, який у багатьох містах високорозвинених країн перевищує уже половину зайнятого населення.

Враховуючи нові тенденції у розвитку господарства міст, почали активно розвиватися великі організації у формі транснаціональних корпорацій, що включають різні функціональні структури (від наукових розробок до серійного виробництва), а також малі структури (інститути, науково-виробничі об'єднання, бізнес-центри, інноваційні центри тощо) різної галузевої спрямованості на базі вищих навчальних закладів або за їх участю. Вони займаються переважно спеціалізованим трансфертом технологій і розробок від вищої школи до виробництва. У даному випадку класична модель університету доповнюється інноваційною інфраструктурою, яка дає змогу комерціалізувати дослідницький процес. Крім отримання і просування на ринок наукового продукту та впровадження його у виробництво, йдеться про налагодження дрібносерійного випуску інноваційної продукції через галузеву або регіональну інтеграцію установ вищої школи, науково-дослідних інститутів, малих і середніх інноваційних підприємств. З цією метою створюються різні (з погляду організаційно-правових форм) комплексні об'єднання установ вузівської, академічної, галузевої науки і виробничих організацій: наукові парки, технополіси, технопарки, бізнес-інкубатори тощо [37].

У постсоціалістичних містах сформувалася дещо специфічна, відмінна від міст Заходу ситуація. Окрім зазначених вище нових форм організації виробництва, характерними ознаками трансформаційних процесів у них є існування унікальних гібридних просторових структур у третинному секторі,

які поєднують соціалістичні, трансформаційні та міжнародні бізнес-фірми [2, с. 110].

Із розпадом соціалістичної системи господарства великі міста почали позиціонувати себе як фінансові та ділові центри, залучаючи значну частину інвестицій у банківський сектор, роздрібну торгівлю, офісну нерухомість, що сприяло динамічному розвитку нових офісних і бізнес-центрів. Варто зауважити, що початковий етап трансформаційних перетворень розпочався саме зі сфери роздрібної торгівлі, яка зазнала досить динамічного зростання. У містах постсоціалістичних держав консолідація інвестицій, часто іноземних, спрямувалася на будівництво нових високоприбуткових торгових площ в центрі міста, уздовж важливих транспортних вузлів. Стрімке зростання розвитку торговельних центрів сприяло формуванню нового ландшафту сфери роздрібної торгівлі, розваг, ресторанів, готелів, що пов'язаний з новою міською культурою споживання і зростанням купівельної спроможності.

Розвиток нових об'єктів третинного сектору, інноваційних форм організації виробництва та науки, хоча й зі значним відставанням від міст США та Західної Європи, є свідченням того, що у великих постсоціалістичних містах відбуваються зрушення, які мають риси постіндустріального характеру.

Отже, ґрунтовний аналіз чинників трансформації просторової організації господарства міста та особливостей основних процесів трансформації виробничих територій, дозволяє не лише охарактеризувати спрямованість трансформаційних процесів виробничих територій міст, виділити проблеми та сформувані основні орієнтири для подальшого дослідження.

1.3. Методичні основи суспільно-географічного дослідження постіндустріальної трансформації господарства міст

Дослідження постіндустріальної трансформації є досить складним науковим завданням, виконання якого передбачає використання широкого спектра загальнонаукових та спеціальних методів, котрі здатні забезпечити всебічний аналіз досліджуваних галузевих і територіальних трансформацій.

Відомо, що методологія як учення про систему наукових принципів і способів дослідницької діяльності, має чотири рівні знання: філософської методології, загальнонаукових принципів і форм дослідження, конкретно-наукової методології, методики і техніки досліджень. Суспільно-географічне дослідження постіндустріальної трансформації господарського комплексу міста реалізується на всіх названих вище рівнях.

На наш погляд, суспільно-географічне дослідження постіндустріальної трансформації просторової організації господарства великого міста характеризується важливими методологічними особливостями, суть яких полягає в аналізі специфічних галузевих, організаційних та просторових структур. При цьому розглядаються трансформаційні процеси, що відбуваються у просторовій організації великих міст, які розміщені на постсоціалістичному просторі з позицій і за допомогою методологічних підходів та методів суспільно-географічної науки та з врахуванням впливу економічних криз та зростань економіки, зміни форм суспільної організації виробництва.

Проведення дослідження потребує виявити загальні принципи пізнання, які визначають системну спрямованість наукового дослідження і практичного пізнання об'єкта, та суспільно-географічні принципи. Серед загальних, що використовуються практично всіма науками, слід відзначити: *принцип об'єктивності* (явища пізнаються як частини об'єктивної реальності, незалежної від людини, її свідомості), *історизму* (вивчення реальної історії в її конкретному різноманітті, вияв історичних фактів і відтворення на цій основі історичного процесу, розкриття закономірностей розвитку),

конкретності (абстрактної істини немає, процеси та явища розглядаються в конкретних просторово-часових координатах), *єдності діалектики і логіки* (застосування законів, категорій і принципів діалектики, які є всезагальними формами мислення, регулятивами процесу пізнання), *всебічності розгляду* (дослідження всієї сукупності внутрішніх і зовнішніх сторін, зв'язків відповідного предмета) тощо [86].

Серед підходів суспільної географії насамперед доцільним є використання *хорологічного (просторового)*, який констатує обов'язковий взаємозв'язок у просторі явищ та процесів. Наприклад, велике місто уявляється не як хаотичне скупчення об'єктів забудови, а як територіальне утворення взаємозалежних компонентів і процесів, що мають відносну цілісність. Важливе значення відіграє принцип *регіоналізму*, відповідно до якого в межах певних кордонів утворюється єдність людини і навколишнього природного середовища; *комплексності*, що передбачає всебічне вивчення певної території; *генетичний*, котрий акцентує увагу на вивченні процесів та явищ з урахуванням історичних особливостей їх формування; *раціонального природокористування*, згідно з яким необхідним є досягнення оптимального співвідношення між економічним зростанням, нормалізацією якісного стану навколишнього природного середовища, зростанням матеріальних і духовних потреб населення; *перспективності*, з дотриманням котрого можливо визначити траєкторію розвитку і майбутній стан територіальної організації та комплексно-пропорційного розвитку людської діяльності; *гуманістичний*, що акцентує увагу на пріоритетності людини та її інтересів, та ін. [123, с. 22-23].

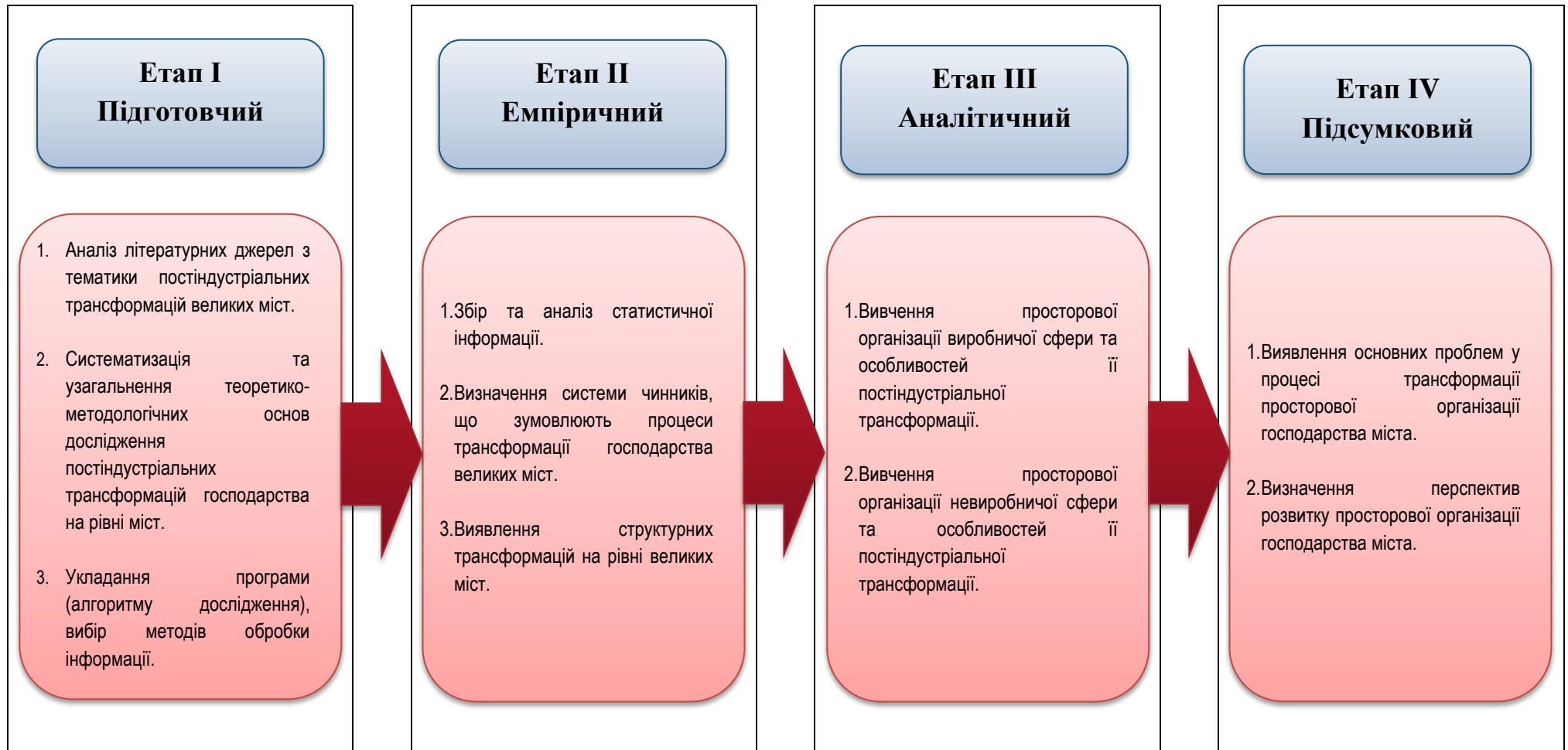
Принципи та методи дослідження процесів трансформації визначають структуру, послідовність і логіку нашого дослідження, яке включає чотири етапи (рис. 1.4).

На *першому* визначаються об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, аналізується сутність постіндустріальної економіки та особливості постіндустріальних тенденцій на постсоціалістичному просторі, здійснюється узагальнення попередніх напрацювань з цієї тематики,

визначається алгоритм дослідження та обираються методи обробки інформації. Головним результатом першого етапу дослідження є систематизація наукового доробку та обґрунтування нових суспільно-географічних засад дослідження трансформаційних процесів у період постіндустріалізації, що є базою для здійснення подальших методичних та емпіричних кроків.

На цьому етапі фундаментальним є діалектичний метод, який розглядає явища в русі й розвитку, взаємозв'язку та взаємозумовленості, з позицій причинності, єдності та боротьби протилежностей. Трансформація простору міста є наслідком закономірного процесу розвитку суспільства. Центральне місце в матеріалістичній діалектиці займає поняття протиріччя, вирішення якого зумовлює виникнення нового етапу, який стає джерелом подальшого розвитку. Кожен новий етап у розвитку господарського комплексу міста включає попередні стадії, залишаючись основою для подальшого розвитку, а не зникає, поступаючись місцем новому [164, с. 85].

Загальнонаукові методи, які з урахуванням особливостей конкретних об'єктів дослідження використовуються у всіх науках, включають аналіз і синтез, індуктивний і дедуктивний методи, моделювання, системний метод, формалізацію, абстрагування, гіпотетичний метод, класифікації та типізації, узагальнення тощо. З метою дослідження структурних трансформацій найчастіше використовується метод системного аналізу, який базується на принципі взаємопов'язаності всіх об'єктів, явищ і процесів та етапності їх дослідження: від поставленої мети, визначення завдань до формулювання наукової гіпотези, вивчення особливостей оптимального варіанта розміщення виробництва. Застосування принципів системного аналізу дає змогу розглядати простір міста як особливу, певним чином структуровану систему у взаємодії з іншими.

Рис. 1.4. Етапи суспільно-географічного дослідження постіндустріальної трансформації господарства міста

(розроблено автором)

Традиційними методами, що використовуються у даному дослідженні, є методи наукової абстракції (індукції та дедукції), які формують основоположні уявлення про постіндустріальне суспільство, отримані в результаті наукового узагальнення відповідних теорій, концепцій, історичного досвіду розвитку суспільства у ХХ та ХХІ ст., дозволяють визначити особливості прояву постіндустріальних тенденцій у містах постсоціалістичних держав. Використання методу моделювання, який дозволяє визначити характер просторової організації елементів господарства міста, так і особливості їх функціонування, уможлиблює розробку алгоритму дослідження. Типізація виробничих територій за певними критеріями дає змогу визначити головні їх характеристики, основні напрями трансформації та проблеми розвитку.

На *другому етапі* проводиться збір, обробка та попередній аналіз статистичної інформації для визначення системи показників, які будуть використані при обґрунтуванні постіндустріальних трансформацій господарства Києва. Важливим аспектом цього етапу є також виокремлення системи чинників, що зумовлюють процеси трансформації просторової організації господарства столиці. На цьому етапі дослідження доцільно застосовувати *статистичний, геоінформаційний та картографічний методи*.

За допомогою статистичного методу зібрано первинний матеріал для реєстрації фактів, проведено первинну обробку статистики, її систематизацію та групування.

Рівень деіндустріалізації обраховувався як темпи скорочення (приросту) чисельності зайнятих у промисловості виробничих територій міста за період 1995–2016 рр. за наступною формулою:

$$P_{\text{Д}} = \left(\frac{П_1}{П_0} \times 100 \right) - 100, \quad (1.1),$$

де $П_1$, $П_0$ – чисельність зайнятих у промисловості відповідно 2016 і 1995 рр.

У випадку, коли P_d набуває значення до -25 %, рівень деіндустріалізації території є низьким; від -25 до -50 % – середнім; понад -50 % – високим. Масштаби індустріалізації на окремих виробничих територіях Києва доцільно визначати за абсолютним приростом зайнятих у промисловості.

Методологічні підходи до дослідження постіндустріальної трансформації виробничих територій визначаються природою постіндустріалізму, основу якої становлять докорінні зміни в усіх сферах господарства. Постіндустріальні зрушення передусім стосуються змін виробничої сфери та пов'язані з розвитком високотехнологічних виробництв та компаній, що продукують інформаційні технології. Другий напрям постіндустріальних трансформацій пов'язаний з випереджуваним зростанням третинного сектору, переважно тих видів економічної діяльності, що покликані забезпечувати ефективність і конкурентоспроможність економіки. Ідеться про її терціаризацію та розвиток в першу чергу ділових послуг (кредитно-банківської сфери, аудиту, консалтингової та рекламної діяльності тощо).

Рівень розвитку цих видів діяльності на виробничих територіях міста характеризує міру їх постіндустріальної трансформованості. Для визначення цих рівнів ми співвіднесли чисельність зайнятих у відповідних постіндустріальних видах діяльності на виробничих територіях міста з їх площею. Одержані таким чином статистичні ряди показників нормуються за формулою [148, с. 224]:

$$P_{in} = \left(\frac{z_i - z_{\min}}{z_{\max} - z_{\min}} \right), \quad (1.2),$$

де P_{in} – нормований показник рівня розвитку i -го виду діяльності n -ої виробничої території міста;

z_i – кількість зайнятих в i -му виді діяльності у розрахунку на 100 га n -ї виробничої території;

$Z_{\max}$ та $Z_{\min}$ – максимальне та мінімальне у статистичному ряді значення кількості зайнятих в i -му виді діяльності в розрахунку на 100 га n -ої виробничої території.

Комплексний індекс постіндустріальної трансформованості виробничих територій міста розраховується за формулою:

$$I_{nm} = \sum \frac{P_{in}}{K}, \quad (1.3),$$

де K – кількість видів економічної діяльності взятих для розрахунку.

Аналіз комплексних індексів дав змогу типізувати виробничі території Києва залежно від інтенсивності постіндустріальних трансформацій, що відбуваються в них. Якщо показник I_{nm} набуває значення понад 0,25, то її рівень є значним; від 0,1, до 0,25 – помірним; до 0,1 – низьким.

При цьому, крім комплексного індексу постіндустріальної трансформованості виробничих територій міста, за тією ж формулою додатково розраховуються індекси постіндустріальної трансформованості виробничої та невиробничої сфери. Це дає змогу визначити не тільки інтенсивність такої зміни території, але і її особливості.

Реалізація завдань дисертаційного дослідження також значною мірою ґрунтується на застосуванні геоінформаційних систем (ГІС) – інформаційних систем для збору, обробки, організації, аналізу та представлення географічних даних. ГІС включають апаратні та програмні продукти, дані та способи їх використання. Всі етапи – від отримання, зберігання, обробки та аналізу геопросторової інформації до моделювання і прийняття рішення, разом із програмно-технічними засобами об'єднуються назвою ГІС-технології [142]. Застосування ГІС сьогодні є загальноприйнятою практикою, що полегшує аналіз геоданих і розробку картографічних матеріалів.

За допомогою геоінформаційних методів на різних часових зрізах (1995, 2005, 2016 рр.) здійснена локалізація промислових підприємств і закладів третинного сектору, визначена просторова конфігурація промислових зон і районів на території Києва. Статистична інформація

прив'язана до конкретних точок або ареалів, що дало можливість за допомогою методів геообробки (оверлей, вибірка за локалізацією, розрахунок площ, калькулятор поля тощо) здійснити аналіз просторово розподілених даних та визначити зміни в розміщенні й концентрації закладів третинного сектору, особливості просторової організації виробництва та напрям трансформацій виробничих територій. При цьому використовувалися програмні продукти ArcMap (ArcGIS Desktop).

Для створення серії тематичних карт застосовувався картографічний метод, який реалізований у середовищі програмного забезпечення ArcMap. Основою всіх укладених карт є бази геоданих, створені в ГІС, що містять інформацію про розміщення і характеристики об'єктів, а також розраховані індекси. Використані такі способи, як ареалів, якісний фон, значків геометричних і наочних.

ГІС узагальнює поєднання багатьох предметних областей і в найбільш загальному розумінні означає сукупність інструментів для обробки просторової інформації (ДеМерс, 1999). Просторова прив'язка даних є загальною ознакою всіх географічних інформаційних систем і одночасно критерієм, що відрізняє їх від інших комп'ютерних інформаційних систем. ГІС комбінує геометричну інформацію про просторові об'єкти із описовою інформацією, яка організовується у табличній формі. Геопросторові дані — це інформація, що визначає географічне положення та характеристики природних і побудованих об'єктів та кордони на поверхні Землі; дані про об'єкти та явища, які безпосередньо або опосередковано пов'язані з місцеположенням на Землі, що визначені у певній системі просторово-часових координат; набори даних про такі об'єкти та зв'язки між ними [129]. Відтак стає можливим аналіз і створення тематичних карт.

У нашій роботі ГІС є засобом для узгодження і поєднання геоданих, отриманих із різних джерел та в різній формі. Це – перелік промислових підприємств і об'єктів третинного сектору в табличній формі з адресною прив'язкою; статистичні дані, які характеризують підприємства і компанії, в

окремих таблицях; вихідні картографічні матеріали Генерального плану Києва, космічні знімки; набори геопросторових даних із відкритих джерел. Організація цих даних в єдину геоінформаційну систему здійснена поетапно, а саме:

– *вибір географічної основи для прив'язки даних.* Як основу обрано відкриті набори геопросторових даних OpenStreetMap (OSM) [210], оскільки вони доступні для вільного використання. Нами завантажений набір геоданих у форматі shape-файлів для України, з якого вибрано дані для Києва. Так як OSM створюються у географічній системі координат WGS 1984, для здійснення розрахунків площ набір shape-файлів перепроєктовано в систему координат проекції УСК 2000.

Дані OSM використані також для створення карти-основи (базової карти) для укладання тематичних карт у масштабі 1:150 000. Для її підготовки з усього набору геоданих OSM відібрані лише ті шари, які важливі для нашого дослідження, – адміністративні межі, магістральні й головні вулиці, залізниці, станції метро, гідрографія, квартали із типом забудови, рослинність. У подальшому здійснено генералізацію контурів для кращого візуального відображення у базовому масштабі;

– *ГІС-обробка вихідних матеріалів.* Для підготовки вихідних даних застосовано комплекс інструментів геообробки:

- дані у табличній формі, які містили інформацію про адресну прив'язку кожного об'єкта, опрацьовані за допомогою набору інструментів геообробки «Геокодування» із використанням вбудованого в ArcGIS локатора адрес. У результаті, після перевірки та узгодження адрес, сформовано базу даних (рис. 1.5) із точкових об'єктів (загалом 2978), до яких приєднана статистична інформація, зокрема про кількість осіб, зайнятих на конкретному підприємстві, вид економічної діяльності, спеціалізацію тощо;

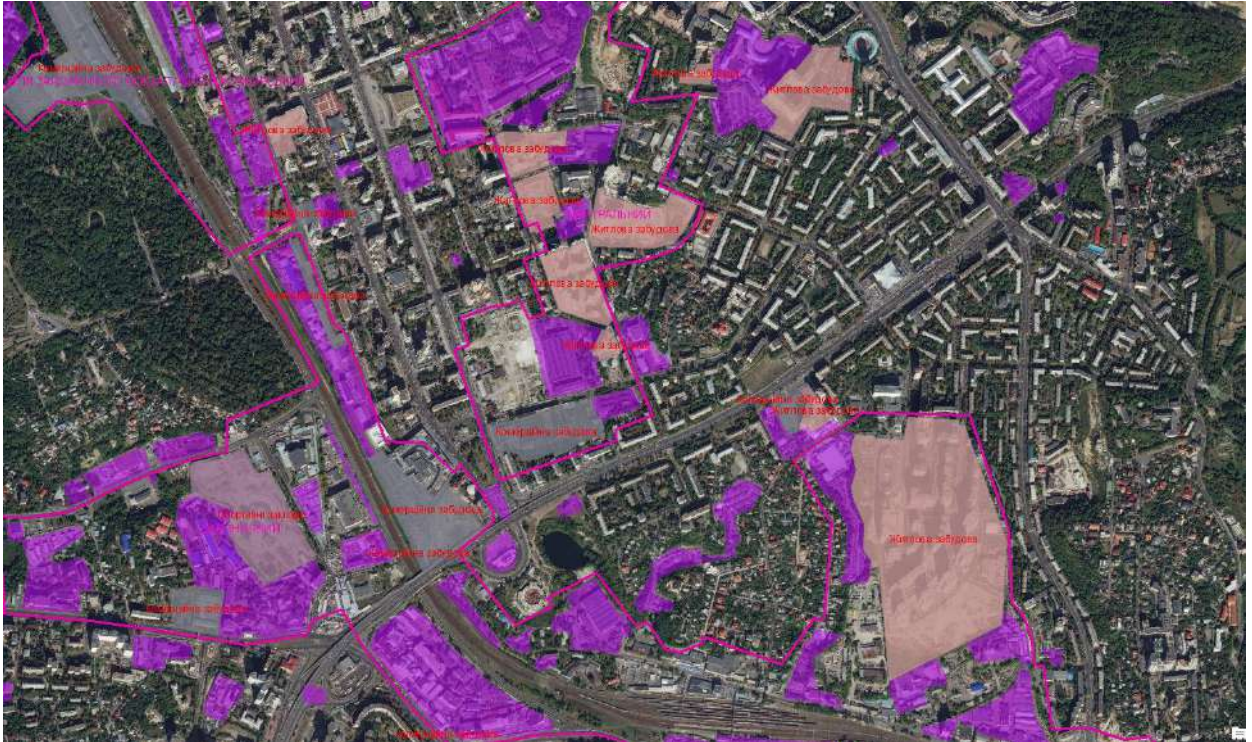
- векторизація та узгодження даних про структуру виробничих територій, конфігурацію промислових зон і районів. Ці дані були отримані із

У результаті сформовано такі набори *геопросторових даних*: виробничі території із наступним розподілом їх використання: промислові підприємства; об'єкти інженерного обладнання; склади та бази; установи комунального господарства.

Зміни у використанні по територіях та об'єктах житлової і комерційної забудови (торгові центри, бізнес-центри); транспортні території; виставки; спортивні та навчальні заклади.

Рис. 1.6. Фрагмент робочого фрейму даних для нанесення та редагування полігонів промислово-комунальних територій та промислових зон

(розроблено автором)

– на основі наборів геопросторових даних, організованих у базах геоданих, виконаний *ГІС-аналіз із застосуванням інструментів геообробки у середовищі ArcMap* для з'ясування особливостей просторової організації виробництва і визначення трендів трансформації виробничих територій. Зокрема, розраховані площі виробничих територій та визначена їх структура залежно від призначення територій; розраховані площі територій, які змінили виробничу функцію, проаналізовано їхній вплив на трансформацію виробничих територій. Здійснено *ГІС-аналіз розміщення промислових*

підприємств у межах виробничих територій. У процесі аналізу застосовані такі інструменти геообробки:

- накладання шарів (оверлей) із комбінацією атрибутивної інформації із шарів, що накладаються,
- побудова SQL-запитів до бази даних для формування й аналізу вибірок за локалізацією для аналізу взаємного розташування об'єктів у просторі та атрибутами для виділення однотипних об'єктів;
- розрахунок площ за допомогою інструмента «Вирахувати геометрію»;
- калькулятор поля для опрацювання, редагування та аналізу даних у таблицях атрибутів;
- формування звітів та їх експортування у таблиці Excel.

Третій етап передбачає аналіз постіндустріальних трансформаційних зрушень, що відбуваються як у виробничій сфері, так і третинному секторі Києва. Він включає:

- виділення та аналіз етапів формування промисловості та виробничих територій Києва;
- розкриття особливостей функціонально-територіальних перетворень виробничих територій у сучасних умовах і визначення напрямів трансформації;
- дослідження просторових та галузевих зрушень у третинному секторі міста, нових форм і структур організації, передбачає аналіз з суспільно-географічних позицій ділових послуг, науково-інноваційної сфери та розкриває їх роль у трансформації просторової організації господарства великого міста. На цьому етапі дослідження застосовуються *конкретно-наукові методи*, серед яких найважливішими є метод польових досліджень, описово-географічний, історико-географічний, порівняльно-географічний тощо.

За допомогою методу польових досліджень безпосередньо визначено особливості трансформації виробничих територій Києва, тобто заміщення

промислових функцій сервісними або житловими тощо. Історико-географічний та описово-географічний методи дали змогу проаналізувати в ретроспективі становлення й розвиток господарського комплексу, а також окреслити вплив тих чи інших об'єктів і чинників різних історичних періодів на сучасний стан господарства міста. Порівняльно-географічний метод забезпечив встановлення подібності й відмінності об'єктів пізнання і систематизацію виробничих територій столиці за певними ознаками.

Четвертий етап присвячений дослідженню проблем та перспектив розвитку просторової організації господарства Києва. Для цього доцільним було використання порівняльно-географічного методу, що дав змогу дослідити та проаналізувати досвід трансформацій господарства міст високорозвинених та постсоціалістичних країн і порівняти ці процеси з тими, що відбуваються у Києві. Застосування методу аналізу і синтезу передбачало виявлення проблем у процесі трансформації просторової організації міського господарства, їх ґрунтовний аналіз та встановлення певних взаємозв'язків і взаємозалежностей між ними.

На основі узагальнень та результатів дослідження, отриманих на попередніх етапах, окреслено перспективи подальшого розвитку господарства Києва в умовах постіндустріальної трансформації.

Висновки до розділу 1

1. Аналіз низки концепцій та теорій, що пояснюють та обґрунтовують суть структурних трансформацій економіки, свідчить, що теорія постіндустріалізму, яка відзначається всебічним та узагальнюючим характером, підтвердженням в історичній практиці, найбільш об'єктивно інтерпретує зрушення, що відбуваються в економічній і соціальній сфері регіонів і великих міст. Суспільно-географічні дослідження різних аспектів постіндустріальних трансформаційних процесів здійснюються головним чином на регіональному рівні. В той же час на локальному рівні в масштабах

великих міст, що як складні суспільно-політичні утворення стають найважливішими ядрами постіндустріальних економік, цим процесам, тривалий час не надавали належної уваги. Постіндустріальна трансформація найпомітніше розкривається через зміни в господарстві міста, такі як: інтенсивний розвиток високотехнологічних і наукоємних виробництв, зростання ролі науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, випереджаючі темпи зростання третинного сектору, збільшення чисельності креативного класу та ін.

2. Проаналізовано вплив основних груп чинників на трансформацію просторової організації господарства міста, зокрема інституційних, економічних, технологічних, соціальних та екологічних. Серед них визначальну роль відіграють такі як низька конкурентоспроможність промислових підприємств в умовах ринкового середовища, становлення нових технологічних устроїв у економіці, ринковий механізм ціноутворення на землю, відсутність державної політики щодо підтримки високотехнологічних виробництв та науково-дослідних робіт, глобалізаційні процеси, прояв яких позначається на інституційних перетвореннях через міжнародні організації та транснаціональні корпорації та ін.

3. Визначено комплекс трансформаційних процесів різної спрямованості, які реалізуються на виробничих територіях великих міст. Сукупність трансформаційних процесів була поділена на дві групи – ті, що передбачають повне збереження виробничих функцій території (реорганізація і реконструкція) та ті, що передбачають їх часткове збереження, або повну заміну (реновація, джентрифікація, ревіталізація, реструктуризація, реінжиніринг).

4. Встановлено, що трансформація виробничих територій великих міст може мати деструктивний, адаптивний та прогресовизначальний характер. Результатом деструктивних трансформацій є формування зайнятих занедбанними виробничими будівлями з високим рівнем техногенного забруднення територій, для означення яких в науковій літературі

використовується термін коричневе поле. Адаптивні трансформації пов'язані з повною або частковою зміною функцій у відповідності з кон'юнктурою ринку, що визначається попитом на офісні приміщення, об'єкти торгівлі та житло тощо. Трансформаційні процеси набувають прогресовизначального характеру, коли на виробничих територіях формуються промислові об'єкти або їх комплекси, що притаманні п'ятому та шостому технологічному укладу та концентруються види економічної діяльності, що надають ділові послуги.

4. Розроблено та апробовано методику суспільно-географічного дослідження постіндустріальних трансформацій на рівні великого міста, яка базується на принципах єдності діалектики і логіки, об'єктивності, послідовності, структурності, комплексності, історизму тощо. Розроблено алгоритм дослідження постіндустріальних трансформацій просторової організації господарства міста, що включає наступні етапи: підготовчий, емпіричний, аналітичний та підсумковий, кожному з яких відповідає комплекс загально-наукових і конкретно-наукових методів. Провідне значення в ідентифікації та аналізі просторових змін належить таким методам: статистичному, картографічному, ГІС-аналізу, типізації історико-географічному, порівняльно-географічному та ін. .

Перелік посилань зі списку використаних джерел: [2; 3; 4; 6; 7; 9; 11; 13; 12; 14; 35; 36; 37; 39; 42; 43; 45; 46; 48; 49; 50; 55; 66; 67; 69; 70; 71; 72; 73; 75; 80; 81; 82; 83; 84; 85; 86; 93; 97; 98; 101; 103; 104; 105; 106; 108; 110; 111; 112; 114; 116; 117; 118; 119; 120; 121; 122; 123; 129; 130; 139; 142; 143; 144; 148; 160; 161; 164; 165; 167; 170; 171; 172; 174; 175; 176; 177; 178; 179; 180; 181; 185; 186; 189; 191; 192; 195; 196; 197; 200; 206; 203; 207; 208; 209; 210; 217; 213; 221; 222; 223; 224; 225].

Перелік посилань зі списку використаних джерел на власні наукові праці: [15; 17]

РОЗДІЛ 2

ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА КИЄВА: ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1. Місце Києва в господарстві України та серед великих міст Центральної Європи

На початку 1990-х рр. великі міста України, у тому числі й Київ, виявилися в епіцентрі трансформаційних процесів і протягом короткого в історичному плані проміжку часу пройшли етап від централізованого планового управління до формування елементів ринкової економіки.

За рівнем розвитку господарського комплексу Київ помітно випереджає не лише регіони України, а й відрізняється від решти міст держави притаманними лише йому функціями. Це зумовлено столичним статусом, вигідним економіко-географічним положенням, значною концентрацією висококваліфікованого людського капіталу, порівняно вищим рівнем оплати праці та життя населення, достатньо розвинутою соціальною, виробничою та ринковою інфраструктурою.

Господарство Києва завдяки прогресивній адаптації до ринкових умов та формуванню сервісної економіки раніше і швидше ніж регіони України почало нарощувати свою продуктивність. На відміну від них, конкурентоспроможність економіки міста спирається на переваги іншої природи – агломераційний ефект, підсилений статусом столиці (через концентрацію представництва основних бізнес-груп), інновації та людський капітал. Столиця як центр першого порядку різко виділяється з-поміж інших міст і регіонів та є природною базою для розвитку нововведень або їх так званого експорту з-за кордону з подальшим поширенням територією країни. Динамічний розвиток Києва позитивно впливає на мережу навколишніх середніх і малих міст [157].

Роль Києва зростає і в європейському та світовому соціально-економічному просторі завдяки геополітичному положенню, розташуванню в системі глобальних інформаційних, транспортних та культурних зв'язків тощо. Ще за часів Київської Русі розміщення Києва на шляху «із варяг у греки» відіграло ключову роль у піднесенні його економічного значення. Нині місто, що розташоване на перехресті численних міжнародних транспортних магістралей – автомобільних (п'ять міжнародних автомобільних доріг та дві національні), залізничних (п'ять магістральних напрямків), повітряних (міжнародний аеропорт «Бориспіль» на незначній відстані від міста, аеропорт «Жуляни» у межах міста, а також вантажний аеропорт «Гостомель»), водних (по Дніпру можливі вантажні та пасажирські перевезення типу «річка – море») – має сприятливі передумови для розвитку зовнішніх та внутрідержавних економічних зв'язків.

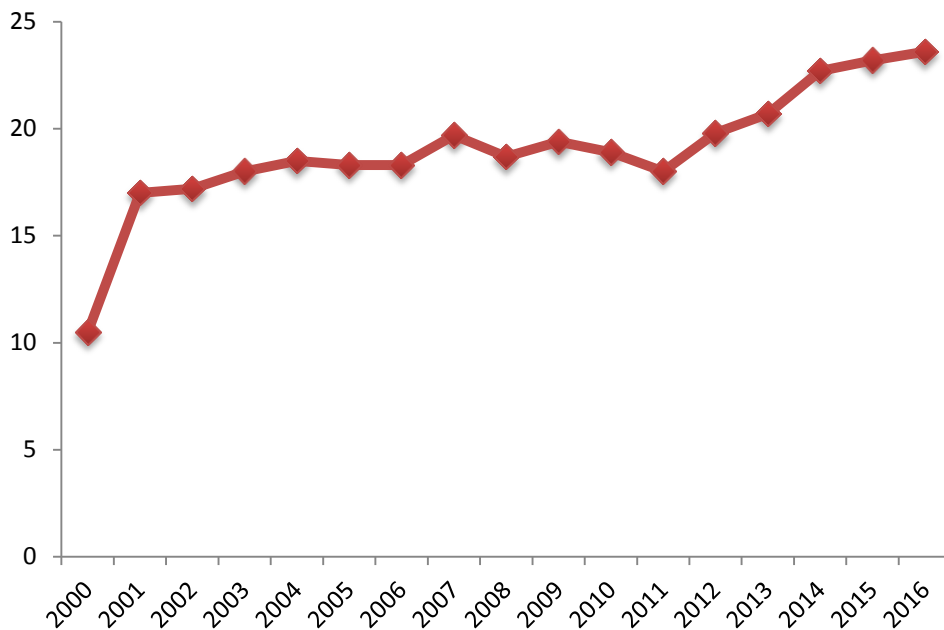
Одним із основних показників, що відображає загальний рівень соціально-економічного розвитку міста є валовий регіональний продукт (ВРП), який 2016 р. становив для Києва 559,1 млрд грн, або 23,4 % ВРП України, а в розрахунку на 1 особу – 192,4 тис. грн, що забезпечило йому лідерські позиції серед українських регіонів. Ще одним важливим показником є валова додана вартість (ВДВ), що дорівнювала 478,0 млрд грн, або 23,6 % загальноукраїнського обсягу проти 10,5 % 2000 р. [151] (рис. 2.1).

Висока частка Києва у ВДВ України та позитивна динаміка її зростання пояснюється не лише концентрацією значної кількості підприємств різних галузей та форм власності, але й більшими показниками продуктивності праці, рівнем кваліфікації робочої сили, випереджаючими темпами розвитку третинного сектору, значно вищими, порівняно з іншими регіонами України прибутками населення і темпами зростання валового внутрішнього продукту.

Господарство Києва вийшло на якісно нову траєкторію зростання. Загальним вектором розвитку столичного мегаполісу став напрям руху до постіндустріального типу господарювання та культивування відповідної йому культури, чому сприяв агломераційний ефект, пов'язаний із

прискореним розвитком фінансового сектору та сервісної економіки (у тому числі нових постіндустріальних галузей). Структура ВДВ міста 2016 р. на 87,0 % була представлена галузями третинного сектору економіки, а на 13,0 % – вторинного (проти 82,6 і 17,3 % у 2001 р. відповідно) (додаток Д) [157].

Рис. 2.1. Динаміка частки Києва у ВДВ України, 2000–2016 рр., %

(сформовано автором за даними Головного управління статистики у м. Києві)

Для Києва характерні загальні процеси деіндустріалізації. Ситуація домінанти індустріальної складової в розвитку міста почала істотно змінюватися починаючи з 1990 р., тобто набагато пізніше, ніж у західноєвропейських містах, у результаті проведення політичних, економічних та соціальних реформ. Зокрема, значної соціально-економічної деструкції зазнала промисловість, частка якої у ВДВ столиці скоротилася з 25,8 % (1995 р.) до 7,0 % (2016 р.), що в цілому відповідало тенденціям як у постіндустріальних, так і постсоціалістичних містах світу [151].

Класичним індикатором деіндустріалізації міста, яка триває і нині, є скорочення як абсолютної кількості, так і частки зайнятих у промисловості, хоча у Києві вона залишається найбільш інноваційною порівняно з іншими регіонами країни (табл. 2.1).

Динаміка зайнятості у промисловості Києва, по роках*

Показники	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Загальна кількість зайнятих у промисловості, тис. осіб	451,9	255,7	211,9	198,5	161,7	157,4	133,7	128,8	114,2	110,4	103,0
Частка зайнятих у промисловості від загальної кількості у всіх сферах економіки, %	32,0	19,6	16,1	14,7	11,7	11,2	9,6	9,1	8,3	8,1	7,5
Рівень зайнятості порівняно з 1990 р., %	100	56,6	44,4	41,6	33,9	33,0	28,0	27,0	23,9	23,1	22,8

*Джерело: розроблено автором за [87, 88, 151]

Крім того 79,7% працюючих, незважаючи на скорочення, як і раніше, концентрувалося на підприємствах галузей обробної промисловості. Провідною галуззю промисловості упродовж тривалого часу було машинобудування та металообробка. Проте у період 1990–2016 рр. частка зайнятих у цій галузі скоротилася з 64,0 до 25,2 %. На противагу цьому спостерігалася тенденція зростання частки зайнятих на підприємствах з виробництва і розподілу електроенергії, хімічної та харчової промисловості (табл. 2.2).

На початку 1990-х рр. у місті розпочалося загальне скорочення обсягів промислового виробництва, досягнувши найбільших показників протягом 1995 – 1999 рр. Проте вже впродовж 1999–2007 рр. частка промислового виробництва у структурі валової доданої вартості практично стабілізувалася на рівні 6,5–7,0 % за рахунок ліквідації низки збиткових підприємств, налагодження випуску нових видів продукції у традиційних галузях промисловості й розвитку високотехнологічних виробництв. Незважаючи на це, навіть у кризовий період 1995–1999 рр., коли спостерігався значний спад промислового виробництва, за більшістю показників місто посідало провідні позиції серед промислових регіонів країни. Зокрема, 1996 р. промисловими підприємствами Києва було вироблено 4,1% промислової продукції України, що забезпечило йому сьоме місце серед областей України, і 7,2% товарів народного споживання та відповідно третє місце [87].

Динаміка структури зайнятих за галузями промисловості у Києві, %*

Рік	Промисловість, %	у тому числі							
		Добувна	Харчова	Легка	Деревообробна та целюлозно-паперова	Хімічна та нафтохімічна	Машинобудування та металообробка	Промисловість будівельних матеріалів	Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води
1990	100,0	0,3	4,0	11,9	2,5	5,2	64,0	4,5	7,6
1995	100,0	0,4	5,9	10,3	3,1	6,8	55,4	5,9	12,2
2000	100,0	0,3	10,2	10,2	8,2	5,6	41,9	10,0	13,9
2005	100,0	0,3	14,4	6,2	11,9	8,1	34,9	9,9	14,1
2010	100,0	1,4	13,0	3,9	15,0	8,1	32,5	9,4	16,7
2011	100,0	1,1	13,1	3,3	15,3	9,5	33,4	8,6	15,6
2012	100,0	1,3	13,0	3,1	14,2	10,0	33,3	8,8	16,2
2013	100,0	1,7	14,1	3,1	8,0	14,5	28,3	9,4	20,9
2014	100,0	1,9	13,5	3,3	8,7	17,4	27,8	6,9	20,6
2015	100,0	1,7	14,0	3,5	8,1	18,2	25,8	6,8	21,6
2016	100,0	1,9	13,3	3,5	8,0	18,2	25,2	7,7	22,2

* Джерело: розроблено автором за [87, 88, 151]

Трансформаційні процеси в економіці столиці сприяли також змінам у галузевій структурі промислового комплексу. Так, 1990 р. найбільшу частку серед галузей промисловості становили машинобудування та металообробка, легка і харчова промисловість (рис. 2.2).

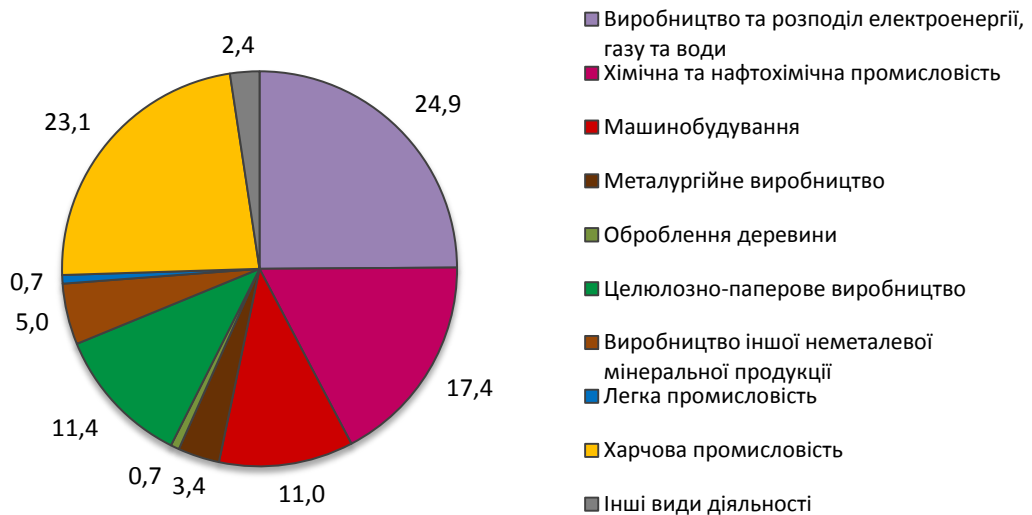

Рис. 2.2. Структура валової промислової продукції Києва в галузевому розрізі, 1990 р., %

(складено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві)

Аналіз структурних змін у промисловості у період 2008–2009 рр. свідчить про переорієнтацію промислового виробництва на внутрішні потреби: у загальних обсягах реалізованої продукції збільшилась частка харчової, хімічної та нафтохімічної, целюлозно-паперової промисловості і видавничої справи, виробництва та розподілення електроенергії, газу та води.

Показники реалізованої промислової продукції протягом 2010–2011 рр. свідчили про зростання частки таких галузей, як виробництво та розподілення електроенергії, газу та води, виробництво іншої неметалевої продукції, металургійне виробництво, при одночасному скороченні частки високотехнологічних галузей, що є індикатором негативних явищ в економіці міста (рис. 2.3).

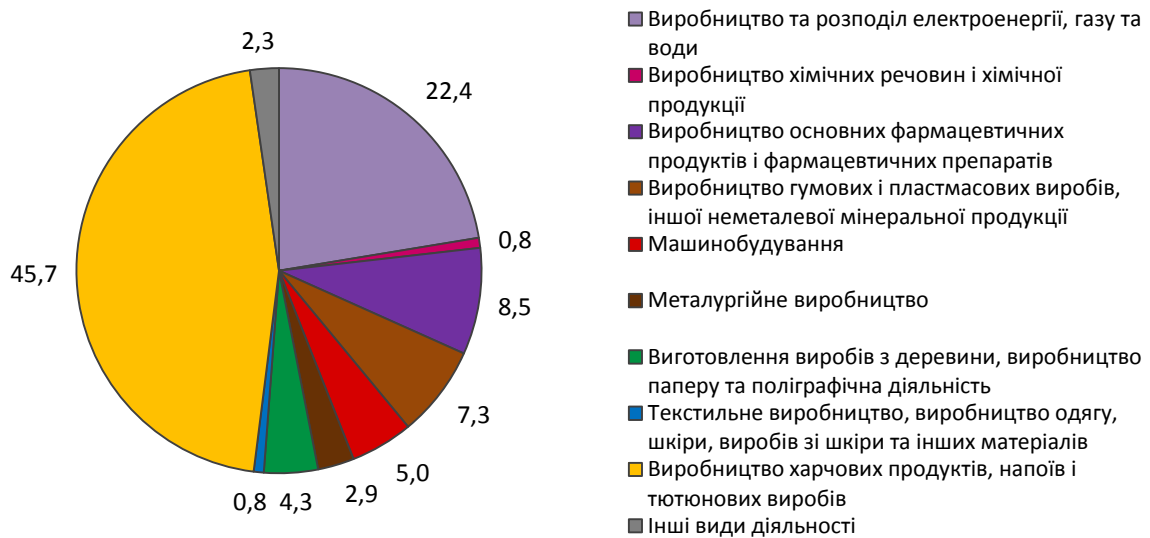

Рис. 2.3. Структура реалізованої промислової продукції Києва за видами економічної діяльності, 2010 р., %

(складено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві)

У період 2013–2016 рр. у Києві у зв'язку з нестабільною і складною суспільно-політичною та економічною ситуацією в Україні загалом, спостерігалось уповільнення темпів економічного зростання, у тому числі у промисловості [128]. Зниження обсягів промислового виробництва відбулося майже у всіх галузях, за винятком харчової та фармацевтичної (рис. 2.4). Незважаючи на це, 2016 р. Київ з обсягами реалізованої промислової

продукції на рівні 8,4 % посів за цим показником третє місце серед регіонів України [127].

Рис. 2.4. Структура реалізованої промислової продукції Києва за видами економічної діяльності, 2016 р., %

(складено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві)

Київ відіграє важливу роль в інтенсифікації науково-дослідної та дослідно-конструкторської діяльності в країні. У столиці 2016 р. налічувалося 299 організацій (одна третина від загальнодержавної їх кількості), які виконували наукові та науково-технічні роботи. Проте нині відбувається швидке скорочення приросту висококваліфікованої робочої сили, особливо молодих науковців, які переходять в інші сфери економічної діяльності та активно виїжджають за кордон. Чисельність працівників організацій, що виконують дослідні, експериментальні та науково-дослідні роботи, у Києві скоротилася протягом 2000–2016 рр. на 19,3 % і становила 43,7 тис. осіб [151].

Для господарського комплексу міста важливим залишається питання інвестицій, які є умовою структурних зрушень у господарстві, якісного підвищення показників економічної діяльності на мікрорівні, зростання темпів технічного і технологічного прогресу та виходу з економічної кризи. Відомо, що збільшення прямих іноземних інвестицій на 1% сприяє

зростанню ВВП на 0,4 %. Таким чином, активізація інвестиційного процесу – це з один механізмів соціально-економічних перетворень [5].

Київ досить активно залучений у світогосподарське економічне співробітництво. Сприятливі для цього умови та інвестиції зумовлюють те, що за даними журналу «Forbes Україна» 50 % із 200 найбільших компаній України мають штаб-квартири в Києві, з них 48 % належить українським власникам, решта – 52 % – іноземним (додаток Е). У 2016 р. обсяг іноземних інвестицій в економіку міста становив 21471,8 млн дол. США, або 57 % від загальних надходжень в Україну, з них 40,3 % спрямовані на розвиток фінансової та страхової діяльності (додаток Ж). Серед решти найбільша частка припадала на оптову та роздрібну торгівлю, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (17,4 %), інформацію та телекомунікації (9,4 %), операції з нерухомим майном (9,1), професійну, наукову та технічну діяльність (8,9), промисловість (5,4) та будівництво (3,6 %) [151].

Щодо такого аспекту, як експорт та імпорт товарів і послуг, то до 2014 р. у столиці відбувалося постійне їх зростання. Проте складна економічна ситуація сповільнила розвиток зовнішньої торгівлі і 2016 р. частка столиці в загальнодержавному експорті товарів дорівнювала 23,6 %, імпорту – 41,1, а послуг – 27,2 та 39,3 % відповідно. У структурі експорту послуг переважали телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні (41,8 %), транспортні (22,6) і ділові (20,5 %); імпорту – послуги пов'язані з подорожами (24,4 %), ділові (20,5), телекомунікаційні, комп'ютерні та інформаційні (15,1) і транспортні (13,3 %) [151].

У зв'язку з унікальністю процесів, що відбуваються в Києві, доцільною є не лише оцінка його місця як провідного центру в господарському комплексі України, а й порівняльний аналіз з іншими містами, які функціонують в умовах переходу індустріальної економіки до постіндустріальної стадії, і тих, що вже перебувають на ній. Процеси деіндустріалізації і терціаризації в містах економічно розвинених та постсоціалістичних країн відбувалися в різні часові періоди. Такі великі

європейські міста, як Лондон і Париж, пройшовши протягом 1920–1970 рр. досить активну фазу індустріального розвитку, із середини 1970-х рр. опинившись в епіцентрі процесів деіндустріалізації, терціаризації, джентрифікації, ревіталізації, поляризації, почали набувати постіндустріальних ознак. Стосовно ж міст Центральної та Східної Європи, то вони зазнали аналогічних змін з певним часовим відставанням. Трансформація міст Центральної Європи почалася наприкінці 1980 – початку 1990-х рр., а Східної Європи – в 1990-х рр. Пояснюється це змінами міського простору в період формування елементів ринкової економіки на фоні трансформації суспільної системи та її інтеграції в міжнародні глобальні процеси. Постсоціалістичним містам у цілому притаманні тенденції розвитку подібні містам економічно розвинених країн Заходу. Але одночасно в них формуються й інші своєрідні та лише їм властиві елементи просторової організації господарства. Так, головними ознаками трансформації постсоціалістичних міст є комерціалізація їх центральної частини і розширення традиційного центрального ділового району (ЦДР), формування нових ділових районів, ревіталізація закинутих земельних ділянок, ущільнення та інфільтрація нових елементів в існуючій міській тканині, житлова та комерційна субурбанізація [216]. Наслідком цих процесів є система просторового розвитку, що характеризується з одного боку, дегресуючими або стагнуючими територіями, а з іншого – міськими районами, що процвітають та розвиваються, у результаті чого в містах посилюється соціально-економічна поляризація [204].

Для зіставлення рівня соціально-економічного розвитку Києва з великими містами Центральної Європи використані показники, що пропонувалися різними вченими [145; 169, с. 89-90]: частка валової доданої вартості (ВДВ) міста у загальнодержавному показнику; ВДВ у розрахунку на 1 жителя міста, дол. США, що є складовою для оцінки загального рівня економічного розвитку; частка сфери послуг у ВДВ, %; частка зайнятих у сфері послуг, %; частка витрат на науково-дослідні та дослідно-

конструкторські роботи у ВДВ, %; обсяги фінансування наукових та науково-технічних робіт в розрахунку на 1 жителя міста; витрати на 1 працівника, що виконує дослідні, експериментальні й науково-дослідні роботи; кількість зайнятих у НДДК роботах у розрахунку на 100 тис. жителів.

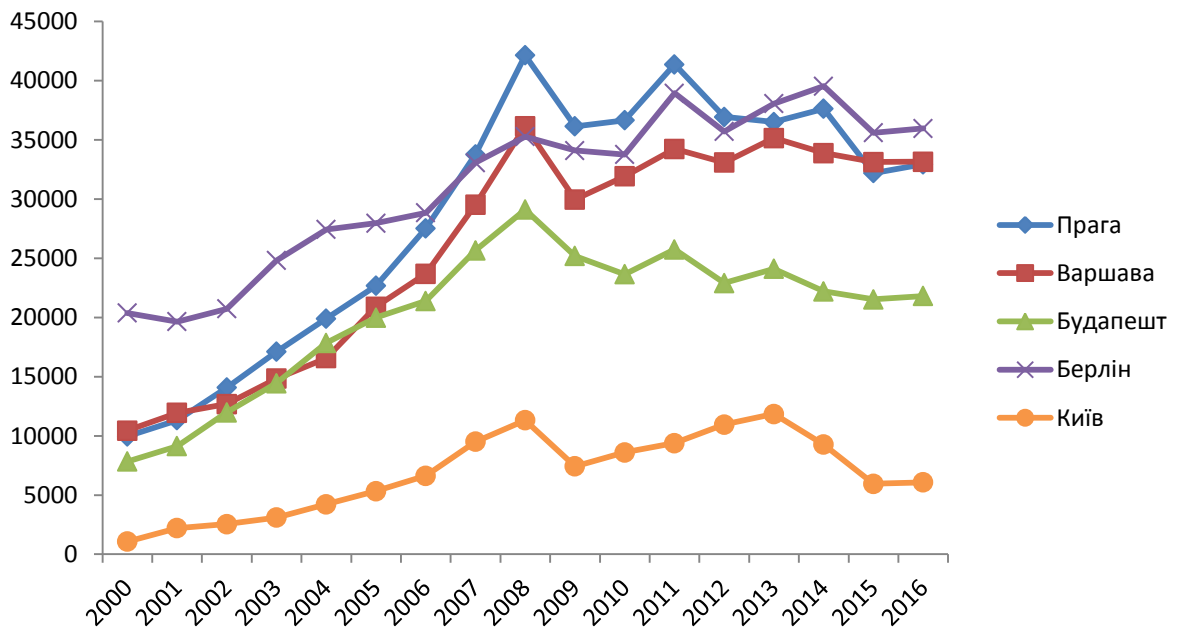
Варто зазначити, що у столицях постсоціалістичних країн Центральної Європи, як і в Києві, також концентрується значна частка ВДВ країни, а темпи її зростання вищі порівняно з національними. Наприклад, 2016 р. у Будапешті зосереджувалося 37,9% ВДВ Угорщини, Празі – 24,7 % ВДВ Чехії, у Варшаві – 13,2% ВДВ Польщі і лише в Берліні – 4,0% ВДВ Німеччини у зв'язку з тим, що місто має особливу історію і не належить до найбільших у країні.

Загальний рівень економічного розвитку та ефективність функціонування господарського комплексу міста відображає ВДВ в розрахунку на 1 особу. У Києві цей показник 2016 р. становив 6069,0 дол. США, що у 3–6 разів менше, ніж у Будапешті, Празі, Варшаві, Берліні, але у 3 рази вище, ніж по Україні загалом. Це зумовлено зростанням частки столиці у ВДВ країни в період 2000–2016 рр. до 23,6 % як за рахунок нових видів економічної діяльності третинного сектору, так і високотехнологічних промислових виробництв (рис. 2.5).

Трансформаційні процеси обумовлюють фундаментальні зміни у розвитку Києва, і третинний сектор економіки стає одним із основних факторів перетворення столиці у багатофункціональний центр європейського значення. Ще недавно Київ був типовим радянським містом із глобальним дефіцитом споживчих товарів і послуг.

Зважаючи на це, головним економічним механізмом трансформації, за допомогою якого регулювався розвиток третинного сектору економіки не лише Києва, а й інших міст України протягом 1990-х рр., було насичення попиту населення споживчими товарами і послугами [15, с. 42].

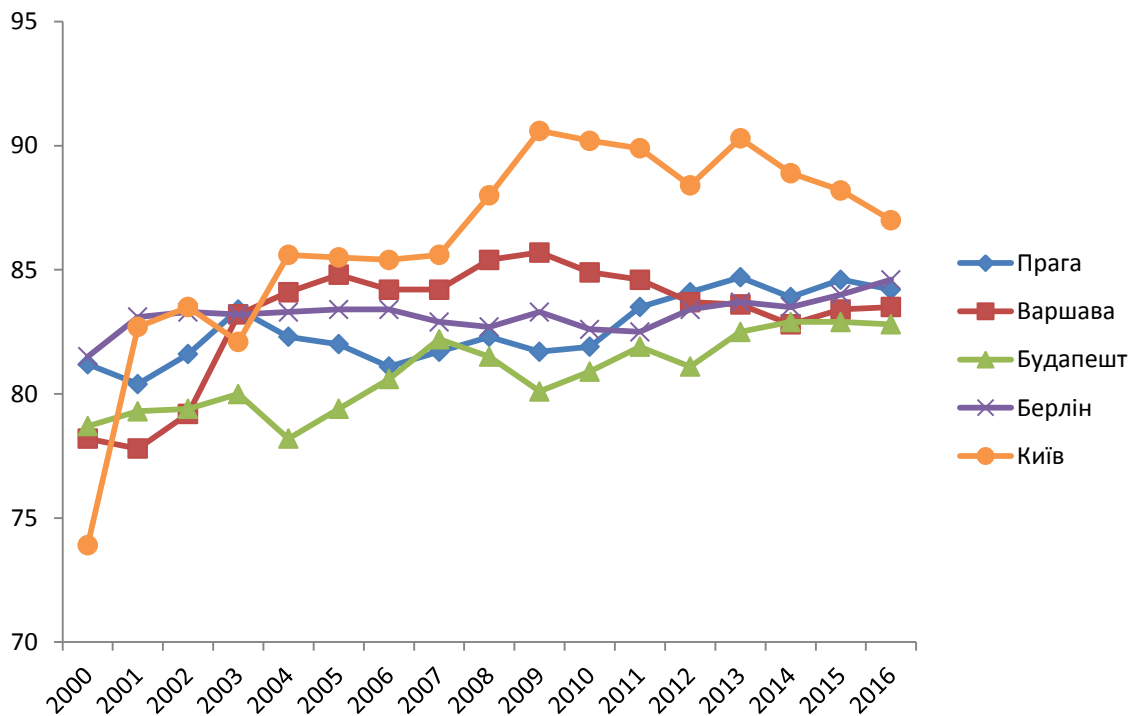

Рис. 2.5. Динаміка ВДВ на одну особу в окремих європейських містах, по роках, дол. США

(складено автором за [151, 182, 187, 188, 190, 199, 218, 220])

Досить помітним результатом цього стало швидке і масштабне зростання кількості об'єктів сфери послуг, яке до цього не спостерігалось. Таке збільшення було принципово іншим, ніж у переважній кількості міст Заходу, де воно знайшло прояв у переході від так званого суспільства споживання з його масовим виробництвом і споживанням до більш персоналізованих форм споживання, у зростанні активності бізнес-послуг і загалом ролі сфери послуг в економіці. Умовно можна говорити, що в західноєвропейських містах третинний сектор трансформувався від стану насиченого попиту індустріального міста до стану насиченого нового попиту постіндустріального суспільства [2, с. 74]. Тому досить важливим з позицій аналізу змін, що відбуваються у місті, є порівняння динаміки частки третинного сектору у валовій доданій вартості Києва та низці постсоціалістичних європейських міст (рис. 2.6). Як видно, у структурі господарства таких міст, як Будапешт, Варшава, Берлін, Прага, частка третинного сектору у ВДВ досягла 82,0–84,0 % і протягом 2000–2016 рр. зазнала незначних змін. У Києві цей показник також є високим і зріс відповідно з 73,9 до 87,0 %.

Рис. 2.6. Динаміка частки третинного сектору у структурі ВДВ європейських міст, по роках, %

(складено автором за [151, 182, 187, 188, 190, 199, 218, 220])

Важливою особливістю сфери послуг міст Центральної Європи є нижчі середньорічні темпи приросту її частки у ВДВ порівняно з Києвом. Так, протягом 2000–2016 рр. у Празі вони становили 0,2 %, Берліні – 0,26, Будапешті – 0,4, Варшаві – 0,7 %. У столиці України порівняно з цими містами аналізований показник найвищий і досягнув 1,29 %, що пояснюється компенсаційним характером розвитку окремих галузей третинної сфери внаслідок їх економічної недооцінки за часів соціалістичного періоду, прискореним зростанням ділових послуг та продовженням процесу деіндустріалізації. Якщо для цієї сфери в цілому характерне зростання її частки у валовій доданій вартості, то аналіз окремих видів послуг свідчить про наявність певних відмінностей. Тому з метою узагальнення основних тенденцій трансформації доцільно проаналізувати структуру валової доданої вартості третинного сектору [21, с. 58].

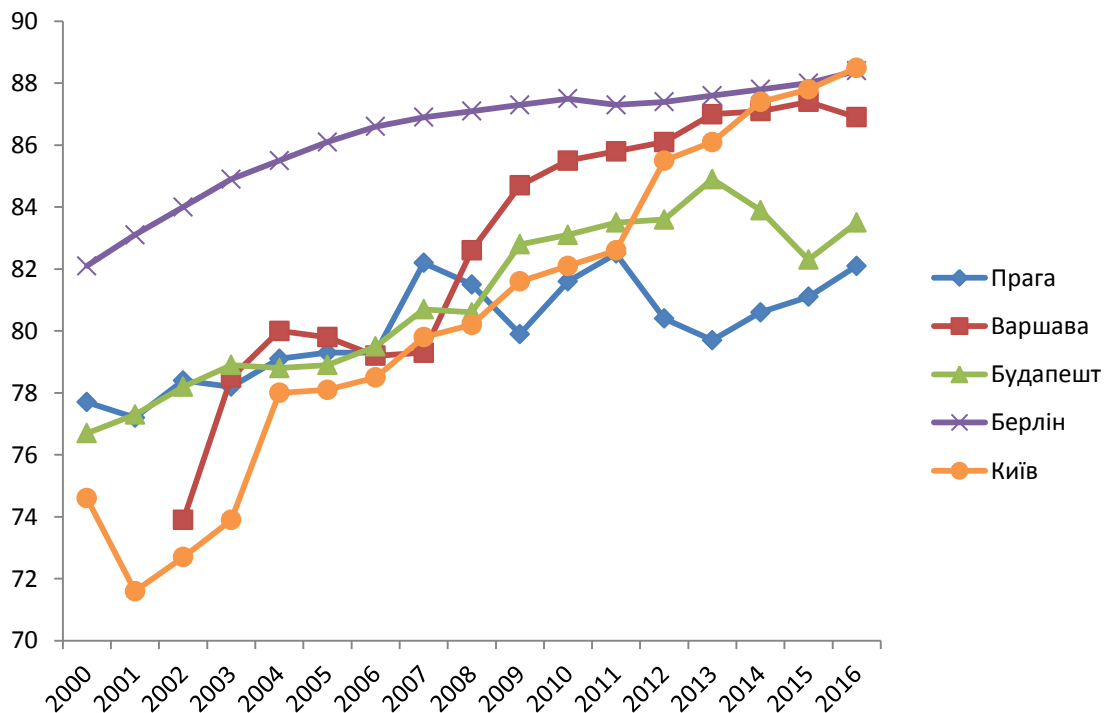
В зазначеному контексті дослідження необхідно зіставити цей показник у розрізі таких постсоціалістичних міст Європи, як Берлін, Прага,

Варшава, Будапешт, де трансформація просторової організації господарства в сучасних умовах набула більш кардинального характеру, та міста Київ. У містах Центральної Європи сукупна частка таких видів послуг, як торгівля, готельне та ресторанне господарство, залишилася протягом досліджуваного періоду практично незмінною. Щодо ділових послуг, пов'язаних із фінансовою діяльністю, операціями з нерухомим майном, інжинірингом, то їх частка у формуванні валової доданої вартості також залишалася незмінною. Стосовно послуг державного управління, освіти, охорони здоров'я, надання соціальної допомоги та інших індивідуальних, то їх частка у формуванні валової доданої вартості демонструвала значне зростання з 11,0 % (2001 р.) до 32 % (2016 р.). Аналіз динаміки показників частки сфери послуг у структурі валової доданої вартості постсоціалістичних міст Центральної Європи свідчить про значне уповільнення масштабних зрушень в їх економіці, що дає змогу констатувати фактичне збереження на початку XXI ст. просторової організації, яка стала результатом трансформації 1980 – 1990-х рр. [21, с. 58]

У структурі третинного сектору Києва вищою, ніж у містах Центральної Європи є частка торгівлі, яка досягла 2016 р. 30,7 %, що можна частково пояснити коротшим часовим відрізком, упродовж якого відбувався перехід до нової економічної системи, і важливим значенням торгівлі в цей період як виду діяльності з найбільш швидким оборотом капіталу. Фінансова діяльність зросла у період 2001–2015 рр. з 7,1 до 9,1 %, проте вже 2016 р. знизилася до показника 7,2%, інформаційні й телекомунікаційні послуги досягли цього ж року 10,7 %, тоді як частка галузей обробної промисловості в економіці міста, демонструючи тенденцію до скорочення, становила 2014 р. лише 5,8 %, а у 2016 р. зросла до 7,0 % [151].

Процес терціаризації супроводжується змінами у структурі зайнятості населення, оскільки сфера послуг починає відігравати більш важливу роль у створенні робочих місць, порівняно з обробною промисловістю. Зайнятість в останній в економічно високорозвинених країнах скорочувалася внаслідок

більш ефективного використання робочої сили, автоматизації виробництва і широкого застосування інформаційних технологій [95]. У зв'язку з активізацією трансформаційних процесів із середини 1990-х рр. зайнятість у виробничому секторі постсоціалістичних країн стабільно знижується, формування нових робочих місць відбувається переважно у третинному секторі. Найбільша частка зайнятих у третинному секторі 2016 р. спостерігалася у Берліні та Варшаві – 88,4, та 86,9 % відповідно, найнижча – у Будапешті та Празі – 83,5 і 82,1 %. Київ за часткою зайнятих у сфері послуг, що дорівнює 88,5 %, не поступається постсоціалістичним європейським містам і перебуває приблизно на одному з ними рівні (рис. 2.7).

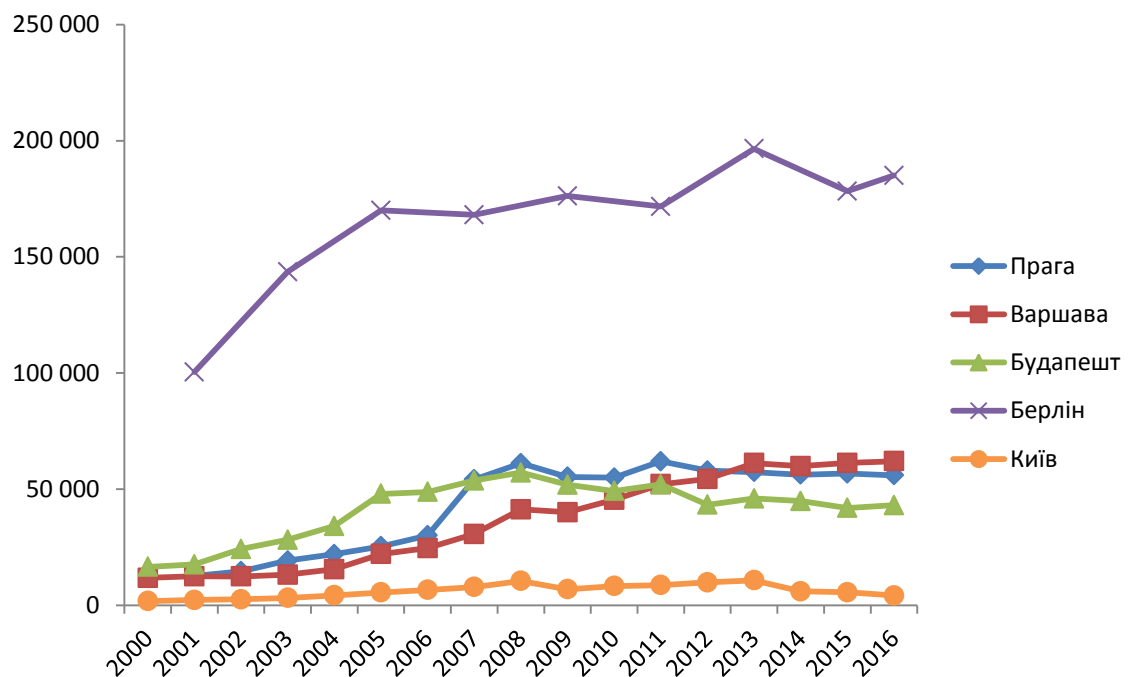
Рис. 2.7. Динаміка частки зайнятих у третинному секторі європейських міст, по роках, % від загальної кількості зайнятих у всіх видах економічної діяльності)

(складено автором за [151, 182, 187, 188, 190, 199, 218, 220])

Щодо структури зайнятості населення, то найвищою у Києві є частка зайнятих у торгівлі (26,4 %), яка значно нижча у Варшаві, Празі та Будапешті – 15,6; 13,9 та 12,5 % відповідно. Цей феномен пояснюється тим, що сектор

торгівлі як найбільш швидкозростаючий на початковому етапі трансформаційних змін стає головним джерелом зайнятості населення після зміни політичної та економічної систем та відкриття сфери роздрібною торгівлі для іноземних інвесторів [22].

Показовою є частка витрат на наукові та науково-технічні роботи у структурі ВДВ. У Києві вона скоротилася з 4,6 (2000 р.) до 1,1 % (2016 р.). У Берліні цей показник є стабільним, а Варшаві, Будапешті, Празі набув тенденції до зростання та коливається в межах від 2,3 до 3,3%, тобто серед порівнюваних міст у Києві він є найнижчим. Найменшим показником витрат на НДДКР на одну особу 2016 р. серед порівнюваних міст спостерігався також у Києві, а саме 63 дол. США, найвищий – Празі – 1000, а в решті – понад 500 дол. США. Показник витрат на одного працівника організацій, що виконують дослідні, експериментальні й науково-дослідні роботи, найвищий у Берліні – 185,0 тис. дол. США, а найнижчий – у Києві – 4,2 тис. дол. США (рис. 2.8).

Рис. 2.8. Динаміка витрат на одного працівника організацій, що виконують дослідні, експериментальні й науково-дослідні роботи в окремих європейських містах, по роках, дол. США

(складено автором за [151, 182, 187, 188, 190, 199, 218, 220])

Дещо інша ситуація щодо кількості працівників організацій, які виконують дослідні, експериментальні й науково-дослідні роботи, у розрахунку на 100 тис. жителів. Найвищим цей показник 2016 р. був у Празі – 2041 осіб, майже на одному рівні у Варшаві та Києві – 1587 і 1505 осіб відповідно, і значно нижчим – у Берліні – 395 осіб. Серед основних чинників, що спричиняють таку ситуацію в Києві, є не лише недостатні обсяги фінансування, але й низька ефективність функціонування наукових установ порівняно з окремими європейськими містами [22; 190].

Трансформаційні процеси, які відбуваються в Києві, є унікальними, що обумовлено низкою особливостей.

По-перше, порівняно з містами Центральної Європи падіння основних економічних показників (ВВП, ВРП, ВДВ) у Києві було більш суттєвим. Варшава, Будапешт, Прага інституційно та законодавчо були готові до економічної трансформації набагато краще, ніж Київ.

По-друге, Києву притаманна швидка приватизація, яка переважно проведена в інтересах окремих людей, що спричинило не лише глибоке розшарування населення, а й посилення загальноекономічного спаду та занепаду наукоємних секторів промисловості. В цих умовах недостатня увага зверталася на розвиток малого бізнесу.

По-третє, переважна частина населення об'єктивно не була підготовлена до ефективного управління приватною власністю і не володіла культурою підприємництва.

Отже, Київ все ще помітно відстає у своєму розвитку не лише від міст високорозвинених країн, а й Центральної Європи. Така ситуація потребує осмислення і використання в практиці передового досвіду розвинених держав: формування власної стратегії модернізації, підкріпленої реальними джерелами фінансування; створення науково-дослідних центрів тощо.

2.2. Просторова організація виробничої сфери міста та особливості її постіндустріальної трансформації

2.2.1. Ретроспективний аналіз розвитку просторової організації промисловості міста

Історико-географічне дослідження розвитку промисловості Києва, аналіз закономірностей, тенденцій еволюції функціональної і територіальної організації є досить важливим з погляду вивчення формування внутрішньої структури міського простору. Його виробничі території, як невід’ємна складова міста, зазвичай є результатом розвитку протягом тривалого часу. Аналіз еволюції просторової організації Києва дає змогу оцінити особливості її формування та розвитку через призму категорій простору й часу. Протягом тривалого періоду місто пройшло певні етапи становлення просторової організації та планувальної структури, кожен із яких характеризувався ускладненням наявних та формуванням нових елементів. Процес змін носив двоїстий характер, оскільки насправді це була не лише кількісна, а й якісна трансформація, що мала значення для ефективного функціонування міста.

Аналіз свідчить, що розміщення виробництва в кожен історичний період характеризувалося певними особливостями. В основу періодизації формування виробничих територій Києва покладено чотири хвилі урбогенезу, які кореспондуються з динамікою циклів Кондратьєва-Шумпетера (ЦК) в економіці України [122].

Проходження першого ЦК (1760–1840-ті рр.) та зумовленої ним хвилі урбогенезу країни не мало істотного впливу на формування просторової організації виробництва Києва.

Цей період розвитку безпосередньо пов'язаний з появою та розвитком перших мануфактур і промислових підприємств, початком становлення міста як центру внутрішньої торгівлі. Наслідком цих процесів стало поступове розширення меж міста за рахунок включення до його складу нових поселень і подальше зростання кількості населення. На рубежі XVII – XVIII ст. Київ формували три основні осередки: Верхнє місто, Поділ і Печерськ. Навколо

цих основних найдавніших поселень існувала дисперсна система розселення, характер якої визначався ландшафтом і системою комунікацій: села і хутори виникали в урочищах поблизу водойм і шляхів [74, с. 47]. У другій половині XVIII ст. налічувалося близько 30 таких нових відокремлених поселень на Правобережжі, а також низка на Лівобережжі, які у свою чергу, будучи територіально відділеними від Києва, функціонально все більше пов'язувалися з ним [79, с. 48].

В цей час у Києві почали виникати невеликі за розмірами скляна і шовкова мануфактури, кондитерські майстерні, винокурні. У 1725 р. створено державний шовковий завод на Подолі, 1764 р. – виробництво під назвою «арсенальні майстерні», яке в подальшому трансформувалося в завод «Арсенал», 1798 р. розпочато будівництво казенної фаянсової мануфактури (Києво-Межигірської фаянсової фабрики). Одночасно фактично поглиблювалася територіальна диференціація у розміщенні різних виробництв. Концентрація виробничої забудови відбувалася переважно вздовж Дніпра на Подолі, у долинах невеликих річок і урочищах та поступово за міською межею. Найбільша київська промислова зона розташовувалася в долині р. Либідь, зокрема відомі численні цегельні XVIII ст. [79, с. 48]. На основі генерального плану 1837 р. у Києві сформовано нову вуличну мережу, проте подальше розширення міста обмежували природні кордони: на сході — Дніпро, на півночі — розливні луки та величезні яри, на заході — річка Либідь, на півдні — Печерські пагорби з еспланадою [74, с. 43]. Відповідно до цього плану передбачалося планувальне об'єднання Подолу, Верхнього міста і Печерська. Започатковано інтенсивний розвиток району долини р. Либідь уздовж вулиць Набережно-Либідської та Кузнечної (нині вулиці Велика Васильківська, Либідська та В. Антоновича), який називали «Новою забудовою» та, відповідно, формування південного напрямку.

Друга хвиля урбогенезу припадає на період 1850–1890-х рр. і пов'язана із стрімким розвитком виробництв, що базувались на інноваціях другого ЦК

– механічному виробництві, яке розвивалось на основі парового двигуна, поширенні залізничного транспорту тощо.

Цей етап ознаменувався інтенсивним економічним розвитком, що був результатом як економічних реформ у період активного становлення капіталістичних відносин, так і сприятливої кон'юнктури цін на світових ринках. Серед чинників, котрі сприяли концентрації виробництва та створенню великих промислових підприємств також варто назвати прискорене будівництво залізничних шляхів, упровадження нових технологій, активне формування ринку праці у зв'язку з ліквідацією кріпосного права, прийняття нового генерального плану міста (1861 р.), згідно з яким була запланована спроба виділення промислових зон.

Дійсно, одним із потужних каталізаторів промислового розвитку Києва, крім існуючих транспортних комунікацій, представлених першим постійним мостом через Дніпро – Ланцюговим, збудованим ще 1853 р., Набережним, Кадетським, Брест-Литовським шосе та Дніпровським узвозом, які переважно спрямовувалися до міського ядра та забезпечували сполучення міста з Лівобережними, Центральними та Західними губерніями, було будівництво залізничних шляхів. У 1860–1870-х рр. через Київ прокладені перші залізниці, 1868–1870 рр. у долині р. Либідь споруджено перший залізничний вокзал, а вже у 1880-х рр. місто мало сполучення залізничним транспортом з багатьма промисловими й торговельними центрами країни. Це стало значним поштовхом для економічного зростання в період досить активного становлення капіталістичних відносин, сприяючи збільшенню концентрації промислових підприємств, складів сировини і готової продукції у прилеглих до залізниць районах, які стали передвісниками майбутніх виробничих зон та були не лише імпульсом для формування просторової конфігурації міського простору, а й сприяли процесу стратифікації. Фактично, прискорений розвиток залізничного транспорту й особливості його конфігурації суттєво вплинули на створення низки нових галузей

промисловості, забезпечення сировинними ресурсами, розширення географії ринків збуту готової продукції.

Економічні реформи 1890-х рр. та сприятлива кон'юнктура на світових ринках зумовили подальші швидкі позитивні зрушення у промисловому виробництві. По-перше, кількість промислових підприємств зростає з 25 у 1860 р. до 125 – у кінці XIX ст. та 144 – у 1912 р. Серед них найбільшими були: «Головні Київські залізничні майстерні», «Київський машинобудівний і котельний завод Гретера, Криванєка і К^о» та «Арсенал» [77, с. 17]. Проте економічний профіль міста в цей період продовжували визначати переважно харчова промисловість, пов'язана з переробкою сільськогосподарської сировини Південно-Західного краю, цегельні, деревообробні та інші традиційні галузі.

По-друге, промислове виробництво зазнало істотної диверсифікації. У Києві на той час існувало 8 фабрик з переробки та виготовлення паперу, 7 млинів, 6 кондитерських, 12 пивних, винокурних та горілчаних заводів, 4 дріжджових заводи, 7 тютюнових фабрик, цукрорафінадний завод. Чотирнадцять підприємств обробляли тваринну продукцію, а група переробки корисних копалин становила 35 заводів [77, с. 19]. Протягом 1880–1890-х рр. у Києві та на його околицях, безпосередньо поблизу житлових передмість розпочинається будівництво нових підприємств з виробництва устаткування для переробної промисловості, сільського господарства, будівельної індустрії. Крім того, виникають технологічно нові виробництва: газові заводи, електростанції, завод із виробництва вуглецевої кислоти та штучного льоду «Карбонік», Дніпровський хіміко-електролітний, Французького товариства дубових екстрактів та газові [77, с. 19].

По-третє, спостерігалось підвищення рівня концентрації промислового виробництва. Зокрема, лише протягом 1890–1900 рр. кількість підприємств з чисельністю працюючих від 100 до 500 осіб збільшилася у 2,2 разу, а малих (до 16 робітників) – скоротилася в 4,6 разу (табл. 2.3). Проте, незважаючи на швидкі темпи зростання промислового виробництва, 1910 р. частка

фабричних робітників становила лише 2,5% від загальної кількості населення Києва [77, с. 19].

По-четверте, Київ був центром не лише великої промисловості, але кустарно-ремісничого виробництва, розвиток якого був пов'язаний із розширенням внутрішнього ринку та притоком значної кількості населення із сільської місцевості. Розвиток дрібнотоварного виробництва відображав багатокладність промисловості. На відміну від великих підприємств, воно розміщувалося по території міста практично рівномірно.

Таблиця 2.3.

Концентрація промислового виробництва Києва, 1890–1900 рр.*

Підприємства із кількістю зайнятих	Кількість підприємств		Обсяги виробництва, тис. руб.		Кількість робітників	
	1890 р.	1900 р.	1890 р.	1900 р.	1890 р.	1900 р.
До 16	60	13	737	254	451	146
Від 16 до 50	43	55	2501	2339	1123	1712
Від 50 до 100	11	29	858	4348	718	2112
Від 100 до 500	9	20	2417	6217	1948	4348
Від 500 до 1000 і більше	2	4	7722	12579	1730	2912
Усього	125	121	14235	25737	5970	11230

* Джерело: розроблено автором за даними [77, с. 19].

Науковий аналіз динаміки змін в організації міського простору та їх узагальнення дають підстави констатувати, що, незважаючи на зафіксовану адміністративну межу, у цей період почали формуватися структурні елементи нового міста – вузькоспеціалізовані утворення, які виникали поза територією регулярного міста першої половини ХІХ ст. (промислові слободи та робітничі колонії, дачні селища, лікувально-оздоровчі та науково-освітні містечка). Дійсно, адміністративно виділена територія міста і власне місто – явища в багатьох аспектах нетотожні [69, с. 46]. У цьому контексті неможливо не погодитися з думкою французького історика, економіста та географа Ф. Броделя, який зазначав, що ніяке місто не постає перед нами без супроводження інших [34, с. 448]. Тому формування просторової організації

Києва відбувалося в контексті закономірностей взаємодії так званого «старого» і «нового» міста.

На відміну від багатьох міст Російської імперії, де формування щільного промислового поясу відбувалося навколо центрального ядра, у Києві промислові та інші спеціалізовані поселення виникали вздовж головних магістралей, не з'єднуючись одне з одним через складний рельєф місцевості. По-перше, території розташовані в місцях перетину залізничних шляхів із шосейними дорогами були полюсами концентрації промислових підприємств і відповідно утворювали нові компоненти просторової структури в різних районах міста; по-друге, значна частина підприємств взагалі розташовувалася на околицях або в передмістях. В 1910 р. до меж Києва були включені Верхня і Нижня Солом'янка, Протасів Яр, Кучмин Яр, Батієва гора, Караваєві Дачі, що сприяло розвитку нових виробництв за рахунок розширення територій міста. Одночасно такі промислові околиці, як Шулявка, Деміївка та селища-супутники Дарниця, Микільська і Передмістна слобідки, формально не входили до міської межі, але активно забудовувалися промисловими підприємствами та територіально розросталися, поступово з'єднуючись із містом, формуючи навколо нього індустріальні осередки. Особливе значення мало Брест-Литовське шосе, яке відіграло важливу роль у формуванні північно-західного напрямку розвитку планувальної структури міста. Вибір цієї території для будівництва великих промислових підприємств урахував не лише транспортну доступність, а й близьке розташування приміських поселень, сіл, хуторів та слобідок, які постачали новоствореним виробництвам дешеву робочу силу.

Тенденція розширення нового міста вздовж цієї транспортної магістралі у другій половині XIX ст. вирізнялася послідовним характером, що проявилось у формуванні декількох окремих локальних промислових утворень. Так, у районі перетину Брест-Литовського і Кадетського шосе розташовувалися Головні майстерні Південно-Західної залізниці, які за кількістю робітників і технічним оснащенням у 1890-х рр. не поступалися

найбільшому військовому підприємству Києва – заводу «Арсенал». Поблизу вокзалу між залізницею та шосе на розі вулиць Жилянської та Степанівської (нині вул. Старовокзальна) наприкінці XIX ст. знаходився Південно-Російський машинобудівний завод (нині «Кузня на Рибальському») – одне із найпотужніших промислових підприємств Києва, яке виникло на базі машинобудівного заводу акціонерного товариства «Донат, Липковський і К^о» і тютюнові фабрики «С. Коген» і «Брати Коген». Невеликий чавуноливарний і механічний завод, що знаходився поза Шулявськими дачами неподалік від залізниці, поступово розширюючи виробничі потужності та асортимент продукції, перетворився на акціонерне товариство «Київський машинобудівний завод «Гретера, Криванека и К^о». Ставши одним з найбільших машинобудівних підприємств з чисельністю працюючих понад 900 осіб, завод забезпечував половину вартості продукції всіх машинобудівних заводів міста [92, с. 54–58].

Виняткове місце у розвитку планувальної структури Києва посів північний напрямок на ділянці від Подолу до Оболоні. Тут на межі XIX – XX ст. в умовах економічного підйому спостерігалася концентрація значної кількості підприємств різних галузей, трудових та фінансових ресурсів та досить інтенсивна забудова. На основі локальних виробничих осередків, що формувалися на Подолі, Пласкій частині та Куренівці почав закладатися один з найстаріших промислових районів Києва – Подільсько-Куренівський. Поділ практично не мав обмежень щодо промислової забудови, що сприяло концентрації тут підприємств та різноманітних складських споруд. У першу чергу забудовувалися Набережно-Хрещатицька, Набережно-Лугова та прилеглі вулиці, оскільки їх господарська роль була безпосередньо пов'язана з Дніпром – найважливішим річковим транспортним коридором Південно-Західного краю. У другій половині XIX ст. на зміну традиційним кустарним ремеслам Подолу прийшли нові виробництва: парові млини, кількість яких вже на початку XX ст. досягла дев'яти та лісопильні й портові склади. Один з найбільших та найвідоміших промислових комплексів Подолу –

борошномельний заклад товариства «Лазар Бродський» разом з новим елеватором та Центральною електричною станцією (вул. Андріївська) були найбільшими промисловими спорудами Подолу початку ХХ ст., які заклали основу для промислово-виробничої забудови від Поштової площі вздовж Подільської набережної [77, с. 70].

Будівництво протягом 1897–1899 рр. гавані в Києві – однієї із найбільших на той час в Європі та оснащеної сучасними портовим господарством не лише сприяло зростанню вантажообігу Київського порту, а й зумовило концентрацію на вільних заплавах територіях на північ від Подолу елеваторів, складів, ремонтних майстерень, цехів Південноросійського машинобудівного заводу.

Щодо північної околиці Пласкої частини Києва, яка охоплювала вулицю Кирилівську та прилеглі до неї ділянки сусідніх Юрківської та Оленівської, то у 1880-х рр. тут знаходилися кахельний та цегельний заводи Гудими, три пивоварні та борошномельне виробництво. В радянський період колишній пивоварний завод М.В. Ріхерта – одне з найбільших підприємств галузі було перепрофільовано у «Київський експериментальний завод солодових екстрактів» (нині не працює), а Київського акціонерного товариства продовжував функціонувати як пивоварний та мав назву «Поділ» (нині не працює). Крім потужних пивоварних підприємств тут на початку ХХ ст. діяли досить важливі для забезпечення потреб міста виробництва: кахельний завод Ковальського, дріжджовий та винокурний завод Рабіновича-Бройде, сірникова фабрика, цегельний завод, маслоробний завод братів Лур'є, механічні майстерні тощо [77, с. 74]. Галузева спеціалізація цього локального промислового утворення теж закономірна, оскільки через гавань спрямовувалися потоки сільськогосподарської сировини.

Інтенсивне промислове освоєння Куренівки, яка також відігравала роль типового передмістя, розпочалося із середини 70-х рр. ХІХ ст. у заплаві р. Сирець (з притокою Курячий Брід). Проте основна промислова забудова концентрувалася вздовж новопрокладених вулиць – Копилівської та

Сирецької [77, с. 76]. Особливе значення для розвитку цієї території мали Троїцький трамвайний парк, залізниця і товарна станція «Петрівка», які стали своєрідними імпульсами для подальшої промислової забудови та виникнення низки підприємств різних галузей. Серед них варто зазначити шкіряну фабрику Кобця, завод дубових екстрактів (виробничі корпуси і досі існують у складі АТ «Полімер» із взуттєвим виробництвом СП «Риф-1»), фабрику терезів Карла Вебера, томатну фабрику Вересів, пивоварне виробництво Я. В. Ріхерта (перепрофільовано в радянський період у підприємство з виготовлення шампанського – нині головний корпус ЗАТ «Київський завод шампанських вин») [18, с. 11].

Напрямок територіального зростання, що характеризувався формуванням локального індустріального вузла на перетині залізниці та вулиці Великої Васильківської в районі приміської слободи Деміївки, де знаходилися єдиний у Києві цукрово-рафінадний завод (на початку 1920-х рр. перепрофільований на випуск цукерок та кондитерських виробів), пивоварний завод, на якому працювало понад 2,0 тис. робітників, «Фабрика шоколаду та цукерок Валентина Єфимова» і традиційно декілька цегельних заводів, визначив у подальшому становлення Залізничного промислового району. Ця виробнича територія формувалася швидкими темпами завдяки призалізничному розміщенню та у зв'язку з тим, що на околицях і в передмісті вартість земельних ділянок, особливо не придатних для житлової забудови, була порівняно невисокою.

На початку ХХ ст. місто розвивалося і у східному напрямку, де після будівництва в районі Дарниці залізничної станції виник вагонобудівний завод та робітниче селище. Незважаючи на те, що ця територія не входила до складу міста, за своєю соціально-економічною суттю тяжіла до Києва.

В умовах зміни економічного і політичного життя закладалися основи для подальшого формування територіально-функціональної структури господарства Києва та визначалися контури окремих промислових і промислово-складських зон, які набули остаточного вигляду вже протягом

соціалістичного періоду розвитку. Кінець XIX–початок XX ст. – це період формування просторової структури міста, його меж, головних просторових артерій та особливостей характеру забудови. На початку XX ст. міська структура, що склалася на основі генпланів 1837 і 1861 рр., а також основні елементи територіальної структури міста в цілому зберігаються.

Третя хвиля урбогенезу (1900–1930-ті рр.) пов’язана з упровадженням інновацій третього ЦК та розвитком пріоритетних для нього видів промислової діяльності – важкого та середнього машинобудування, хімічної промисловості, супутніх і доповнюючих їх виробництв тощо.

На початку 1920-х рр. темпи промислового виробництва та кількість зайнятих скоротилася, проте вже у 1928–1929 рр. загальний обсяг продукції промисловості більш, ніж у 3 рази перевищив показник 1913 р. Розвиток господарського комплексу значною мірою відбувався за рахунок відновлення, реконструкції на новій технічній основі великих промислових підприємств, які функціонували ще в дореволюційний період, і будівництва нових та спрямовувався на вдосконалення галузевої структури. Відповідно, вона стала більш диверсифікованою завдяки будівництву цілого комплексу нових великих підприємств: заводу верстатів-автоматів ім. М. Горького, Дарницького вагоноремонтного, контрольно-вимірювальних приладів, дослідно-керамічного, асфальтового, гуморегенераторного, комбінату штучного волокна. Для підтвердження змін, що відбувалися безпосередньо у галузевій структурі промислового виробництва, варто зазначити, якщо в 1927–1928 рр. за обсягами продукції харчова промисловість більш ніж у 2,5 рази перевищувала металообробну, то 1932 р. ці показники практично зрівнялися. Одночасно зміни відбулися і в динаміці кількості зайнятих: 1932 р. металообробна промисловість концентрувала 39,4 % промислово-виробничого персоналу міста. В цілому ж обсяги промислового виробництва в місті у період 1913–1939 рр. зросли у 24 рази проти 11 в Україні загалом. Перед війною в Києві працювало понад 200 підприємств великої фабрично-заводської промисловості, а загальна їх кількість досягла 1200 одиниць [89].

Важливим моментом у розвитку міського простору Києва стало ущільнення та реконструкція забудови територій у центральній частині міста та масове житлове будівництво. Відповідно до Тимчасових правил регулювання забудови Києва 1927 р. серед територій різного функціонального призначення виділялися райони фабрично-заводські, житлові, дачні, діловий центр та складські. Фабрично-заводські райони – Подільсько-Куренівський, Деміївський – призначалися лише для промислових підприємств, і нове житлове будівництво в них заборонялося [77, с. 117]. Як виняток, мале промислове виробництво поза межами цих районів дозволялося у виняткових випадках. Складськими визнавалися території від вокзалу до вулиці Толстого, включаючи Жилянську і частину садиб по вулиці Короленка (Володимирській). Крім того, нове складське будівництво дозволялося майже в усіх районах міста.

Індустріалізація 1930-х рр., що характеризувалася потужними темпами, потребувала розширення територій, котре відбувалося не лише за рахунок внутріміських площ, реконструкція яких потребувала значного часового періоду, а й нових майданчиків за межами міста. Відповідно до генерального плану, затвердженого урядом України 1936 р., крім основних Подільсько-Куренівського та Деміївського промислових районів, передбачалося становлення значних індустріальних осередків на територіях, значно віддалених від центра міста – Лівобережжі (Дарниця), Святошині, Теличці, Корчуватому. У 1930-х рр. Петрівку та Куренівку планувалося формувати як основний промисловий осередок Києва згідно з Генеральним планом реконструкції Петрівсько-Куренівського району (1936 р.). У свою чергу промисловий район на Теличці, що почав формуватися поблизу залізничної станції «Київ-III» ще на початку ХХ ст., визначено як перспективний, особливо для промислових підприємств, шкідливих за своїми санітарно-гігієнічними показниками [77, с. 131].

У цей же період простежувалася тенденція зростання концентрації виробничої забудови у північно-західному напрямку вздовж Житомирського

шосе до Святошина, де розташовувалася значна кількість великих металообробних та машинобудівних підприємств, тобто в межах промислової зони, яка досить активно почала розвиватися ще у ХІХ ст.

Щодо розвитку Дарниці, то наявність трамвайної лінії та шосе, які пов'язували її з центром міста, зручних територій для ведення будівництва на терасі Дніпра, що не затоплювалася, забезпеченість водними ресурсами сприяли виникненню нових потужних підприємств, які поступово оточувалися робітничими селищами (наприклад, «Вагонбуд»), об'єднуючи навколишні поселення в єдину індустріальну територію. У довоєнний період територія Києва розширилася за рахунок включення 20 населених пунктів: Дарниці, Біличів, Микільської Слобідки та інших, що сприяло формуванню нової планувальної структури. В цей же період, незважаючи на те, що будівництво зміщувалося з центру на периферію, хаотична забудова певною мірою зберігалася і нові підприємства концентрувалися в районах існуючих виробничих територій.

Розвиток міста у післявоєнний період відбувався згідно з Генеральним планом 1947 р., яким передбачалося промислове будівництво на Дарниці, Подолі та Теличці. Важливе значення для формування планувальної структури мало створення нових магістралей та будівництво 1953 р. моста через Дніпро, який разом з мостом метрополітену дав змогу розв'язати питання транспортного сполучення між Правобережною та Лівобережною частинами міста. Нове промислове будівництво поступово зміщувалося з центральних районів міста на периферію і більше як половина його зосереджувалася в межах територій, що є сучасними виробничими районами.

Під час проходження *четвертої хвилі урбогенезу* (1950–1980-ті рр.) відбулися наймасштабніші зрушення у розвитку просторової організації виробництва Києва. Протягом 1960–1980-х рр. досить активно відбувався процес індустріалізації та формування основних елементів галузевої і територіальної структури промисловості Києва. Місто характеризувалося досить складною галузевою структурою промисловості з переважанням

машинобудування і металообробки. У 1980 р. з 349 підприємств 136 належали до машинобудівної галузі, а її частка у валовій продукції промисловості Києва збільшилася до 53,1 % проти 35,4 % у 1965 р. Найбільш високими темпами зростання вирізнялися легка, харчова і хімічна промисловість, частка яких становила 84,1 % загального обсягу валової продукції того року. Понад 80 % усієї промислової продукції міста в цей період вироблялося 60 великими підприємствами [89].

Структурні елементи міського простору за умови планової економіки формувалися навколо потужних містоутворюючих машинобудівних заводів, об'єднань й акціонерних товариств («Арсенал», «Атек», «Авіант», «Електронмаш», «Точелектроприлад», «Київторгмаш», «Більшовик», «Медапаратура», «Укркабель»), підприємств хімічної промисловості («Червоний гумовик», хіміко-фармацевтичні, лісохімічний, кисневий), харчової (кондитерська фабрика ім. К. Маркса, м'ясокомбінат, хлібо- та молокозаводи), легкої (Дарницький шовковий комбінат, трикотажна фабрика ім. Р. Люксембург, швейні фабрики імені О.М. Горького та І.Ф. Смирнова-Ласточкина, взуттєві фабрики № 1, № 4, № 6, № 13) тощо [20, с. 159].

Відповідно до генерального плану 1967 р. досить інтенсивно індустриальне виробництво розвивалося на Лівобережжі, де одночасно почали формуватися нові житлові масиви Лісовий, Райдужний, Березняки, Лівобережний, тобто нове промислове виробництво продовжує зміщуватися на периферію. Це дало змогу розв'язати низку соціально-економічних проблем міста, розширити його площу в межах найбільш сприятливих рівнинних територій та вдосконалити розміщення нових промислових підприємств і житлової забудови. Дещо меншою мірою зростало промислове виробництво на Куренівці, Шулявці та у Святошині. Новий промвузол формувався в районі бульвару І. Лепсе (нині – В. Гавела). Цей план був орієнтований на просторовий розвиток міста та передбачав формування радіально-кільцевої планувальної структури міста. Проте при активному будівництві нових промислових підприємств не завжди враховувалася

економічна доцільність їх розміщення у міських межах та дотримувалася необхідність узгодження між місцями розселення робочої сили й концентрації виробничої забудови. Як результат, більшість сформованих виробничих зон характеризувалися досить неоднорідним складом об'єктів, включаючи як промислові підприємства, так і комунального господарства, склади, що чергувалися з житловими районами багатоповерхової забудови. Подальше ускладнення планувальної структури, освоєння нових радіальних напрямків у правобережній і лівобережній частинах міста та інтенсивне використання прибережних територій для житлового будівництва відбувалося таким чином: на правобережжі забудовувалися західний (Борщагівський масив), північний (Оболонь) і південний (Теремки) напрямки, а на Лівобережжі формувалася північно-східний (Броварське шосе), південно-східний (Харківське шосе) і північний (Вигурівщина-Троєщина).

Генеральний план 1986 р. передбачав удосконалення планувальної структури та формування функціонального зонування міської території з виділенням чотирьох комплексних селитебно-виробничих зон на правому березі Дніпра – Центральної, Західної, Північної і Південної, двох на лівому – Північної і Південної і двох планувальних зон на резервних територіях – Вишгородської та Ходосівської, що представлені промислово-виробничими районами, селитебними та рекреаційними зонами [154]. Дві останні є свідченням формування передумов для деконцентрації виробництва. На відміну від попереднього періоду, коли в умовах багатогалузевого промислового виробництва, де одночасно існували III та IV технологічні устрої, Генеральний план 1986 р. орієнтувався на розвиток нового V устрою, появу нових галузей, передусім високотехнологічних, які потребували певних сировинних ресурсів та характеризувалися специфічними вимогами до умов розміщення. За радянський період було прийнято чотири генеральні плани Києва, які визначали систему планування міста, функціональне зонування міської території з метою збалансованого розвитку системи

розселення та виробничих зон, розвитку містоутворюючих галузей господарства, але не були повною мірою реалізовані [18, с. 12].

Із 1990-х рр. у результаті скорочення промислового виробництва відбувається ліквідація або перепрофілювання виробничої забудови в центральній та серединній частинах міста. Промисловий сектор формують підприємства, більшість із яких потребує реструктуризації, перепрофілювання, виносу за межі міста в інші райони або взагалі ліквідації і відповідно більш ефективного використання території.

Перший в історії незалежної України генеральний план розвитку Києва був прийнятий 2002 р. Новим стало те, що Київ та приміську зону запропоновано виділити в адміністративно-територіальне утворення – Київський столичний округ, головним призначенням якого є реалізація функцій столиці, досягнення економічної рівноваги. Одним із головних завдань генплану є децентралізація промислово-виробничих функцій та формування поясної, радіально-направленої, лінійно-вузлової планувальної структури з регламентованим використанням територій [40]. Це обумовило необхідність визначення восьми планувальних зон: Центральної, Південної, Західної, Північної, Північно-Лівобережної, Східної, селитебних районів Ходосівка – Підгірці та Вишгород і 23 промислових районів. У сучасних умовах прийнято рішення про розробку нового генерального плану до 2025 р., який проходить обговорення. Отже, тривалий історичний процес формування промислових зон і районів на території Києва відбувався поетапно і супроводжувався такими основними тенденціями:

- зміною технологічних укладів, спеціалізації, концентрації, диверсифікації виробництва та мав циклічний характер;

- прискореною динамікою розвитку території, що пов'язана з постійним її розширенням за рахунок включення приміських поселень, переміщенням виробництва з центру міста на периферію, однак нерівномірно у всіх напрямках;

- розвитком транспортної мережі та зв'язку;

– урегулюванням процесів розвитку міста, що визначалося генеральними планами.

На початкових етапах виробничі території розосереджувалися територією міста в районах, які розташовувалися на перетині транспортних магістралей, поблизу водних артерій, у межах приміських слобід, які з часом включалися до складу міської території. У подальшому розміщення низки виробничих об'єктів не узгоджувалося із визначеними генеральними планами виробничими зонами. Тому частина площ зайнятих промисловими підприємствами та складами, розміщувалася поза межами виробничих територій на окремих ділянках у різних районах міста. Склалася ситуація, що у місті відсутні спеціальні зони, зайняті виключно промисловими підприємствами.

2.2.2. Виробничі території міста та напрямки їх трансформацій на сучасному етапі розвитку

Промислові зони і райони Києва, що сформувалися в 1970–1980-х рр. минулого століття в період планової економіки, за станом на початок 1990-х рр. відзначалися низьким рівнем економічної ефективності, застарілою функціонально-територіальною структурою та архітектурно-планувальною організацією. Переважна частина їх територій відводилася під виробничу забудову і практично була позбавлена підприємств третинного сектору за винятком окремих наукових установ, автосервісу, оптової торгівлі.

Аналіз генеральних планів Києва виявив, що виділення виробничих територій в них проводилося досить узагальнено, без повного і всебічного врахування критеріїв та методичних підходів, представлених у відповідних нормативних документах [40, 41, 55, 106]. Зокрема, у Генеральному плані Києва 1986 р. основні виробничі території визначалися як промислово-виробничі райони. В чинному Генеральному плані міста Києва на період до 2020 року вони фігурують під назвою *промрайони*. У Генеральному плані розвитку м. Києва та його приміської зони до 2025 року для означення

виробничих територій використовуються поняття *промзона* та *промрайон*. При цьому підходи до їх виділення не збігаються із тими, що запропоновані у нормативних документах, а саме Державних будівельних нормах Б.2.2-12:2018 «Планування і забудова територій» [55]. Така ситуація потребує уточнення та деталізації при виділенні виробничих територій Києва та їх типізації. Тим більше, що специфіка формування та особливості сучасного розвитку виробничих територій міста значною мірою визначають можливі напрями їх трансформації у перспективі.

На основі підходів та критеріїв визначених у нормативних документах, у межах Києва виділено такі типи виробничих територій: 2 зони, 19 районів, 28 територіальних груп підприємств, а також окремі підприємства, які розташовані поза виробничими територіями міста [119, с. 29]. Проведений аналіз дав підстави отримати уявлення про істотну диференціацію виробничих територій Києва за особливостями транспортного та сусідського положення, площею, структурою землекористування, спеціалізацією, що відповідно позначалося на їх трансформації. На тенденції трансформації виробничих територій вплинуло транспортне положення відносно залізничних та автомобільних магістралей, що перетинають міський простір, та ліній метрополітену. Досить важливими є такі особливості комунікаційної системи, як напрямки магістралей, їх доступність, інтенсивність та структура транспортних потоків. У ході дослідження встановлено, що окремі частини великих промислових зон і районів, які відрізняються за умовами транспортного обслуговування, володіють неоднаковим потенціалом щодо реорганізації та мають різну економічну привабливість.

Сьогодні в місті 11 виробничих територій розташовані поблизу станцій метрополітену, 4 – у зоні впливу Кільцевої дороги. Більшість із них перебуває одночасно не лише в зоні впливу метрополітену, а й магістральних автомобільних шляхів, залізниць та під'їзних залізничних шляхів. За досліджуваний період будівництво транспортних магістралей позначилося на процесах реорганізації промислових зон та районів і сприяло концентрації

поблизу або в їх межах нових галузей третинного сектору та високотехнологічних підприємств. Диференціація виробничих територій Києва та можливості їх подальших перетворень визначаються також сусідським положенням щодо житлової забудови, природно-рекреаційних зон, громадських територій, що дає змогу оцінити їх з позицій привабливості для бізнесу та розміщення галузей третинної сфери.

Одним із кількісних показників, на основі якого диференціюються виробничі території, є їх площа. Незважаючи на те, що розмір території певною мірою є носієм її потенціальної місткості, впливає на її роль у територіальному поділі міста, необхідно зазначити, що він не є визначальним у трансформаційний період. Досить часто, як свідчить аналіз, найбільший приріст нової забудови характерний для великих за площею промислових зон і районів, проте є і протилежні приклади, коли незначні за площею території, маючи певні переваги, наприклад у розміщенні, досить активно піддаються трансформаційним процесам. Особливу увагу варто приділяти і часу забудови виробничих територій та їх особливостям, оскільки чим вони старіші за часом формування, тим щільніша в їх межах виробнича забудова, що в результаті може позначитися і на комерційному попиті на приміщення.

Площі виробничих територій та окремих промислових підприємств Києва, які представлені в проектній документації та інших джерелах, суттєво відрізняються між собою. Зокрема, у пояснювальній записці до Генерального плану міста Києва на період до 2020 року, розробленого Інститутом «Київгенплан» АТ «Київпроект» у 2001 р. зазначалось, що площа промислово-комунальних територій міста становить 5,5 тис. га. В основних положеннях Генерального плану розвитку м. Києва та його приміської зони до 2025 року, розробленого Комунальною організацією «Інститут генерального плану Києва», вказувалося, що загальна площа промислових та промислово-складських територій міста за станом на 2011 р. дорівнювала 8 342,2 га. В цьому ж документі, відкоригованому 2015 р., наведений показник (станом на 2011 р.) становив 6 912,3 га [119, с. 29].

Така невизначена ситуація спричинила необхідність уточнення площ, конфігурації та структури виробничих територій Києва. Це було здійснено нами на основі використання креслень «Опорний план» і «Схема організації промислових та комунально-складських територій» у складі Генерального плану міста Києва на період до 2020 року, актуальних супутникових знімків із набору базових карт ESRI, відкритих даних Google Maps, wikimapia.org, а також даних власних польових обстежень. Унаслідок проведеного дослідження встановлено, що загальна площа виробничих територій Києва становить близько 11 525 га, у т.ч. забудована площа – 7 156 га.

У найбільших містах Європи на початку XXI ст. частка виробничих територій у загальній їх площі коливалася в межах 5–15 % [172, с. 243]. Згідно з розрахунками, цей показник у Києві в той же період дорівнював майже 13,5 %, що загалом відповідало європейським тенденціям. Як уже зазначалося, на виробничих територіях розміщується значна кількість об'єктів невиробничої сфери, котрі обслуговують матеріальне виробництво та соціальну інфраструктуру міст – це склади та бази, установи комунального господарства, інженерної інфраструктури тощо. В окремих випадках ці об'єкти займають значні площі виробничих територій, що істотно змінює їх суто промислову функцію. Таким чином, у такій ситуації варто зупинитися на типізації виробничих зон за основними підфункціями та їх поєднаннями. Це питання неповною мірою розкрито як у попередніх Державних будівельних нормах 360-92 «Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень» [106], так і нових, нині чинних Державних будівельних нормах Б.2.2.- 12:2018 «Планування і забудова території» [55].

За результатами виконаного нами дослідження виділено такі виробничі території Києва:

- 1) *промислові* – характеризуються абсолютним переважанням у забудові об'єктів промислового виробництва (понад 50 % забудованої площі);

2) *промислово-складські* – мають високу частку в забудові об'єктів промисловості та складського господарства, однак не більше ніж 50 % забудованої площі для кожного із цих видів господарської діяльності;

3) *промислово-комунально-господарські* – характеризуються високою часткою в забудові об'єктів промисловості, комунального господарства та інженерного забезпечення, але не більше як 50 % забудованої площі для кожного із цих видів господарської діяльності;

4) *комунально-господарські та промислово-складські* – мають значну частку у забудові об'єктів комунального господарства та інженерного забезпечення, промисловості та складського господарства, але не більше ніж 33 % для кожного із зазначених видів господарської діяльності;

5) *складські* – характеризуються переважанням у забудові об'єктів складського господарства (понад 50 % забудованої площі);

б) *комунально-господарські* – характеризуються переважанням у забудові об'єктів комунального господарства та інженерного забезпечення (понад 50 % забудованої площі).

Водночас, залежно від особливостей спеціалізації промисловості виробничих територій, також виділені їх підтипи:

А. Переважно одногалузеві, спеціалізовані на машинобудуванні;

Б. Дво- і тригалузеві, спеціалізовані на машинобудуванні у поєднанні з промисловістю будівельних матеріалів, харчовою, легкою або хімічною промисловістю;

В. Багатогалузеві, спеціалізовані на машинобудуванні, промисловості будівельних матеріалів, легкій, харчовій та інших галузях промисловості;

Г. Багатогалузеві, спеціалізовані на хімічній промисловості, будівельних матеріалів, легкій, харчовій та інших галузях промисловості;

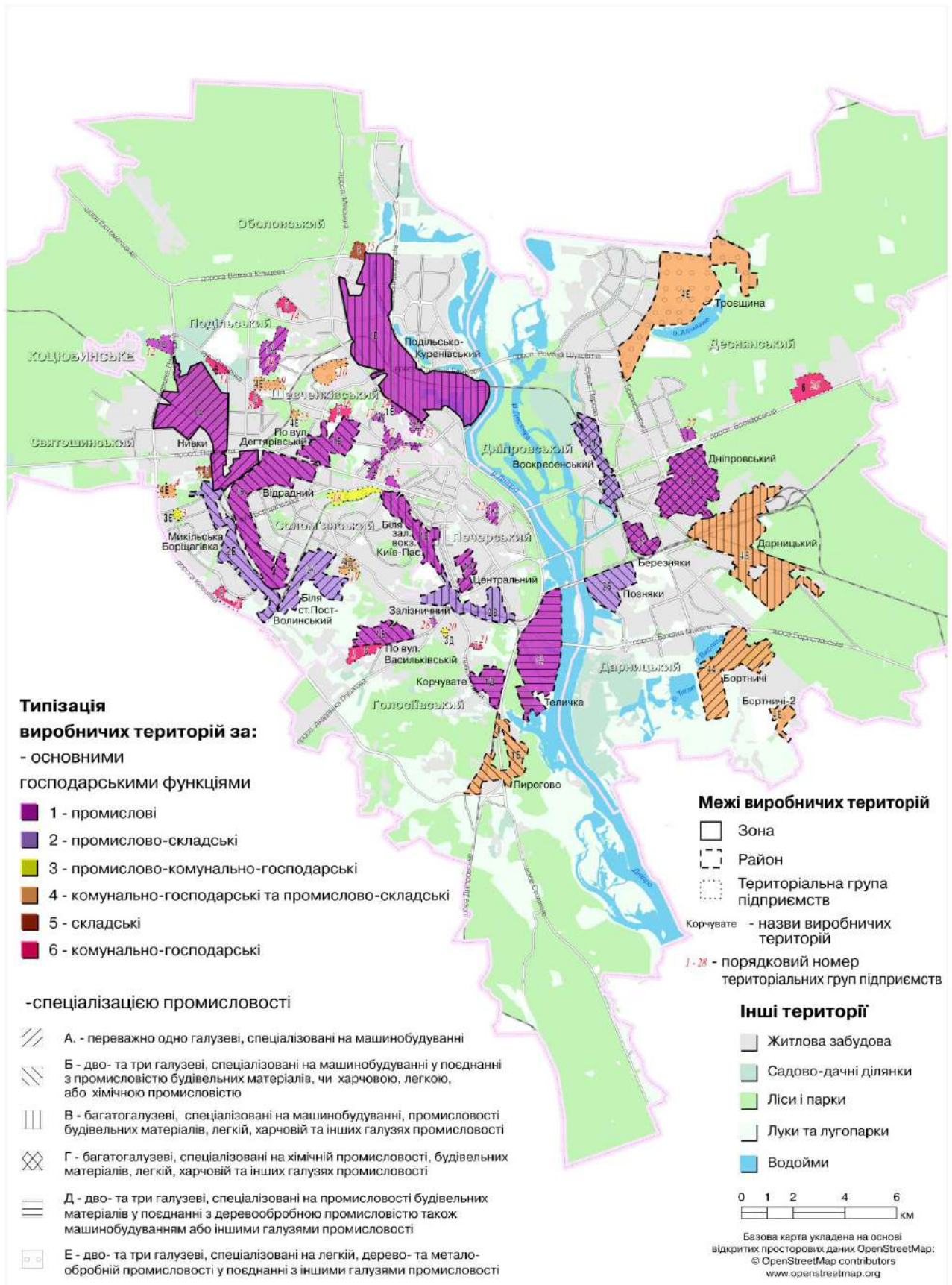
Д. Дво- і тригалузеві, спеціалізовані на промисловості будівельних матеріалів у поєднанні з деревообробною промисловістю, машинобудуванням або іншими галузями промисловості;

Е. Дво- і тригалузеві, спеціалізовані на легкій, дерево- та металообробній промисловості у поєднанні з іншими галузями промисловості [119, с. 29-30].

Наводимо комплексну типізацію виробничих територій Києва за станом на 1995 р. (рис. 2.9).

Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації останніх двох десятиліть істотно вплинули на розвиток планувальної структури Києва, насамперед просторову організацію його господарства. Визначальну роль при цьому відіграли різноманітні чинники: становлення нових технологічних устроїв в економіці, низька конкурентоспроможність промислових підприємств, відставання порівняно з високорозвиненими країнами за рівнем упровадження досягнень НТР і відсутність державної політики щодо підтримки високотехнологічних підприємств, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, посилення ролі Києва як центру управління в територіальному поділі праці та зростання чисельності представництв великих українських і зарубіжних компаній, набуття містом нових столичних та метрополісних функцій, дія ринкового механізму ціноутворення на землю, обмеженість вільних ділянок для реалізації проектів нової забудови, недостатній розвиток транспортної системи, недосконалість державної системи соціально-економічного і територіального планування, екологічні проблеми, зростаючий попит на житло тощо.

Усі ці чинники спричинили масштабне падіння промислового виробництва в Києві. Незважаючи на об'єктивний характер деіндустріалізації, яка певною мірою була притаманна всім великим поліфункціональним містам світу впродовж останніх десятиліть, у столиці вона мала свої специфічні ознаки. Передусім це стосується її гіпертрофованих масштабів та невиправдано низьких темпів реіндустріалізації на засадах нових постіндустріальних технологічних устроїв [119, с. 30].

Рис. 2.9. Київ. Просторова організація господарства, 1995 р.

(складено автором)

Крім того, процес трансформації всіх виробничих територій відбувався одночасно, що потребувало значних економічних і соціальних витрат, на відміну від міст економічно розвинених країн, де лише невелика частина підприємств або конкретна галузь потребувала оновлення в певний момент часу [198]. Так чи інакше ці процеси проявилися в межах усіх виробничих територій Києва.

Класичним індикатором деіндустріалізації міста, яка триває і нині, є скорочення як абсолютної кількості, так і частки зайнятих у промисловості. Проте існує думка, що вважати це проявом постіндустріалізму є помилковим [44, с. 230]. Дійсно такі зміни можливо вважати постіндустріальними трансформаціями за умови реалізації одночасних глибоких структурних перетворень економіки. Темпи скорочення чисельності зайнятих у промисловості Києва набули обвального характеру в період 1990–1995 рр. Якщо 1990 р. середньорічна кількість промислово-виробничого персоналу становила 451,9 тис. осіб, у 1995 р. – 255, 7 тис., то у 2016 р. – 118,9 тис. осіб [151]. Частка зайнятих у промисловості від загальної кількості працюючих у господарстві міста в цей період зменшилась із 32,0 до 8,1 %.

Одночасно внаслідок фрагментації великих промислових підприємств, зросла загальна їх кількість. Так, якщо 1995 р. у місті їх нараховувалося близько 300 (рис. 2.10), то 2016 р. – понад 670 промислових підприємств (рис. 2.11).

Із наявних у середині 1990-х рр. промислових підприємств майже 6,2 % за досліджуваний період не лише повністю були ліквідовані, а ще й до всього їх приміщення взагалі не використовувалися під будь-які види економічної діяльності. Нині 24,7 % київських підприємств, котрі приватизовані або залишилися державними, вже не функціонують у зв'язку зі зміною кон'юнктури ринку та неспроможністю витримати ринкову конкуренцію, ліквідацією пільг з оренди землі, невдалим менеджментом тощо [32, с. 129].

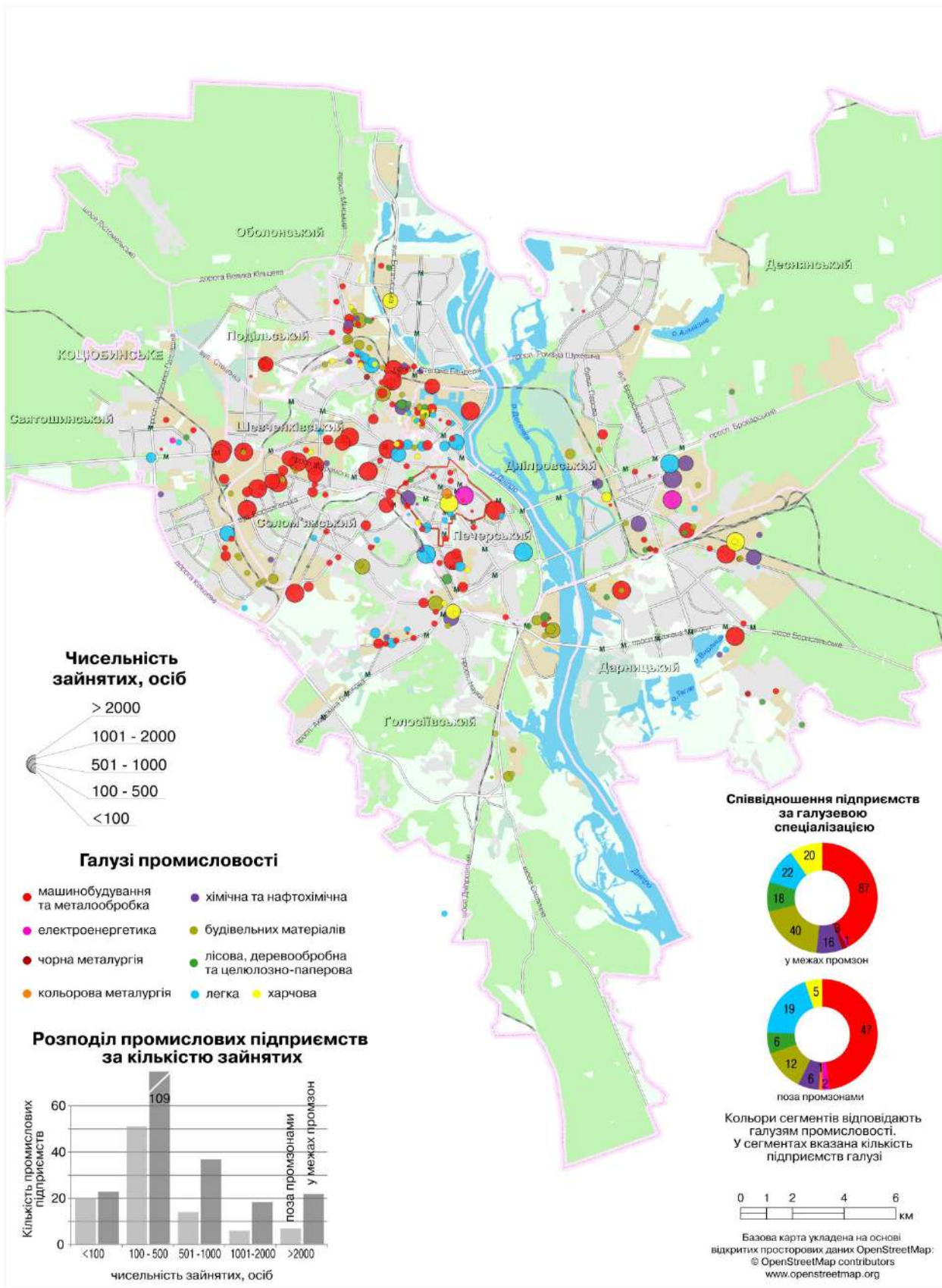

Рис. 2.10. Київ. Промислові підприємства, 1995 р.

(складено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві)

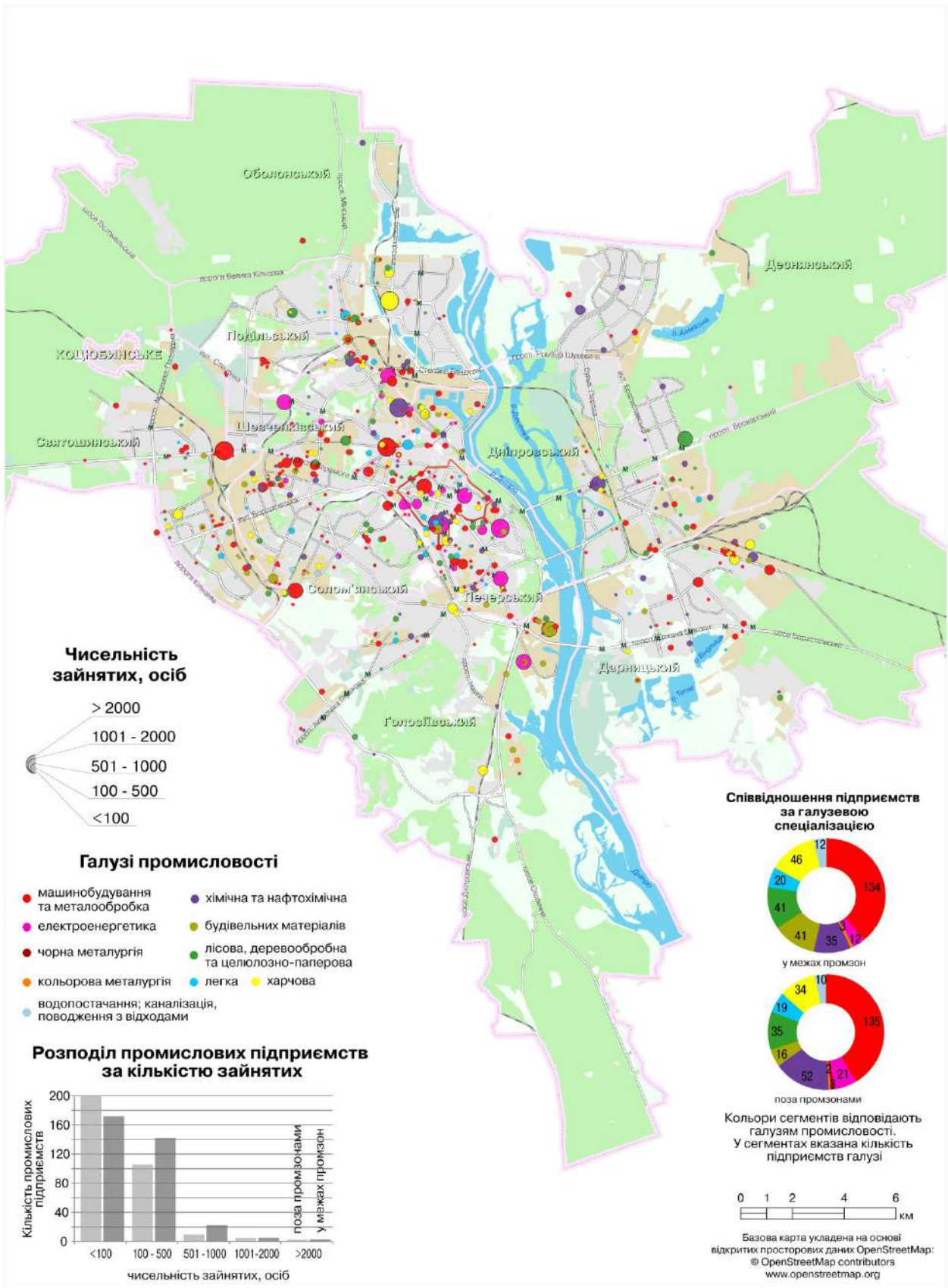

Рис. 2.11. Київ. Промислові підприємства, 2016 р.

(складено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві)

У цих умовах вони існують в основному за рахунок здачі в оренду частини складських, адміністративних або виробничих будівель із перспективою продажу інвестору або повної ліквідації.

Показовим є також те, що внаслідок зміни функціонального призначення перепрофільовано близько 51 % промислових підприємств. Реконструкція їх будівель з метою використання для інших видів економічної діяльності залежала від їх розміру, наявності вільних майданчиків, транспортної доступності, якості сусідського оточення, форм та структури власності, середньої ставки оренди, наявності інвестицій, стану інфраструктури, рівня забрудненості навколишнього природного середовища, і, відповідно, це була дія складних багатоаспектних чинників [32, с. 129].

Варто констатувати, що загалом деіндустріалізація, ураховуючи зміни, які відбуваються у промислових зонах та районах та з окремими підприємствами, є відображенням українських реалій, проте певною мірою вони відповідають закономірностям, притаманним містам економічно розвинених країн світу на ранніх етапах постіндустріальної трансформації.

Рівень деіндустріалізації, розрахований як темпи скорочення (приросту) чисельності зайнятих у промисловості виробничих територій міста, дав змогу умовно диференціювати виробничі території Києва за рівнем деіндустріалізації. На основі типологічного групування виробничих територій та окремих територіальних груп виділено їх три основних типи:

– *із найвищим рівнем деіндустріалізації*. Повністю втратили промислово-виробничу функцію три територіальні групи підприємств міста, де R_d становить -100 % (додаток И.1). Високий рівень деіндустріалізації характерний для Центрального промислового району, де темпи скорочення чисельності зайнятих на промислових підприємства упродовж 1995–2016 рр. дорівнювали -81,7 % , промислові райони Позняки (-89,0), Корчувате (-77,8), Бортничі (-77,5), По вулиці Васильківській (-77,0), Дарницький (-72,4), Дніпровський (-65,0), Відрадний (-63,4), Залізничний (-59,6), Подільсько-

Куренівська промислова зона (-58,5%) та п'ять територіальних груп підприємств;

– *із середнім рівнем деіндустріалізації*, що включає промислові райони Березняки (-49,1), Біля залізничного вокзалу Київ-Пасажирський (-43,9), По вулиці Дегтярівській (-35,4) і Воскресенський (-33,4 %);

– *із найнижчим рівнем деіндустріалізації*. Цей тип представлений промисловою зоною Нивки (-22,9 %), промисловими районами Микільська Борщагівка (-14,3), Біля станції Пост-Волинський (-5,4) і Теличка (-5,3 %). Важливою особливістю цього типу є те, що зазначені території характеризуються не лише найнижчим рівнем деіндустріалізації, а й позитивною динамікою кількості промислових підприємств, за винятком промислової зони Нивки.

Одночасно на окремих виробничих територіях спостерігається зростання масштабів індустріалізації, яке доцільно визначати абсолютним приростом зайнятих у промисловості. На тлі загальної деіндустріалізації міста відбулось формування фактично нового промислового району – Пирогово, який спеціалізується на машинобудуванні, харчовій промисловості та виробництві будівельних матеріалів. Сьогодні тут зайнято понад 1,5 тис. промислово-виробничого персоналу. Крім того, протягом аналізованого періоду в місті сформувалося декілька територіальних груп підприємств, що набули промислової спеціалізації. Певне посилення промислово-виробничої функції спостерігається у промислових районах Троєщина та Бортничі-2, де відбувається незначне зростання чисельності промислово-виробничого персоналу.

В безпосередньому зв'язку з деіндустріалізацією на виробничих територіях Києва відбуваються трансформаційні процеси різної спрямованості, зокрема:

1. Деструктивні трансформації проявилися утворенням занедбаних виробничих територій і промислових підприємств – так званих коричневих полів (від англ. *brownfield*). Прикладами таких підприємств, на території яких

концентрується значна частина закинутих земельних ділянок та промислових будівель, є Київський завод хімікатів «Радикал» (промисловий район Дніпровський), Дарницький м'ясокомбінат (промисловий район Дарницький), завод «Червоний екскаватор» (промисловий район Відрадний) тощо (додаток К.1). Якщо в містах європейських країн та США аналізом інформації стосовно занедбаних ділянок та розробкою механізмів їх реорганізації з метою ефективного економічного використання займаються відповідні організації, то в Києві, як і Україні загалом, необхідні нормативно-правові критерії та комплексні довгострокові проекти не розроблені.

2. Адаптивні трансформації виробничих територій пов'язані з повною або частковою зміною їх функцій згідно із кон'юнктурою ринку, яка у Києві нині визначається попитом на житло, офісні приміщення, торговельно-розважальні заклади тощо. В цій ситуації виникає протиріччя між продиктованими ринковою кон'юнктурою адаптивними трансформаціями та стратегічними потребами прогресивного розвитку міста як метрополісу та центру загальнонаціонального та міжнародного значення. Якщо 1995 р. у межах виробничих територій Києва практично не було житлової та комерційної забудови (додаток И.2), то 2016 р. її частка становила майже 7 і 3,3 % відповідно. При цьому площа виробничих територій, трансформованих під спортивні споруди, виставкові комплекси, навчальні заклади та інше, залишається вкрай незначною (додаток И.3).

Найвищий рівень адаптивної трансформованості мають Центральний промисловий район, де частка житлової забудови 2016 р. дорівнювала 31, а комерційної – 10,6 %; Залізничний – відповідно 24,2 та 7,7 %; По вулиці Дегтярівській (20,6 і 7,2 %); Подільсько-Куренівська зона (7,7 та 14,1 %) [32, с. 130]. Окремі територіальні групи підприємств взагалі були практично заміщені житловою забудовою. Зокрема, у межах Центрального промислового району побудовано житлові комплекси «Бульвар фонтанів», «Французький квартал» та «Престиж Хол». Вони функціонують за

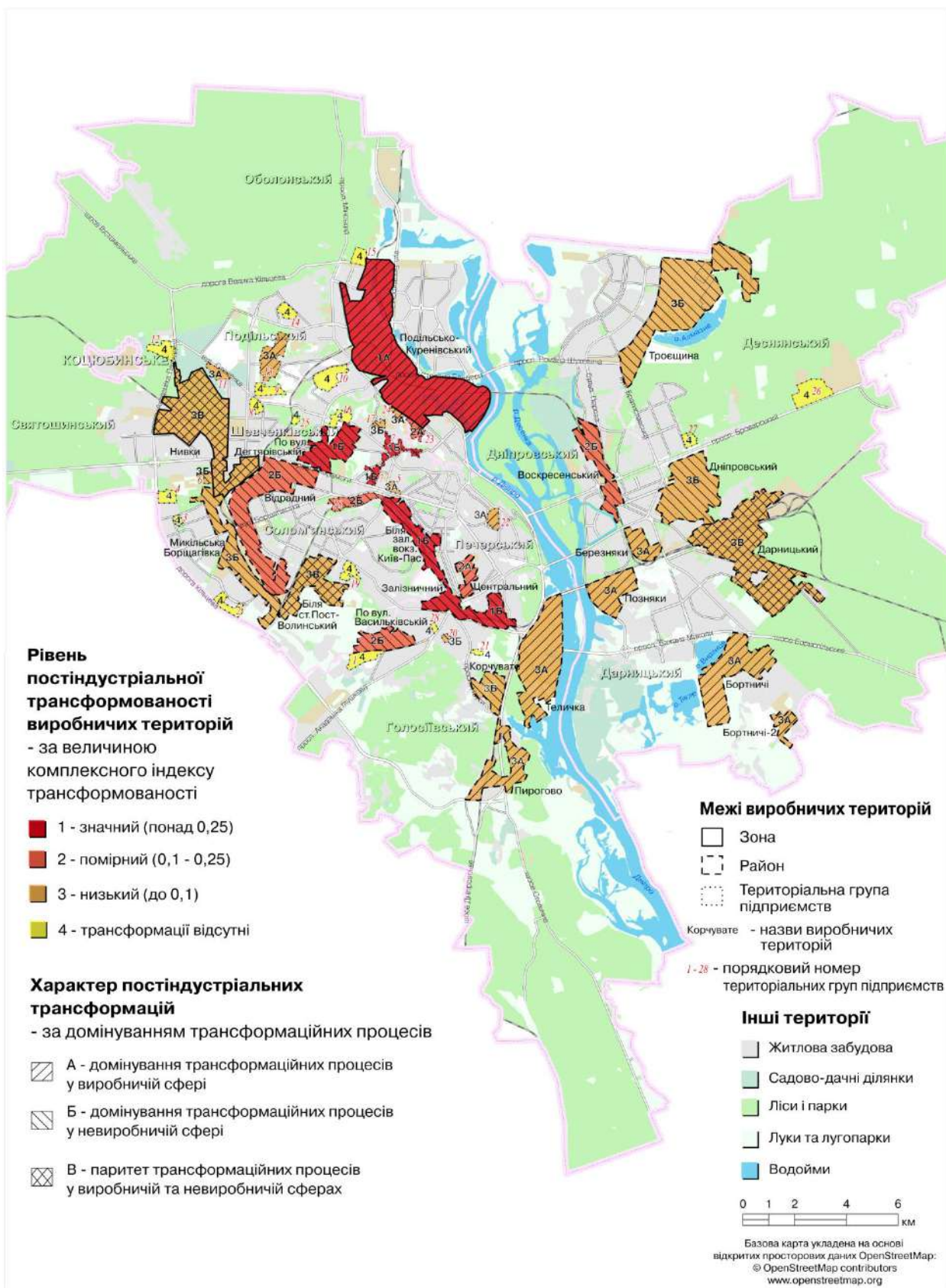
принципом, коли вільний доступ на територію житлового комплексу мають лише його мешканці (англ. *gated community*) (додаток К.2).

Аналогічна ситуація спостерігається і в інших житлових комплексах, побудованих на найцінніших ділянках, які розташовані в центрі міста чи межують із ним. Таке відчуження території в інтересах окремих груп населення не відповідає стратегічним пріоритетам розвитку Києва на засадах збалансованості. Вирішення цієї проблеми пов'язано із формуванням на них відкритих публічних просторів, установ та закладів, діяльність яких спрямована на всебічний розвиток особистості й доступних для всіх громадян.

3. Постіндустріального (прогресовизначального) характеру трансформації набувають, коли внаслідок їхньої реалізації на виробничих територіях міста формуються господарські об'єкти та їх комплекси, притаманні новому вищому технологічному устрою. У випадку Києва йдеться про установи та підприємства, що функціонують на засадах п'ятого та шостого технологічного устрою. Конкретизуючи суть таких трансформацій, ми визначаємо їх постіндустріальні перетворення (додаток К.3).

За значеннями комплексного індексу типізовано виробничі території Києва залежно від інтенсивності постіндустріальних трансформацій, що відбуваються в них, а саме (рис. 2.12):

– *значним рівнем постіндустріальної трансформованості* характеризуються Подільсько-Куренівська промислова зона, райони По вулиці Дегтярівській, біля залізничного вокзалу Київ-Пасажирський та Залізничний. При цьому їх домінування у виробничій сфері спостерігається лише у Подільсько-Куренівській промисловій зоні. Решта виробничих територій цього типу характеризується переважанням постіндустріальних трансформацій у невиробничій сфері. Базою для поширення постіндустріальної терціаризації є, як правило, приміщення колишніх промислових об'єктів.

Рис. 2.12. Київ. Постіндустріальна трансформація виробничих територій, 2016 р.

(складено автором)

У межах *Подільсько-Куренівської промислової зони* функціонує комплекс високотехнологічних машинобудівних виробництв. Це, зокрема, завод «Генератор» – державне підприємство оборонно-промислового комплексу України, що виробляє напівпровідникові прилади, призначені для роботи в радіолокаційних станціях, бортовій апаратурі літаків і кораблів, зенітних ракетних комплексах, техніці зв'язку тощо, а також здійснює роботи з модернізації та ремонту зенітних ракетних комплексів і систем; завод «Маяк», який є провідним підприємством, що спеціалізується на розробці й виготовленні стрілецького озброєння; компанія «РКС-Навігація», котра спеціалізується на розробці систем супутникового моніторингу транспортних потоків, диспетчерського програмного забезпечення і устаткування; підприємство «Телеком-пневматик», що займається розробкою, виробництвом і обслуговуванням приладів екологічного контролю, пневматичного устаткування і компресорних установок різного призначення; компанія «Ассембліт», яка здійснює повний цикл виробництва електронної техніки високої складності, та інші. Високотехнологічні виробництва фармацевтичної галузі представлені компаніями «Інфузія», котра спеціалізується на виробництві інфузійних розчинів, та «Люм'єр Фарма», що виробляє рецептурні препарати для лікування онкологічних захворювань, туберкульозу, захворювань крові, хронічних вірусних гепатитів тощо.

Крім того, у межах зони функціонує шість ІТ-компаній. Проявом постіндустріальної терціаризації господарства в Подільсько-Куренівській зоні є створення 12 бізнес-центрів, п'яти центральних офісів банків і страхових компаній, трьох консалтингових та аудиторської фірми, чотирьох креативних арт-просторів і галереї тощо.

В промисловому районі *По вулиці Дегтярівській* розміщуються великий бізнес-центр, центральні офіси трьох банків, дві страхові та рекламні компанії тощо. На території колишнього Київського мотоциклетного заводу з 2017 року функціонує перший в Україні інноваційний парк, який спеціалізується на продукуванні інформаційних технологій «Unit City». Він

об'єднує відомі ІТ-компанії, інноваційні стартапи, креативні компанії та освітні майданчики. Високотехнологічні виробництва представлені компаніями «ЮТАС», що спеціалізується на розробці, серійному виробництві та сервісному обслуговуванні сучасної медичної техніки; «Раут-автоматік» – займається розробкою і виробництвом мікропроцесорних засобів автоматизації, «Біопрое» (заснована 2012 р.) – виробляє електронні плани, «Амітон» (заснована 1998 р.), що спеціалізується на виробництві електронних компонентів тощо.

У межах *промислового району біля залізничного вокзалу Київ-Пасажирський* сьогодні функціонують великі бізнес-центри «Горизонт Парк», «Протасів», «Нью Текнолоджі Бізнес Центр», діють дев'ять рекламних агентств, три інжинірингових, три консалтингових, дві аудиторські, страхова та ріелторська компанії, центральний офіс банку тощо. Високотехнологічні виробництва району представлені науково-виробничою фірмою «VD MAIS», що виготовляє електронні компоненти і системи; Київським електротехнічним заводом «Транссигнал», який виготовляє засоби сигналізації, електричної та диспетчерської централізації, пристроїв автоблокування для залізниць і метрополітенів, засобів дефектоскопії рейок і вимірювання колії; компанією «Міоритм», основною продукцією якої є медична техніка, а саме електростимулятори. Крім того, в районі функціонує три ІТ-компанії.

На території *Залізничного промислового району* розташовані два великих бізнес-центри «Кришталь» та «Sunflower», дві інжинірингових компанії, два агентства нерухомості, центральний офіс банку, консалтингова компанія, а також дві ІТ-компанії. У його межах створена низка невеликих високотехнологічних підприємств, найбільшим серед яких є компанія «МІРРАД» (заснована 1994 р.), що спеціалізується на розробці радіоелектронної апаратури різного застосування: передавачі, підсилювачі потужності, гідрометеорологічна апаратура тощо [17].

– помірним рівнем постіндустріальної трансформованості виробничих територій відзначаються промислові райони Центральний, Відрадний, Воскресенський та По вулиці Васильківській. При цьому лише у Центральному районі спостерігається домінування постіндустріальних трансформацій у виробничій сфері, а у решті – домінуванням у невиробничій сфері.

У Центральному промисловому районі високотехнологічні виробництва представлені Київським заводом «Радар», який є базовим підприємством з виробництва бортових радіолокаційних комплексів, метеонавігаційних станцій, апаратури спеціального призначення і має високий науково-технічний потенціал; компанією «Зброяр», яка є одним із лідерів-виробників нарізної вогнепальної зброї в Україні; компанією «Девіком», що працює у сфері системної інтеграції ІТ та здійснює розробку і впровадження програмно-апаратних комплексів, віртуалізацію і хмарні сервіси, систем ІР-телефонії тощо та інші підприємства. Серед підприємств третинної сфери тут виділяються три ІТ-компанії, три інжинірингові компанії, два рекламних агентства та консалтингова компанія.

У межах промислового району Відрадний створено низку великих бізнес-центрів – «Преміум», «Інком», «Сільвер Центр», «Інокс». Також тут функціонують високотехнологічні виробництва, зокрема завод «Меридіан ім. С. П. Корольова», який спеціалізується на розробці й серійному виробництві електронних приладів різного призначення; підприємство «Київприлад» – випускає апаратуру для космічної галузі та наукоємні, високотехнологічні прилади для енергетичної галузі; науково-виробниче підприємство «Дискові системи», що є одним з лідерів українського ринку контрактного виробництва електроніки; фармацевтична компанія «Креома-фарм», основним напрямом діяльності якої є розробка і виробництво лікарських засобів сорбційно-детоксикаційної дії; завод «Фарма Старт», який входить до складу швейцарської фармацевтичної компанії «АСІНО»; компанія

«АЕРОС», яка займається виробництвом надлегких літальних апаратів та комплектуючих до них, та інші.

Об'єкти третинної сфери *Воскресенського промислового району* представлені п'ятьма ІТ-компаніями, двома центральними офісами банків, двома рекламними агентствами, страховою, аудиторською та інжиніринговою компаніями. Окрім цього, тут функціонують високотехнологічні підприємства: компанія «Мережевий Стандарт», яка є одним з лідерів системної інтеграції в Україні та реалізовує масштабні й комплексні проекти з розробки, інсталяції і супроводу інженерних та інформаційних систем різної складності, а також кілька малих підприємств.

В межах *промислового району По вулиці Васильківській* функціонують великі бізнес-центри «Стенд», «Глорія» та консалтингова компанія. Низка машинобудівних підприємств – завод «Електрик», «Автотехніка», «Квант» тощо припинили свою діяльність, а на зміну їм прийшли нові середні та малі високотехнологічні підприємства. Серед високотехнологічних виробництв діють холдингова компанія «Укрспецтехніка», основним напрямом діяльності якої є розробка, проектування, виготовлення, постачання, монтаж та обслуговування спеціальної електроніки, високотехнологічного та наукоємного озброєння, засобів телекомунікації; дочірнє підприємство французької компанії «Алкатель», що спеціалізується на виробництві електроніки; авіаційна виробнича компанія «Скаетон», котра працює в галузі проектування і виробництва легкомоторних літаків, та інші [17].

– *низький рівень постіндустріальної трансформованості* виробничих територій поки що мають промислова зона Нивки та промислові райони Микільська Борщагівка, біля станції Пост-Волинський, Теличка, Корчувате, Дніпровський, Березняки, Позняки, Дарницький, Пирогово, Бортничі, Бортничі-2 та Троєщина. Характерною особливістю цих територій є доволі низький рівень зосередження високотехнологічних виробництв та об'єктів постіндустріальної терціаризації. Здебільшого тут функціонують лише їх окремі підприємства та установи.

У межах великої *промислової зони Нивки* діє лише один бізнес-парк – «Нивки Сіті», одна страхова та дві інжинірингові компанії. Зона значною мірою зберегла свій індустріальний потенціал. В її межах функціонує низка високотехнологічних виробництв: державне підприємство «Антонов», науково-виробниче об'єднання «Практика», що виробляє броньовану техніку, фірма «Технокомплекс», яка спеціалізується на виготовленні виробів медичного призначення.

У *промисловому районі Микільська Борщагівка* функціонує бізнес-центр «Рента Сіті», науково-виробниче підприємство «Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод» – одне із провідних підприємств фармацевтичної промисловості країни, науково-виробнича фірма «Пульс», яка є виробником нового покоління медичної техніки – універсальних кріохірургічних установок, компанія «Стар Технолоджі», основний напрям діяльності котрої – забезпечення радіаційної, хімічної, біологічної та ядерної безпеки.

У межах *Дніпровського промислового району* розташований бізнес-центр «FIM Center» та арт-завод «Платформа», а також низка високотехнологічних виробництв: науково-виробниче підприємство «Атом Комплекс Прилад», яке спеціалізується на розробках, виробництві та впровадженні приладів для радіаційного контролю, автоматизованих систем управління базами даних тощо; компанія «Телевідео», що займається створенням радіоелектронного обладнання для телебачення, невеликі сучасні підприємства тонкої хімії (ТОВ «Поліхімпром», «Науково-виробнича фірма «Ірком-Ект», «Українські хімічні технології ЛТД»).

На території *промислового району Березняки* функціонує інжинірингова компанія. Основними високотехнологічними підприємствами тут є компанія «Голнит», яка займається виробництвом атравматичного шовного матеріалу, призначеного для використання в хірургії; науково-виробниче підприємство «НІР», що спеціалізується на розробці та виробництві фармацевтичної продукції.

У Дарницькому промисловому районі діє бізнес-центр «АрмТек», аудиторська та інжинірингова компанії. Сучасні високотехнологічні виробництва представлені тут науково-впроваджувальною фірмою «Венбест-Лтд» – провідним вітчизняним розробником і виробником апаратно-програмних комплексів і систем централізованого спостереження та охорони, акціонерним товариством «Елміз», яке спеціалізується на виготовленні складного радіотехнічного обладнання для космічної техніки, засобів зв'язку, станцій швидкої зарядки електромобілів тощо. У районі функціонує два великих фармацевтичних підприємства: фірма «Дарниця» та акціонерне товариство «Індар» – єдине в Україні підприємство з повним технологічним циклом виробництва інсулінів.

У межах промислового району Бортничі функціонує одна ІТ-компанія, одна аудиторська та дві інжинірингових компанії. Високотехнологічні виробництва представлені заводом «Радіовимірювач», що займається виробництвом навігаційно-посадкової апаратури нового покоління, тощо.

У промисловому районі Бортничі-2 розміщуються спеціалізоване підприємство «Голографія» – один із світових лідерів за обсягом виробництва голографічних захисних елементів і компанія «Омніфарма Київ», що займається виробництвом фармацевтичних матеріалів та препаратів.

У межах промислового району Пирогово функціонує низка високотехнологічних виробництв, представлених компанією «Автономні джерела струму», яка спеціалізується на впровадженні та розробці інноваційних технологій зберігання енергії, а також іншими малими підприємствами. Процеси прогресовизначальних постіндустріальних трансформацій практично не поширилися на окремі промислові територіальні групи підприємств.

Розрахунки індексів постіндустріальної трансформованості виробничої та невиробничої сфери дали змогу виділити території з домінуванням трансформаційних процесів у виробничій (Подільсько-Куренівська

промислова зона, промислові райони Теличка, Позняки, Березняки, Бортничі та Центральний) чи *невиробничій сферах* (промислові райони По вулиці Дегтярівській, Відрадний (Жовтневий), Біля залізничного вокзалу Київ-Пасажирський, Залізничний, По вулиці Васильківській, Микільська Борщагівка, Корчувате, Воскресенський, Дніпровський, Троєщина) та з їх *паритетом* (промислова зона Нивки, промислові райони Біля станції Пост-Волинський та Дарницький) (рис. 2.12).

Таким чином, слід констатувати, що постіндустріальна трансформація господарства Києва все ще не досягла масштабів міст високорозвинених держав. Подальша активізація цього процесу має здійснюватися у руслі функціональної трансформації виробничих територій міста. Визначальним при цьому має бути збереження та розширення реального сектору економіки та забезпечення розвитку видів діяльності, організованих на постіндустріальних засадах. Іншими словами, йдеться про збалансовану трансформацію виробничих територій міста, які б у перспективі набули креативної та інноваційно-виробничої функцій та оптимально поєднувалися з рекреаційно-оздоровчою, освітньою, культурно-мистецькою й екістичною функціями.

Отже, перед містом сьогодні фактично стоїть завдання проведення нового функціонального зонування території. Визначальним кроком у цьому напрямі має стати здійснення комплексної інвентаризації виробничих територій і нерухомості міста та розробка перспективної програми їх функціональної трансформації на засадах збалансованості й оптимізації розвитку.

2.3. Просторова організація невиробничої сфери та особливості її постіндустріальної трансформації

2.3.1. Ділові послуги міста: особливості розвитку в сучасних умовах

Характерна особливість третинного сектору Києва, на відміну від країн Західної Європи, Північної Америки, полягає в тому, що він розвивається не еволюційно, а з переходом до ринкової економіки, на засадах соціалістичної економіки. В економічно розвинених державах територіальна організація цього сектору має досить тривалу історію: спочатку формувалася ринок нерухомості, ринкова система попиту на розташування, упорядковувалося функціональне використання території. В Києві ж до початку трансформаційних процесів, територіальна організація третинного сектору відповідала соціалістичній моделі економіки, характеризувалася певним складом галузей, їх чітким поділом на періодичність попиту та зони обслуговування тощо. В нинішніх умовах процес освоєння окремими галузями зазначеного сектору міського простору супроводжується кардинальною перебудовою старої системи розміщення або враховує існуючу структуру використання території.

На початковому етапі трансформаційного періоду спостерігалось зростання таких традиційних галузей третинного сектору, як роздрібна торгівля, громадське харчування, особисті послуги, котре мало компенсаційний характер [19; 28]. З появою нових структур, учасників та іноземного капіталу в місті активно почали розвиватися ділові послуги. Розвиток ділових послуг є одним з найбільш динамічних процесів і, безсумнівно, індикатором просторової трансформації міст.

Ґрунтуючись на таких документах, як класифікація послуг Світової організації торгівлі [215], класифікація зовнішньоекономічних послуг України [90], нами складено перелік *ділових послуг*:

- фінансові (банківські, страхові тощо);
- професійні та консалтингові (аудиторські, консалтингові, рекламні);

- наукові та технічні (інженерні, дослідження та розробки, технічний контроль);
- операційного лізингу (операції з об'єктами нерухомого та рухомого майна);
- послуги з обробки та усунення забруднення навколишнього природного середовища;
- послуги, пов'язані з торгівлею, та посередницькі;
- інші ділові послуги.

Аналіз структури ВДВ Києва за період 2001–2016 рр. виявив певні тенденції у сфері послуг. По-перше, досить значну і стабільну частку торгівлі (30,6 %); по-друге, постійне зростання частки ділових послуг, котра 2016 р. досягла 34,7 % проти 21 % – 2001 р., що і є однією із ознак постіндустріального типу трансформації [151].

Змінювалася і структура зайнятих: якщо 2001 р. найбільша їх частка спостерігалася у банківських установах, підприємствах, які надають послуги у сфері інжинірингу, геології та геодезії, агентствах нерухомості (45,5; 16,1 та 11,9 % відповідно), то 2016 р., окрім банківських установ, значна кількість зайнятих концентрувалася у страхових компаніях та небанківських фінансових установах (51,9; 10,7 та 9,0 % відповідно).

Нині в міському просторі Києва інтенсивно формуються зони активності ділових послуг із досить помітною спеціалізацією, серед яких істотне місце посідає фінансова система. Український фінансовий ринок характеризується переважанням обсягів діяльності банківських установ над небанківськими. Монопольна позиція банківської системи на цьому ринку за обсягами надання послуг та капіталізації зумовлюється тим, що її ефективне функціонування є необхідною умовою забезпечення сталого економічного зростання.

Крім того, що банківська система є однією із найбільш масштабних галузей за фінансовим обігом і економічним значенням, вона має

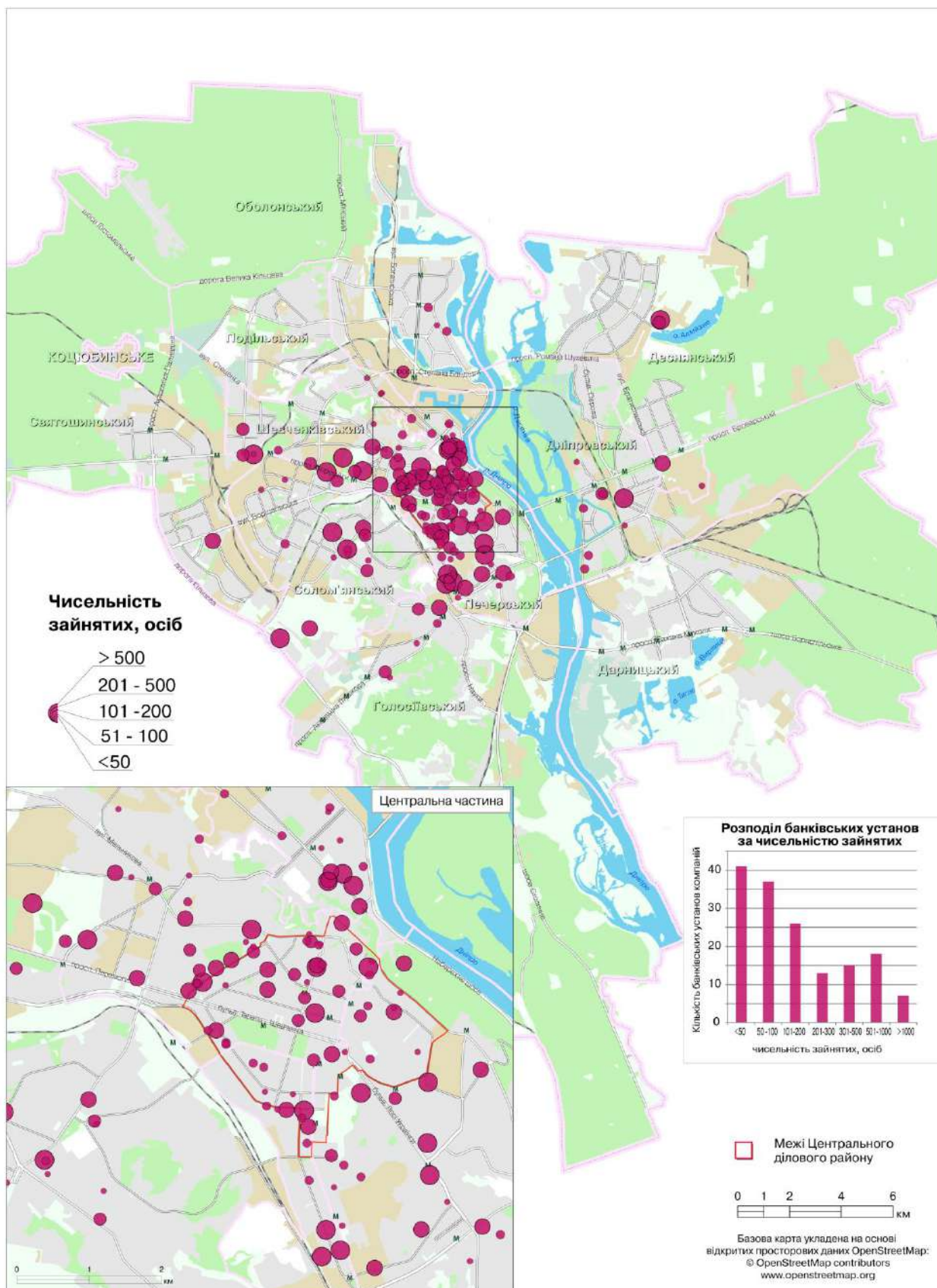
містоутворююче значення та в період швидкої зміни моделі соціально-економічного розвитку зазнає постійних економічних трансформацій [29].

На початку ХХ ст. Київ посідав помітне місце у кредитно-банківській системі Російської імперії. Хоча київські банки і не входили до найбільших у країні, завдяки фінансуванню цукрової промисловості місто стало значним комерційним і фінансовим центром та концентрувало одну ретину банківських операцій тогочасної України. У 1914 р. у Києві налічувалося 15 банків, 18 товариств взаємного кредиту та 9 банкірських контор, до того ж кількість банків швидко зростала і на кінець 1917 р. функціонувало вже 35 банків і філій [109, с. 76].

У соціалістичний період Україна не мала автономної кредитно-фінансової системи, оскільки банківська сфера була сформована із всесоюзних банків, а в кожній республіці розміщувалися їх філії. Проте вже із січня 1989 р. в республіці починається створення комерційних і кооперативних банків, і 1990 р. у столиці вже функціонувало 8 комерційних та кооперативних банків [29, с. 173].

У середині 1990-х рр. місто стає ареною конкуренції між банківськими установами, чисельність яких досягла 33, що становило 45,2% від їх загальної кількості в Україні. У подальшому тенденція динамічного зростання мережі банківських установ зберігалася і 2005 р. у Києві функціонувало 157 банків, або 85,3 % від усіх банківських установ країни (рис. 2.13). У 2016 р. ці показники відповідно дорівнювали 144 та 79,1 %, тобто їх кількість порівняно з попереднім роком зменшилася в 1,6 разу (рис. 2.14).

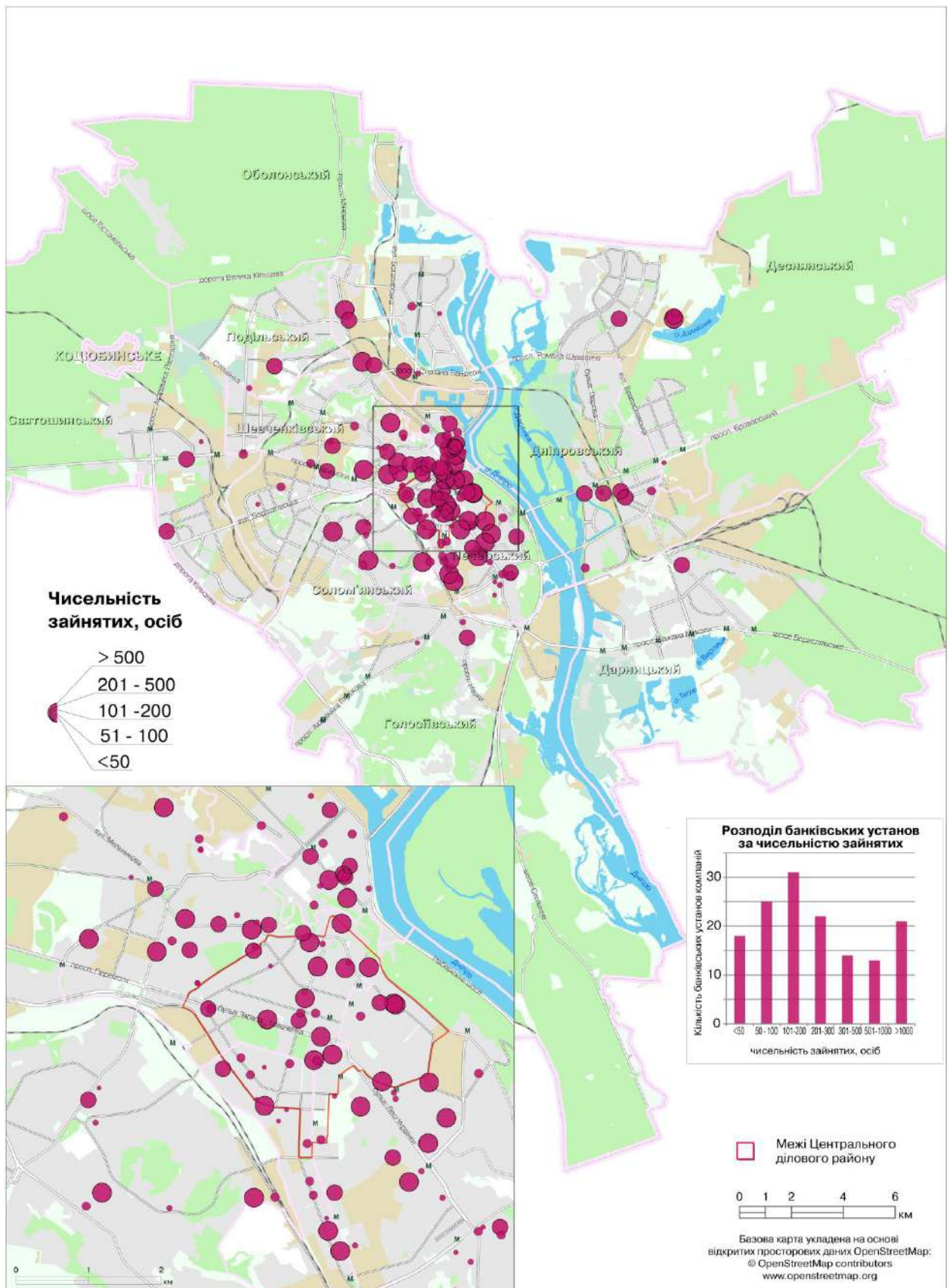
Одночасно прискорився процес створення банківських підрозділів, чисельність яких досягла максимуму 2013 р. і становила 2 072 одиниць. Але вже на початку 2016 р. їх зареєстровано в місті лише 1 333 одиниць, що безумовно спричинено економічною ситуацією.

Рис. 2.13. Київ. Банківські установи (центральні офіси), 2005 р.

(складено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві)

Рис. 2.14.Київ. Банківські установи (центральні офіси), 2016 р.

(складено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві)

Нині у столиці концентрується 12,3% усіх банківських установ України, а на 10 тис. населення їх припадає 4,8 одиниці, проти 2,8 – в державі. Більше ніж 29% банків належать іноземним банківським групам, що є не лише свідченням розширення ринків ведення бізнесу для іноземних банків, а й показовим прикладом упровадження світової практики ведення фінансової діяльності, новітніх технологій та інновацій галузі.

Ще одним важливим показником розвитку банківської мережі є чисельність зайнятих. Так, 2001 р. у банківських установах Києва працювало понад 23,0 тис. осіб, а 2010 р. цей показник зріс у 2,8 разу. З 2014 р. цей процес уповільнився, проте, незважаючи на складну соціально-економічну і політичну ситуацію, певна позитивна динаміка збереглася і 2016 р. – чисельність працюючих у банківській сфері досягла 65,7 тис. осіб.

Посилення концентрації значної кількості банків та зайнятих у Києві вказує на нерівномірний характер функціонування економіки, а саме послаблення її регіонального розвитку. Зосередження більшості фінансових ресурсів в єдиному центрі є одночасно важливим індикатором динаміки і стану його соціально-економічного розвитку та змін у просторовій організації. Досить показовим для центральних офісів великих банків є те, що, на відміну від решти об'єктів третинного сектору, вони переважно розміщуються в окремих будівлях, які відповідають певним функціональним вимогам. На карті Києва досить чітко виділяється Центральний діловий район як осередок найвищої концентрації та активності банківської діяльності. Намагаючись розташуватися в цій частині міста, банки досить успішно конкурують з іншими, менш розвиненими видами діяльності, поступово витісняючи їх [29, с. 173].

У 2016 р. 75,2% від загальної кількості центральних офісів банків у Києві зосереджувалося в межах Шевченківського (46 од.), Печерського (30), Подільського (18 од.) районів. Фактично вони утворили єдиний досить показовий ареал, де концентрується до того ж значна кількість різних бізнес-центрів, в яких розташовані офіси фірм, що надають широкий спектр ділових

послуг, об'єктів житлової забудови еліт- і бізнес-класу, елітних магазинів. Значна частина великих банків відкрила центральні офіси в цих районах на найбільш престижних магістралях міста: бульварах Тараса Шевченка, Лесі України, Дружби народів, вулицях Володимирська, Жилянська, Саксаганського, Велика Васильківська, Велика Житомирська, Дмитрівська, проспекті Перемоги, Контрактовій площі. Звичайно, що така концентрація центральних банківських офісів є свідченням престижності того чи іншого району Києва.

Решта центральних офісів банків розподілилася між іншими районами міста. Зокрема, у Голосіївському районі нараховується 15 центральних офісів банків, Солом'янському – 13, Оболонському – 8, Дніпровському – 7 тощо. Фактично, у цьому випадку розміщення об'єктів прив'язано до основних транспортних мереж і проявляється в залежності від значення магістралі як осі тяжіння. Прикладами банківської активності є квартали, прилеглі до вулиці Тимошенка, проспекту Героїв Сталінграда, вулиці Автозаводської (Оболонський район), станції метрополітену «Лівобережна», Броварського проспекту та вулиці Є. Сверстюка (Дніпровський район). Помітні точки зростання активності банківської системи спостерігаються і вздовж вулиць Антоновича, Жилянської, Володимирської, проспекту Науки (Голосіївський район). Обширна та мозаїчна зона формується вздовж проспектів Лобановського, Перемоги, Повітрофлотського та вулиць Соломянської, Липківського (Солом'янський район), що, скоріше за все, пов'язано з розташуванням тут нової житлової забудови бізнес-класу [29, с. 174].

Виходячи із зазначеного вище, варто зауважити, що банківські послуги найчастіше орієнтуються на клієнтів-юридичних осіб або громадян з високим рівнем прибутків. Відповідно, стратегія розвитку банку полягає в тому, щоб максимально наблизити свої послуги до потенційних клієнтів. При цьому досить поширеною є практика столичних банків, яка спрямована на активне залучення клієнтів із різних частин міста та одночасне охоплення їх своїми філіалами. Зрозуміло, що порівнювати як за рівнем концентрації банків, так і

ступенем їх привабливості центральний діловий район міста та прилеглі до нього території і периферію досить складно.

В таких умовах філіали банків стають об'єктами постійного, а не епізодичного попиту. В середньому невеликі банки мають 2–3 філіали, в окремих випадках їх кількість доходить до 10, а в найбільших банках може бути значно більшою. Наприклад, «Приватбанк» має 224 філіали, «Ощадбанк» – 218, «Правекс банк» – 47, «Райффайзен банк Аваль» – 42, а їх розміщення в межах Києва є чітко вираженим проявом формування перспективних локальних територіальних утворень. Якщо ж виходити з оцінки потреб населення у послугах банківських установ, то можна зробити висновок про те, що розміщення філіалів певною мірою є відображенням соціальної диференціації населення. Зокрема, спостерігається значна концентрація філіалів банків у районах престижної житлової забудови, особливо у Печерському, Шевченківському, Оболонському, Дніпровському районах, де в нових будинках їх може бути декілька, і недостатня їх кількість – в окремих кварталах Святошинського, Голосіївського, Подільського районів, на території яких переважає житлова забудова 1950–1970-х рр. Проте це не єдина причина такого розміщення філіалів банків. Значна їх щільність спостерігається в центральних зонах Печерського та Шевченківського районів, де зосереджуються установи, які надають ділові послуги, що знову підтверджує тезу про наближення послуг до потенційного споживача.

Проведений аналіз динаміки розвитку видів економічної діяльності в межах існуючих промислових районів та окремих проектів реорганізації виробничих територій, дає підстави зробити висновок, що диверсифікація забудови в їх межах (за рахунок зростання нової офісної, торговельної та житлової забудови) сприяла появі значної кількості філіалів банків. Відповідно, трансформація виробничих територій, яка пов'язана зі зміною функцій, позначилася і на розвитку банківської системи. Проте, однозначно, щільність філіалів у промислових зонах відрізняється. Серед факторів, які

визначають привабливість території, виділено такі, як транспортно-географічне положення (наявність ліній метрополітену, великих автомагістралей, залізниць) та сусідське (житлові масиви, бізнес-центри, торговельні й торговельно-розважальні центри). Таким чином, у межах виробничих територій відбувається формування локальних елементів територіальної організації банківської системи.

Узагальнюючи зазначене вище, визначено певні закономірності розміщення об'єктів банківської системи, а саме:

– у центральних районах та вздовж великих транспортних магістралей в окремих будівлях розташовані представництва великих установ зі значним обігом коштів, тобто в узагальненому вигляді картина розміщення центральних офісів банків має центральний та магістральний тип;

– на периферії знаходяться офіси менших банків, які часто навіть не висувають особливих умов до об'єктів нерухомості та орієнтуються переважно на локальні ринки.

До небанківських фінансових установ належать кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг [76].

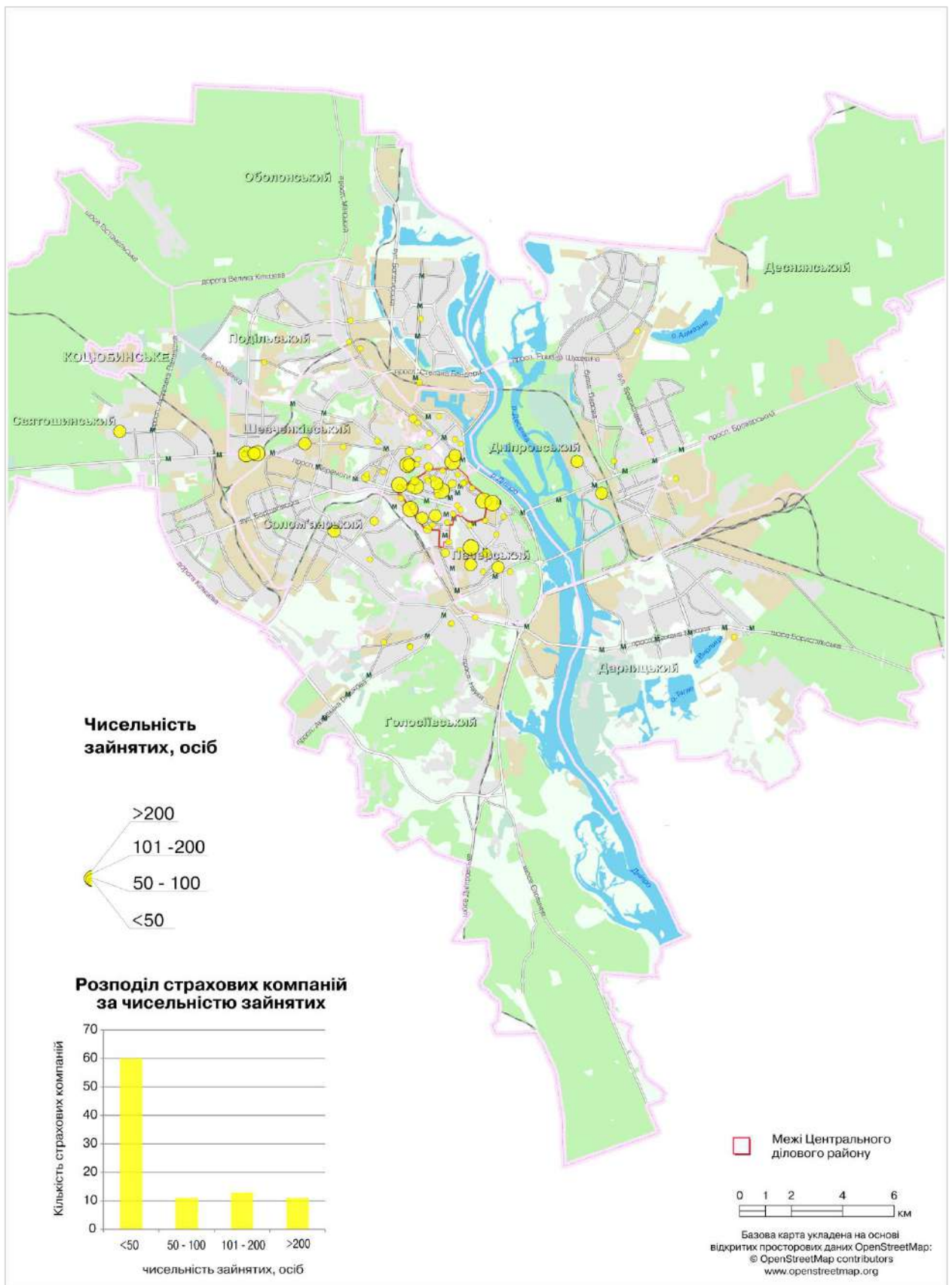
Важливою складовою частиною фінансово-кредитної системи, яка поступається банківській сфері, є *страхування*. Швидке зростання цього виду діяльності є ознакою нестабільності соціально-економічної ситуації. Нині страхові компанії надають понад 40 видів різних послуг, серед яких варто виділити страхування цінних паперів, життя та майна, медичне, транспортне та інші специфічні види. Перед Першою світовою війною у Києві працювало близько 25 страхових компаній, які розташовувалися переважно в діловому центрі [109, с. 100].

В радянський період, страхування фактично почало розвиватися із 1920-х рр. і до 1988 р. в УРСР уже функціонувала єдина система

страхування, представлена лише двома страховими організаціями – «Держстрахом СРСР» та «Інгосстрахом СРСР», які мали свої філіали і в Києві. З 1991 р. розпочався новий етап формування страхового ринку Києва, який через неупорядкованість відповідного законодавства та низьку якість послуг, незважаючи навіть на зростання кількості страхових компаній, характеризувався нестабільністю розвитку. Протягом 1990–1995 рр. кількість страхових компаній (переважно малих і середніх) – збільшилася з 35 до 455 од. Проте після перереєстрації 1997 р. їх мережа скоротилася до 220, а 2016 р. – до 73 од., що становило 20,2 % від загальної кількості в Україні. З 1996 р. на вітчизняному ринку страхування почали з'являтися іноземні інвестори: австрійська компанія «СКGrawe», польська «PZU», французька страхова компанія «АХА», американська компанія «AmericanInternationalGroup (AIG)», чеська група «PPF», австрійська група «WienerStädtische», які створили мережу філіалів і в Києві. Незважаючи на економічну ситуацію в країні, іноземні інвестори не втрачають значного інтересу до цієї галузі у зв'язку з великою місткістю ринку (в Європі страхові поліси має 70% населення, а в Україні – 20%) і недостатньою конкурентоспроможністю вітчизняних страхових компаній.

Страхові компанії не лише розширюють спектр послуг, але й спрямовують грошові потоки переважно в установи, що розміщені в центральному діловому районі (виділеному 2005 р. Американською торговельною палатою в Україні). Проте, якщо 2005 р. найбільша концентрація страхових компаній в Києві спостерігалася в центральних районах міста, то 2016 р. помітним стало витіснення цієї галузі на периферію, в райони нової житлової забудови (рис. 2.15; 2.16).

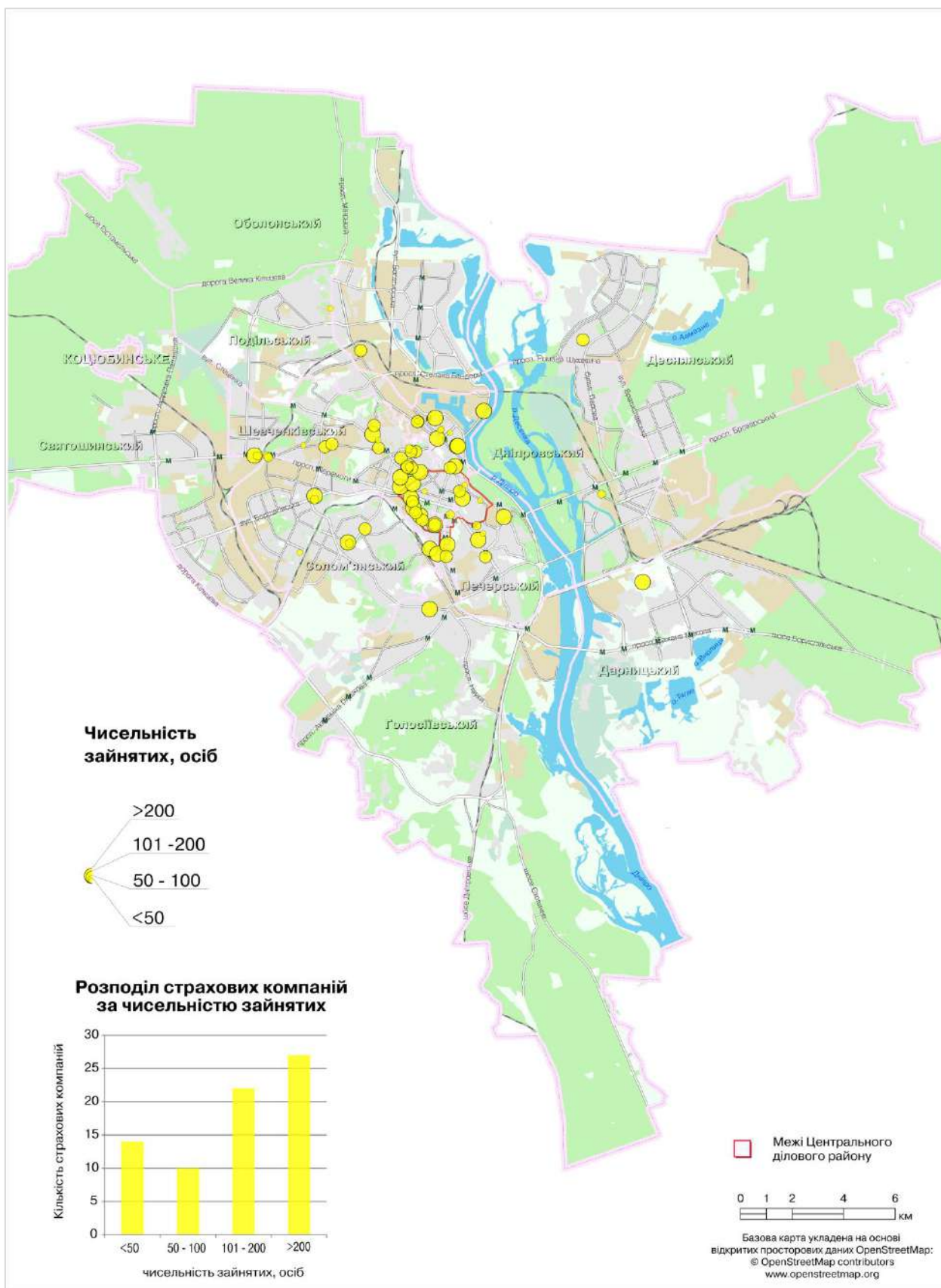
Нині найбільш інтенсивна концентрація центральних офісів компаній характерна для таких вулиць як Жилянська, Саксаганського, Бульварно-Кудрявська і Глибочицька.

Рис. 2.15. Київ. Страхові компанії, 2005 р.

(складено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві)

Рис. 2.16. Київ. Страхові компанії, 2016 р.

(складено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві)

Частина офісів розміщується вздовж Оболонсько-Теремківської (між станціями метрополітену «Тараса Шевченка» та «Палац Україна») і Сирецько-Печерської (між станціями «Кловська» та «Печерська») ліній. Страхові компанії, які базуються в районі проспекту Перемоги, вулиць Мельникова та Дегтярівської, особливо в межах територій, які прилягають відповідно до станцій метрополітену «Берестейська» та «Лук'янівська», а також Повітрофлотського проспекту, формують нові вузлові елементи ділової активності. Таке розміщення страхових компаній властиве, переважно головним офісам. Проте особливістю галузі є велика кількість філіалів, які орієнтуються здебільшого на місцевих споживачів [31, с. 79–80]. Узагальнюючи особливості розміщення страхових компаній, можна стверджувати, що:

- значна локалізація їх центральних офісів властива переважно Центральному діловому району міста;
- філіали розташовуються переважно на периферії, у спальних районах та вздовж транспортних магістралей.

Установлено, що для цього виду економічної діяльності характерне поєднання центрально-локального типу розміщення з дисперсним периферійним, зорієнтованим на локальні ринки.

Інші небанківські фінансові установи також представлені в Києві, хоча їх частка невелика й орієнтуються вони в основному лише на певних клієнтів. Кількість таких небанківських установ незначна порівняно з банками і страховими компаніями, хоча вона зростає, зокрема, із 33 (2005 р.) до 73 (2016 р.). Щодо зайнятості, то спостерігається аналогічна тенденція: 2 088 і 11 384 особи відповідно. Функціонування цих небанківських фінансових установ зазвичай пов'язано з меншими вимогами до місця свого розташування. Саме тому вони зосереджуються як у центральному діловому районі, так і частково в межах житлових районів міста.

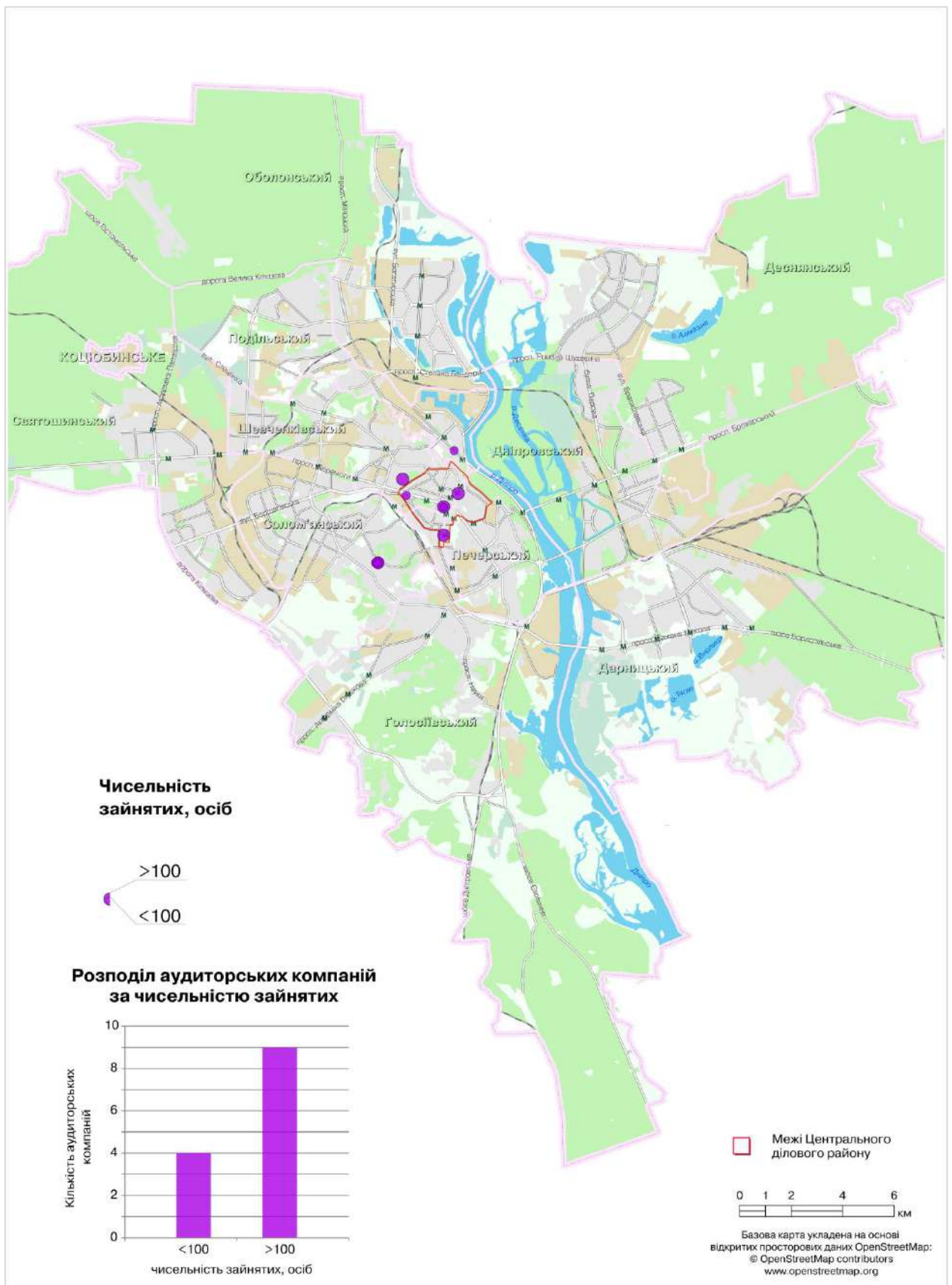
Таким чином, є всі підстави стверджувати, що тенденції розміщення об'єктів фінансової сфери Києва показові та відображають складність

процесу просторової трансформації міської системи в умовах становлення нової соціально-економічної моделі та загальносвітових тенденцій. У місті не лише формуються ареали концентрації об'єктів фінансової сфери та простежується певна спеціалізація в межах окремих територій, а й одночасно стає помітною диференціація соціальної структури населення, тобто все більш чітко окреслюються нові тенденції.

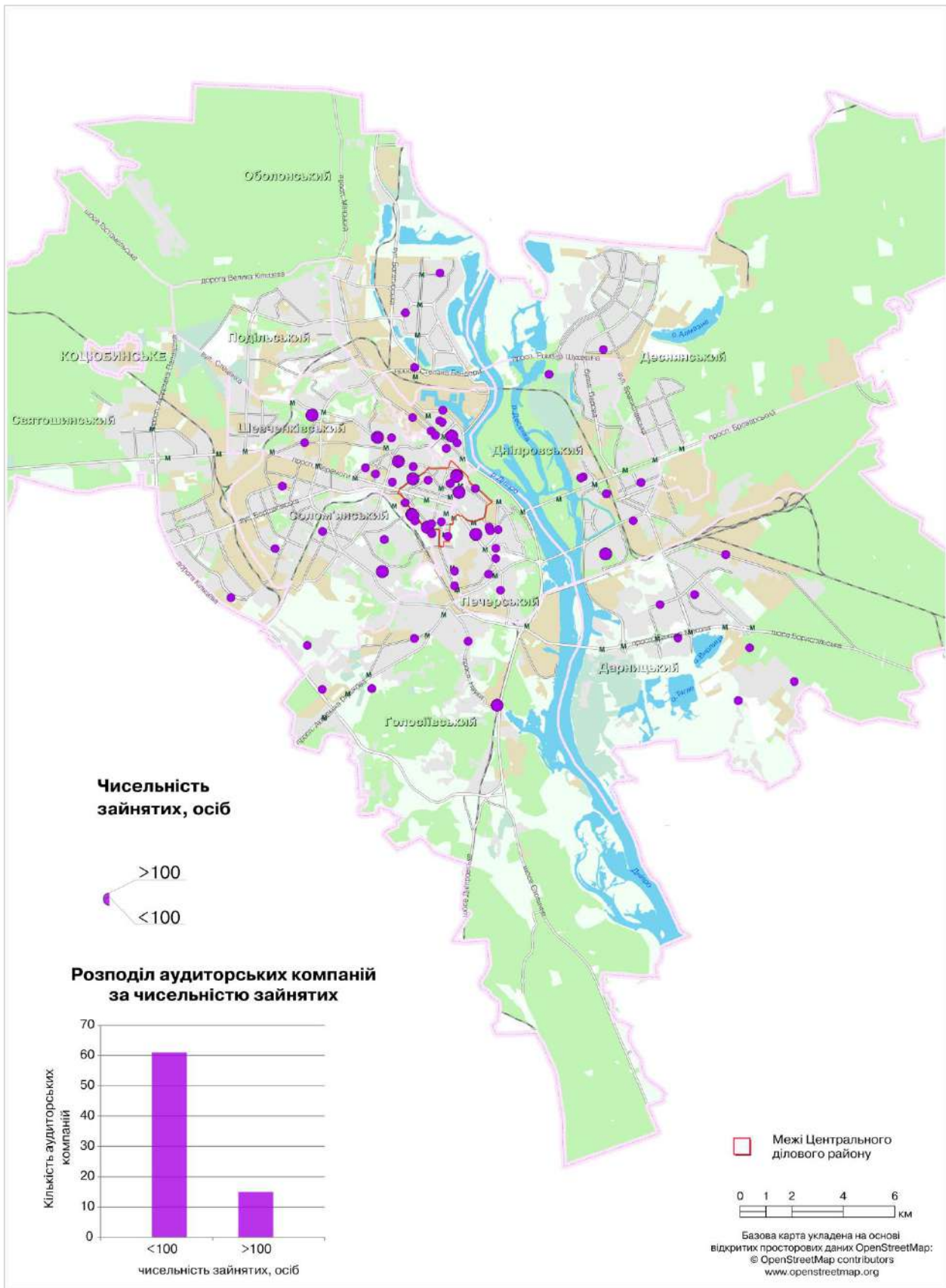
Однією з найменш територіальномістких галузей є *аудиторська діяльність*, котра представлена в Києві широким спектром професійних послуг, що зумовлено зосередженням промислових підприємств, банків, холдингів, страхових компаній, які користуються послугами великих міжнародних та українських компаній. На відміну від світової практики, де ці види діяльності виконуються в основному окремими господарськими суб'єктами, поширеним явищем є надання ними не лише аудиторських, а й консалтингових послуг. Основною причиною цього є зростання рівня конкуренції, що змушує компанії розширювати спектр своєї діяльності й спрямовувати зусилля на надання супутніх аудиту послуг і розширення кола споживачів. Нині на українському ринку консалтингові послуги становлять близько 50 % загального обсягу послуг, наданих аудиторськими фірмами [31, с. 80].

Зародження аудиту розпочалося з 1987 р., а до цього контрольні функції повністю виконували контрольно-ревізійні органи. Ринок аудиторських послуг в Україні має певні регіональні особливості, а Київ є лідером у цьому виді діяльності та зберігає позитивну динаміку навіть у кризові періоди. Якщо 1995 р. у місті функціонувало 5 аудиторських компаній, то вже 2005 р. – 13, або 0,5 % від усіх установ галузі в країні. У 2016 р. ці показники досягли відповідно 76 та 6,9 % (рис. 2.17; 2.18). Кількість аудиторів 2001 р. перевищувала 300 осіб, а за період з 2005 по 2016 рр., коли відбувалося досить активне становлення галузі, вона зросла у 5,7 рази і досягла 3 438 осіб.

Рис. 2.17. Київ. Аудиторські компанії, 2005 р.

(складено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві)

Рис. 2.18. Київ. Аудиторські компанії, 2016 р.

(складено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві)

Аудиторськими фірмами міста 2016 р. виконано понад 50% усіх замовлень в Україні. Високий рівень концентрації ринку аудиторських послуг у столиці зумовлений тим, що суб'єкти великого підприємництва, банки, холдинги, страхові компанії користуються аудиторськими послугами фірм «Великої четвірки» аудиторських компаній («Price Waterhouse Coopers», «Deloitte&touche», «KPMG», «Ernst&young») та інших компаній-членів міжнародних аудиторських мереж, які працюють переважно в Києві. Відкриття та функціонування об'єктів цього виду економічної діяльності пов'язано з незначними капіталовкладеннями через невисокі вимоги до нерухомості, що позначається на особливостях їх розміщення:

- великі фірми зосереджені переважно в Центральному діловому районі міста поблизу станцій метрополітену, де концентруються установи, що надають ділові послуги (компактна група об'єктів у центральному діловому районі та локальне утворення у мікрорайоні Солом'янки);

- малі й середні компанії в умовах економічної нестабільності надають перевагу дисперсно розташованим менш престижним офісним приміщенням на периферії, одночасно враховуючи наявність магістральних транспортних шляхів, що збільшує шанс ефективнішого використання потенційних можливостей старих житлових та промислових районів, посилення взаємодії центру і периферійних територій.

В умовах реструктуризації старих промислових об'єктів, розвитку високотехнологічних підприємств та поглиблення приватизаційних процесів формуються сприятливі передумови для розвитку *консалтингових послуг*. Зародження ринку консалтингових послуг в Україні розпочалося в 1990 р. з відкриттям у Києві представництв низки іноземних компаній (ArthurAndersen, Baker&Mckenzie, BarentsGroup, Coopers&Lybrand, Deloitte&touche, Ernst&young, KPMG, PriceWaterhouseCoopers, RolandBerger&partners) та перших українських консалтингових центрів.

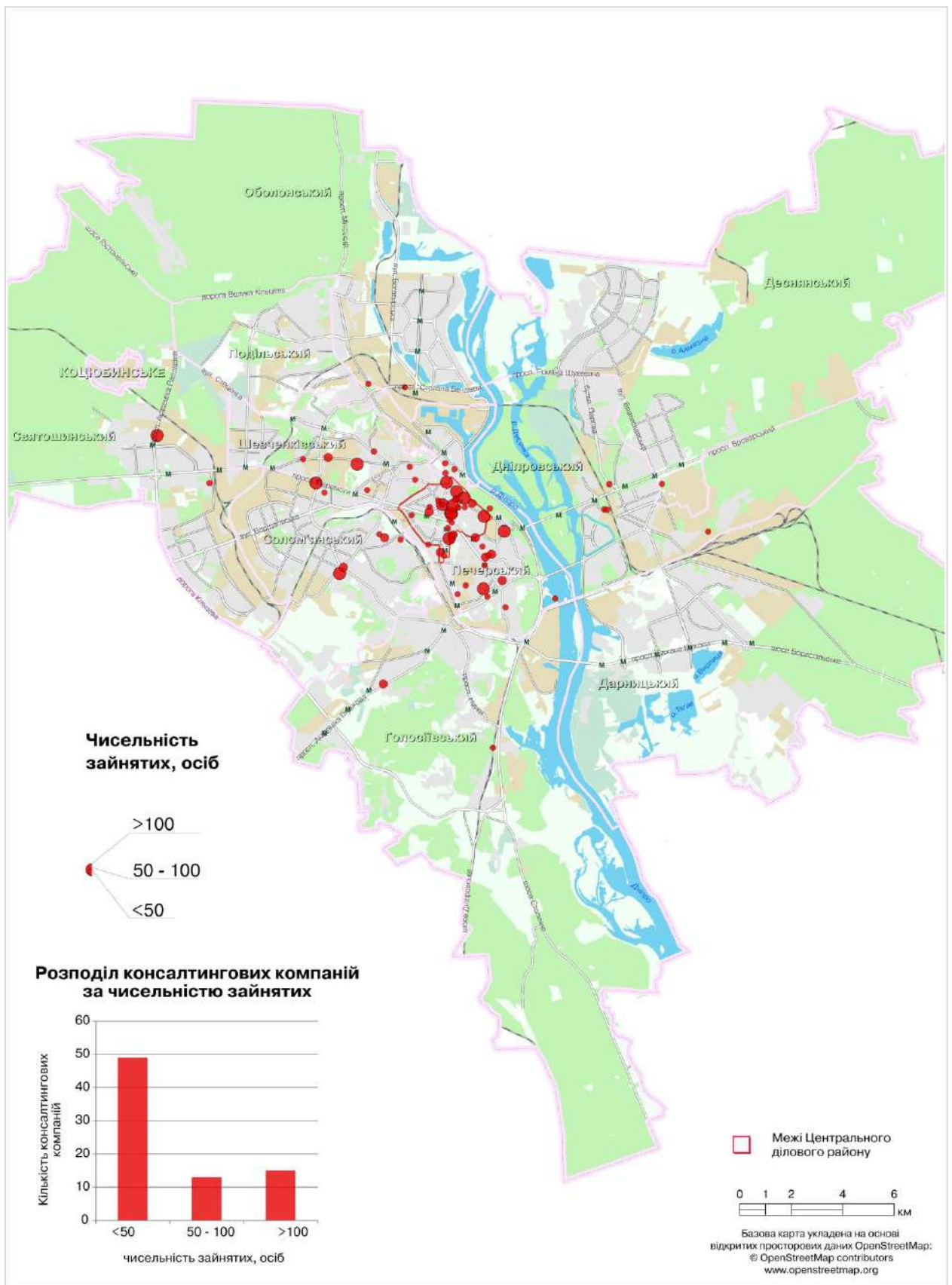
У 1995–2000-х рр. вітчизняний консалтинг сформував свої національні ознаки, що стали результатом симбіозу планових і ринкових підходів,

міжнародного досвіду та розуміння специфіки умов України [166]. Консалтинговий ринок є індикатором розвитку окремих підприємств та економіки в цілому. Для розуміння важливості цього виду економічної діяльності доцільно проаналізувати частку консалтингових послуг у валовому внутрішньому продукті в державі загалом і Києві та порівняти його з аналогічним показником в окремих європейських країнах. За даними Європейської федерації консультантів з управління, достатнім вважається обсяг консультаційних послуг за умови, що його частка у ВВП становить не менше ніж 1,0 %. Такий показник спостерігається в Австрії, Швеції, Німеччині. У Фінляндії та Норвегії він дорівнював 1,1%, а Данії та Великій Британії – лише 0,9%. В Україні ж він перебуває на рівні 0,3, а Києві – 0,7 %, що відповідно в 3 та 1,4 разу менше визначеного для європейських держав [140].

У період 1990–2005 рр. кількість консалтингових компаній у столиці зросла у 2,3 разу і досягла 77 од., а зайнятих – у 2,5 разу і дорівнювала 5 тис. осіб (рис. 2.19). При цьому значну частку становили невеликі організації з чисельністю персоналу від 10 до 25 осіб. У 2010 р. ця галузь була представлена лише 64 компаніями з кількістю зайнятих 14,7 тис., а вже 2016 р. – ці показники становили лише 42 організації та 8,4 тис. осіб (майже у 1,5 рази менше) (рис. 2.20).

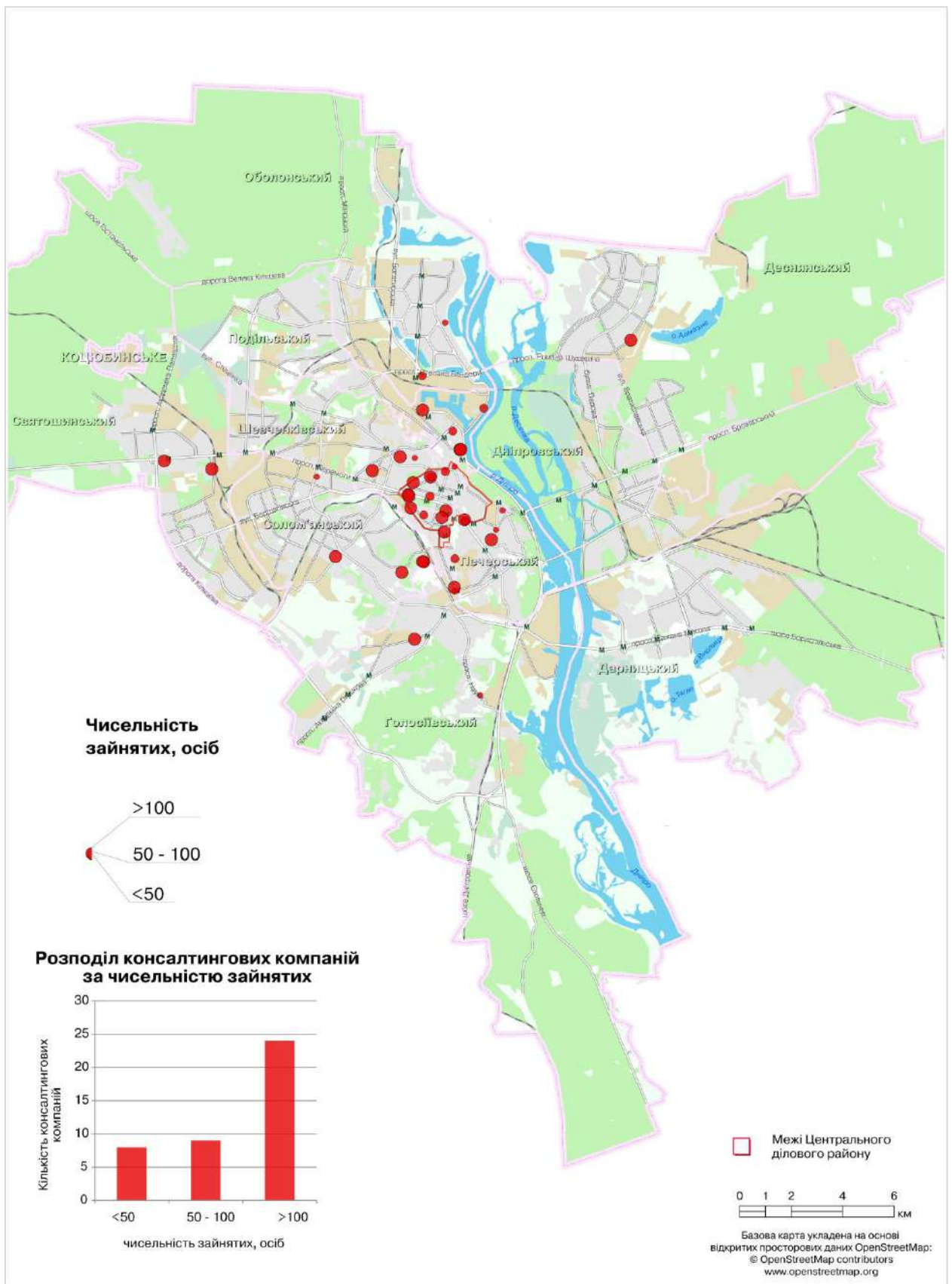
Зрозуміло, що такі негативні тенденції спричинені не лише економічною та соціально-політичною кризою в Україні, а й консолідацією основної діяльності у великих міжнародних консалтингових компаніях. Із посиленням позицій останніх на українському ринку меншим і локальним компаніям стає дедалі складніше працювати в просторі, де важливого значення набуває бренд. На підтвердження цього варто зауважити, що 12 консалтингових компаній з кількістю працюючих до 25 осіб, які розміщувалися на периферії Києва, були ліквідовані протягом останніх 5 років.

Рис. 2.19. Київ. Консалтингові компанії, 2005 р.

(складено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві)

Рис. 2.20. Київ. Консалтингові компанії, 2016 р.

(складено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві)

Одночасно посилилася тенденція концентрації персоналу в компаніях, розташованих у Печерському та Шевченківському районах та відбулося більш рівномірне територіальне розосередження в їх межах, що є свідченням нарощування сервісних функцій. Узагальнюючи особливості просторової організації консалтингових компаній, варто виділити такі характерні ознаки:

- зниження густоти розташування компаній в напрямку від Центрального ділового району до периферії у правобережній частині міста;
- утворення локальних вузлів завдяки розташуванню більше ніж 50 % об'єктів у центрі міста із чітко вираженою їх концентрацією між станціями метрополітену «Контрактова площа» – «Поштова площа», «площа Льва Толстого» – «Либідська», «Хрещатик» – «Вокзальна»;
- формування в обширній зоні підвищеної щільності об'єктів галузі в районі вулиць Жилянська, Антоновича, бульвару Лесі Українки локальних субцентрів;
- дисперсне розташування новоутворених великих консалтингових компаній та посилення прояву лінійної структури в просторовій організації вздовж ліній метрополітену на правобережжі Києва.

В умовах поглиблення глобалізації та інтеграційних процесів досить швидкими темпами зростає роль галузей, що пов'язані з інформаційними послугами. Серед них важливу роль відіграє *рекламна діяльність*, яка надає послуги з виготовлення і розміщення зовнішньої реклами, рекламного дизайну і поліграфії тощо.

Протягом перших років незалежності в Україні створено понад 1000 рекламних агентств, а річний обсяг ринку реклами оцінювався експертами в 1–1,5 млн дол. США. В розрахунку на одного жителя країни це менше, ніж 3 американські центи, тоді як у розвинених державах досліджуваний показник, зазвичай, сягав 200–400 дол. США [137].

В Україні ринок рекламних послуг значною мірою контролюється іноземними холдингами, що сприяє набуттю досвіду та формуванню

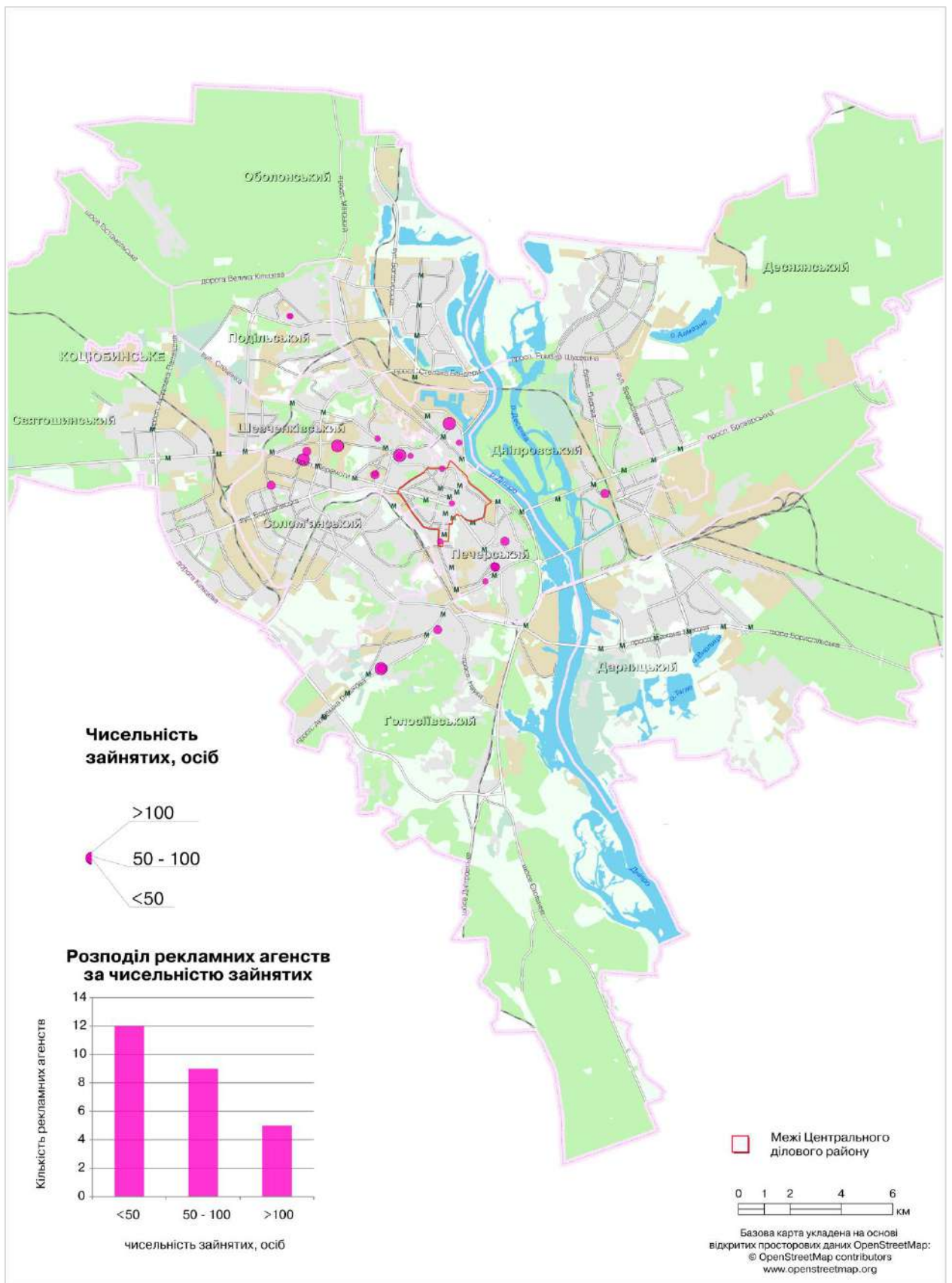

професіоналізму, які б відповідали зарубіжним стандартам. Позиції західних агентств полягають не в поглинанні компаній, а співпраці, оскільки на ньому багато принципів, методів функціонування глобальних ринків реклами не мають можливості реалізуватися в Україні. Цей сектор третинної сфери глобалізований, а командні міста – світові лідери Нью-Йорк, Париж та Лондон мають тісні зв'язки з Києвом, який поступається за рівнем розвитку рекламної галузі.

В цілому ж рекламна діяльність у Києві розвивається більш швидкими темпами порівняно навіть із європейськими столицями, де цей процес відбувався поступово, протягом тривалого часу та в умовах стабільності економіки. Якщо 1990 р. у столиці були представлені окремі агентства, то вже 2005 р. їх кількість досягла 26, а чисельність зайнятих – 1,4 тис. осіб (рис. 2.21).

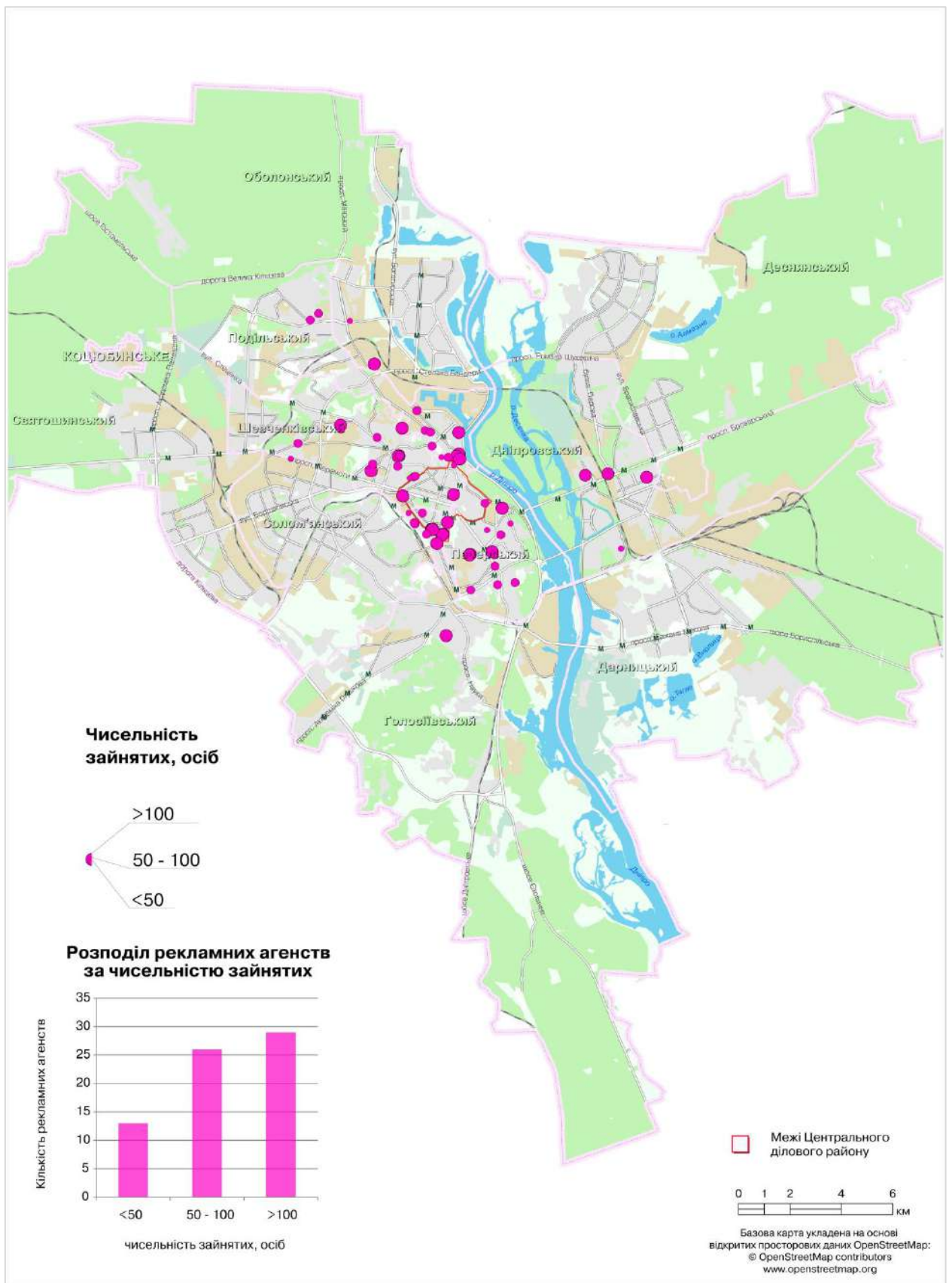
Рекламні агентства в цей період пропонували широкий спектр послуг: аналіз ринку, необхідні маркетингові дослідження, розробку рекламної кампанії бренду, корпоративного стилю і веб-сайту, організацію дизайну і друку поліграфічних виробів, розміщення зовнішньої реклами. В умовах зародження ринку рекламних послуг 95 % об'єктів концентрувалися в правобережних районах міста і характеризувалися дисперсною локалізацією, яка лише в окремих місцях порушувалася тяжінням до транспортних вузлів, насамперед станцій метрополітену.

Під час фінансової кризи 2008–2009 рр. рекламний ринок Києва дещо втратив свої позиції, проте вже 2010 р. у розвитку галузі спостерігаються позитивні тенденції: зростання як кількості рекламних агентств до 106 од., так і зайнятих у них – до 24,1 тис. осіб. У подальшому кількість агентств зменшилася до 68, а зайнятих – до 8 тис. і очевидно, що це пов'язано не лише з економічною ситуацією в державі, але й посиленням конкуренції між окремими агентствами, особливо невеликими, які змушені були припинити свою діяльність (рис. 2.22).

Рис. 2.21. Київ. Рекламні агентства, 2005 р.

(складено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві)

Рис. 2.22. Київ. Рекламні агентства, 2016 р.

(складено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві)

У контексті проведених досліджень виявлено особливості територіальної організації рекламної індустрії, а саме:

- розміщення великих та середніх рекламних агентств характеризується агломераційним ефектом, який проявляється у концентрації 50 % об'єктів поблизу станцій метрополітену, що дає змогу використовувати традиційні місця зосередження потенційних споживачів цього виду послуг (Поштова площа, Площа Льва Толстого, Олімпійська, Печерська тощо);

- малі рекламні агентства з чисельністю працюючих до 100 осіб, розташовуються переважно дисперсно в межах Центрального ділового району, що є закономірно з позицій наявності не лише споживачів послуг, а й задоволення вимог стосовно престижності нерухомості, що зумовлює компактне розміщення об'єктів галузі в бізнес-центрах («Форум», «Кронос», «Capital Hall», «Фаренгейт», «Ренесанс», «101 Tower»).

Інжинірингова діяльність – це галузь невиробничої сфери, що спеціалізується на наданні послуг зі складання технічних завдань та проектних пропозицій, проведення наукових досліджень, техніко-економічних обстежень, інженерно-розвідувальних робіт з будівництва об'єктів, розробка технічної документації, проектування та конструкторське опрацювання об'єктів техніки і технології, консультації економічного, фінансового та іншого характеру [131]. Цей вид послуг з'явився в економічно розвинених країнах ще в 1960-х рр. Наявність попиту зумовила бум у його розвитку і нині 95 % експорту продукції галузі припадає на компанії високорозвинених держав. Інжинірингова діяльність в Україні ще не досягла рівня останніх і продовжує перебувати на стадії активного становлення.

Наданням інжинірингових послуг займаються спеціалізовані фірми, проектні інститути, великі промислові й будівельні компанії, організації тощо. В Києві домінуючою формою інжинірингових центрів упродовж тривалого часу були проектні інститути. Так, 2005 р. їх частка серед установ, що надавали послуги у сфері інжинірингу, геології та геодезії, становила близько 47%, проте вже 2016 р. скоротилася до 33%, що стало показовим

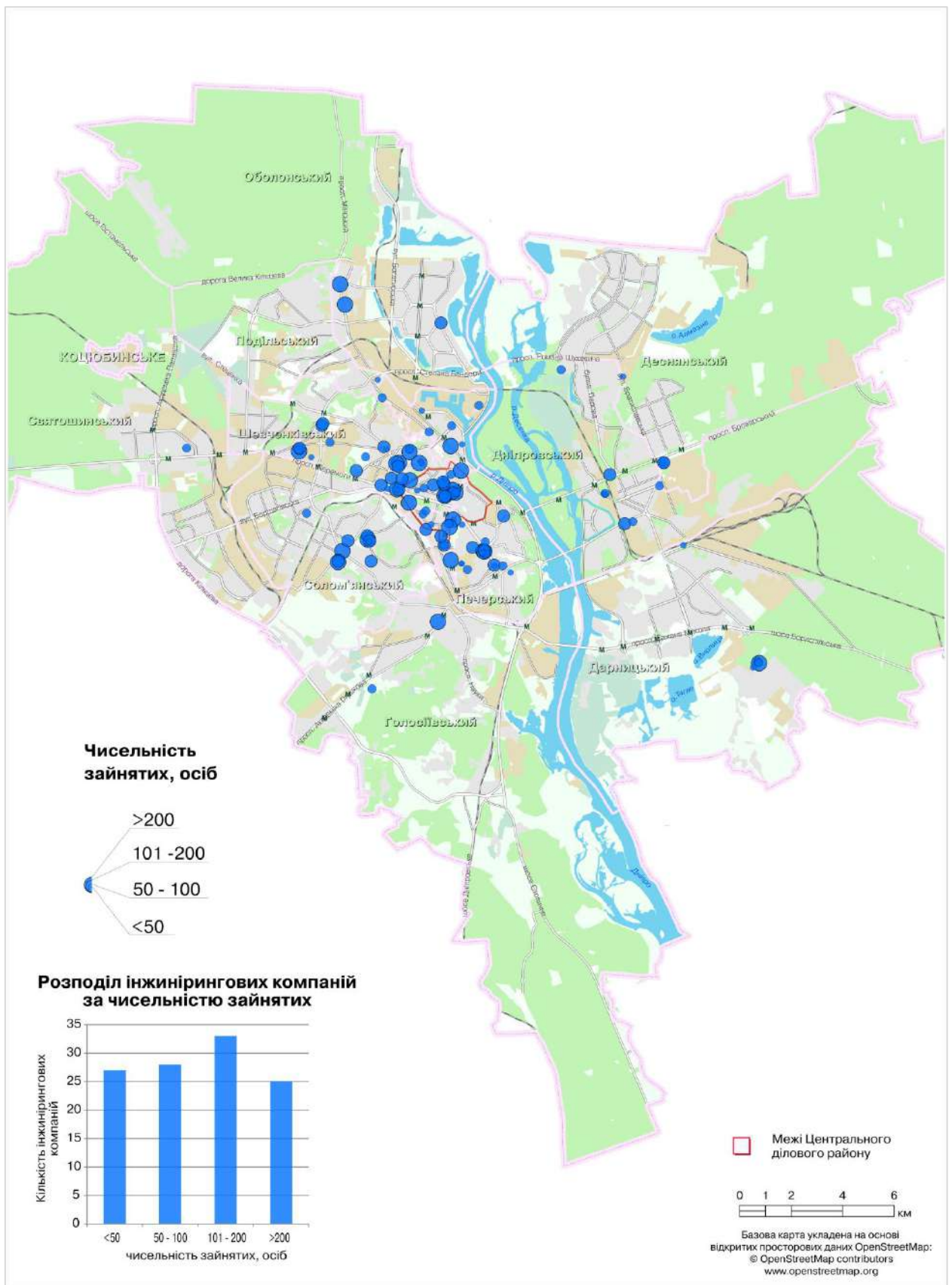
індикатором стану економіки. Для підвищення конкурентоспроможності галузі принципово важливою була поява компаній міжнародного зразка, що здатні працювати в різних галузях та на багатьох ринках. У Києві функціонують великі вітчизняні компанії (ТОВ «ЕСУ», ТОВ «Вікоіл ЛТД», ДП «Українська геологічна компанія», ПАТ «Інжинірингово-виробниче підприємство «Вніпітрансгаз», ТОВ «Надра Геофізика», «Авалон інжиніринг», «Українська інвестиційно-інжинірингова компанія»), діяльність яких пов'язана з наданням інжинірингових послуг. На жаль, для великих іноземних компаній український ринок цих послуг залишається не досить привабливим, тому в місті розміщуються представництва лише декількох компаній – «Steiner-Україна», «ENCE GmbH», «FITTICH AG -Україна» [31 с. 81].

У 2001 р. у Києві нараховувалося 39 установ, що надавали інжинірингові послуги, і позитивна динаміка їх зростання тривала до 2010 р., коли їх кількість досягла 137 од. (рис. 2.23). Проте в подальшому через нестабільність соціально-економічної ситуації та в результаті припинення діяльності окремих невеликих проектних інститутів мережа підприємств, які надавали цей вид послуг, скоротилася до 81 од. (рис. 2.24). Щодо зростання зайнятих у сфері інжинірингу, яке спостерігалось з 2000 р., то на ньому навіть не позначилася економічна криза 2008–2009 рр. і 2010 р. кількість працюючих досягла 23,7 тис. осіб. Систематизація та узагальнення інформації про зміни в даному виді економічної діяльності свідчить, що зазначений показник почав поступово скорочуватися з 2014 р. і вже 2016 р. становив 10,1 тис. осіб.

У результаті проведеного дослідження узагальнено особливості просторової організації даного виду економічної діяльності:

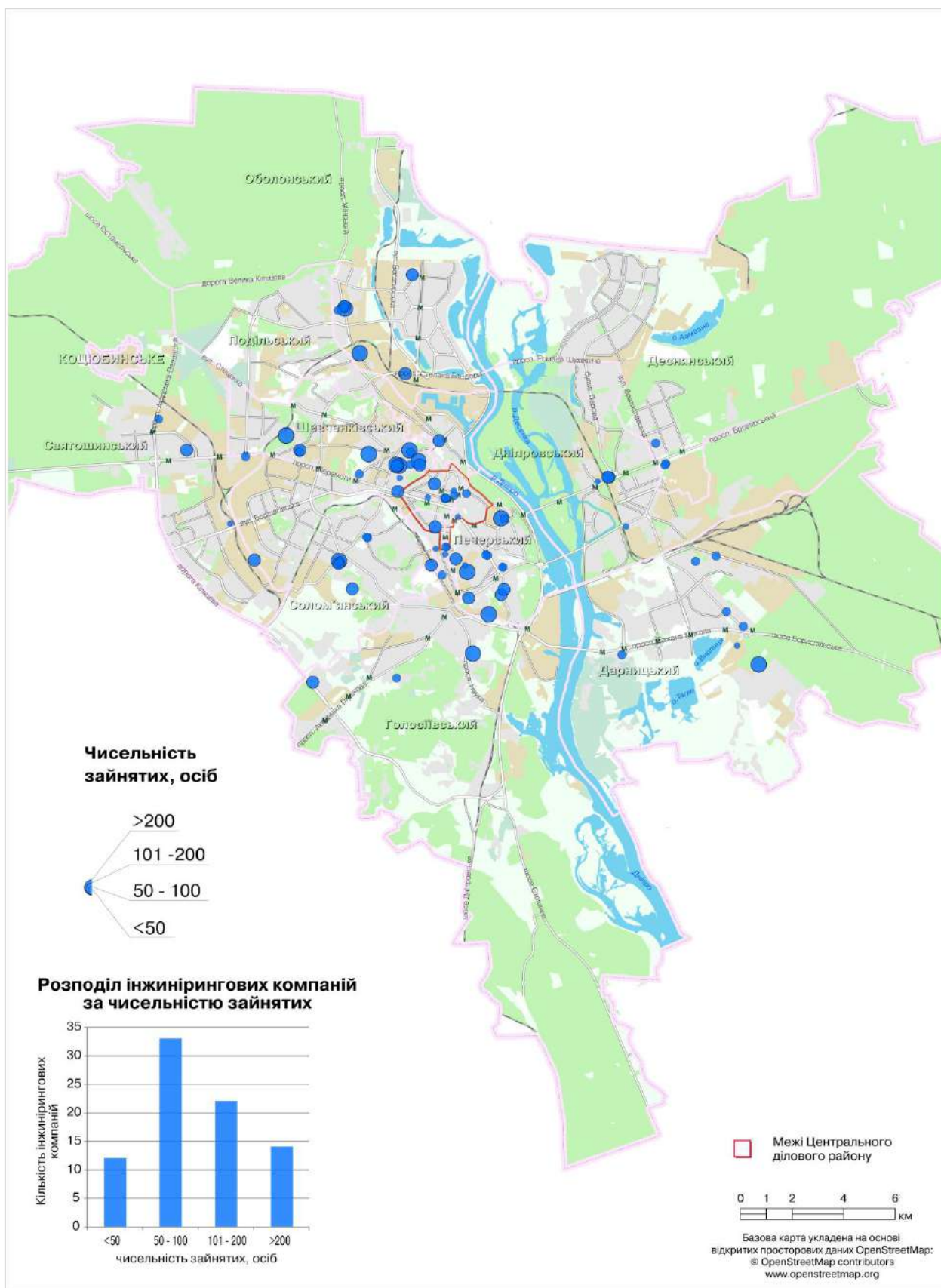
– максимальне зосередження галузевих об'єктів 2005 р. спостерігалось в Центральному діловому районі, на прилеглих до нього вулицях (Б. Хмельницького, Січових Стрільців, Хрещатик, Прорізна, Городецького) та вздовж ліній метрополітену;

Рис. 2.23. Київ. Інжинірингові компанії, 2005 р.

(складено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві)

Рис. 2.24. Київ. Інжинірингові компанії, 2016 р.

(складено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві)

– посилення тенденції дисперсного розосередження об'єктів поза межами центрального ділового району та їх подальшої концентрації вздовж ліній метрополітену та найбільших автомобільних магістралей;

– поступове зростання концентрації установ у віддалених від центру промислових районах, що зумовлено наявністю в їх межах нерухомості, особливо приміщень колишніх науково-дослідних та проектних організацій, в т. ч. і військово-промислового комплексу (промислова зона Подільсько-Куренівський, промисловий район біля станції Пост-Волинський та біля Залізничного вокзалу Київ-Пасажирський).

Одним із ключових індикаторів не лише стабільності економічної ситуації, а й трансформаційних процесів є ринок нерухомості, частка якого у структурі економіки міста досягла 7,1 % [151].

Ріелторські фірми почали з'являтися в Україні наприкінці 1980-х рр. і протягом 1993–1995 рр. за фінансовим оборотом зрівнялися з традиційними біржовими операціями із зерном, металом та будівельними матеріалами. У 1995 р. у Києві нараховувалося 400 агентств нерухомості, більшість з яких створена на початку 1990-х рр., коли ринок нерухомості досяг свого розквіту, оскільки витрати на створення агентств були мінімальними, а пропозиція робочої сили перевищувала попит. У подальшому позитивна динаміка формування нових фірм уповільнилася, і вже 1998 р. розпочалися процеси укрупнення: злиття окремих агентств, перетворення невеликих у філіали більш потужних.

Наслідки світової фінансової кризи позначилися на кількості агентств, яких 2009 р. нараховувалося лише 70, або 14 % від загальної чисельності в Україні. Сучасні негативні процеси в економіці продовжують впливати на ринок нерухомості, який переживає кризу. У 2016 р. у цій сфері економічної діяльності функціонувало 93 агентства.

Щодо кількості зайнятих, то достовірних даних про ріелторів у Києві немає. За оцінками фахівців ринку нерухомості, їх може бути кілька десятків тисяч, які ніде не зареєстровані. Як свідчать дані Головного управління

статистики у місті Києві, у сфері економічної діяльності, пов'язаної з операціями з нерухомим майном, 2001 р. нараховувалося 6,2 тис. осіб, а вже 2005 р. – майже 12,2 тис., з яких близько 9,0 тис. працювало у великих агентствах з чисельністю понад 100 осіб (рис. 2.25). Проте сучасна економічна ситуація не стимулює активізацію ринку нерухомості і, відповідно, 2016 р. кількість зайнятих становила лише 3,1 тис. осіб.

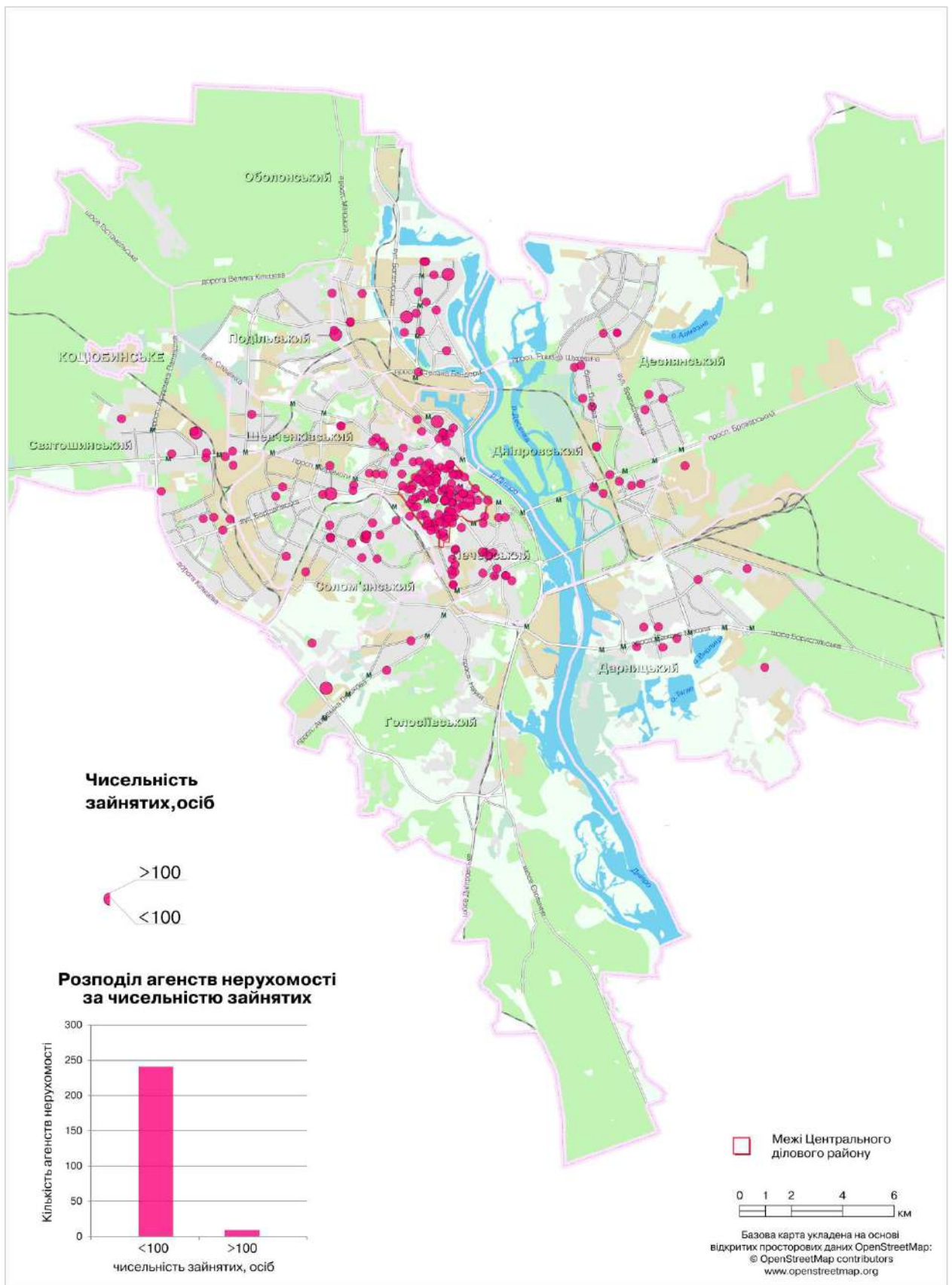
Слід зазначити, що просторова організація цього виду економічної діяльності нерозривно пов'язана з особливостями її функціонування та є індикатором нових тенденцій організації економіки і модернізації міста. Через специфіку послуг, які пов'язані з посередницькою діяльністю, ріелторські фірми не потребують великих площ, а тому їх функціонування значною мірою залежить від впливу ринкових механізмів.

Якщо на початковому етапі формування ринку нерухомості в Києві об'єкти галузі розміщувалися порівняно рівномірно в усіх адміністративних районах, то нині спостерігаються такі тенденції:

– агентства, що спеціалізуються на роботі з комерційною нерухомістю та девелоперській діяльності і мають значні фінансові обороти («Благовіст», «ПаркЛейн» тощо), орендують площі, які відповідають статусу їх клієнтів у престижному історичному ядрі міста, Центральному діловому районі (площа Льва Толстого, вулиці Велика Васильківська, Шота Руставелі, Пушкінська, Івана Франка, Саксаганського, Басейна, Михайлівська, Шовковична, Ярославів Вал);

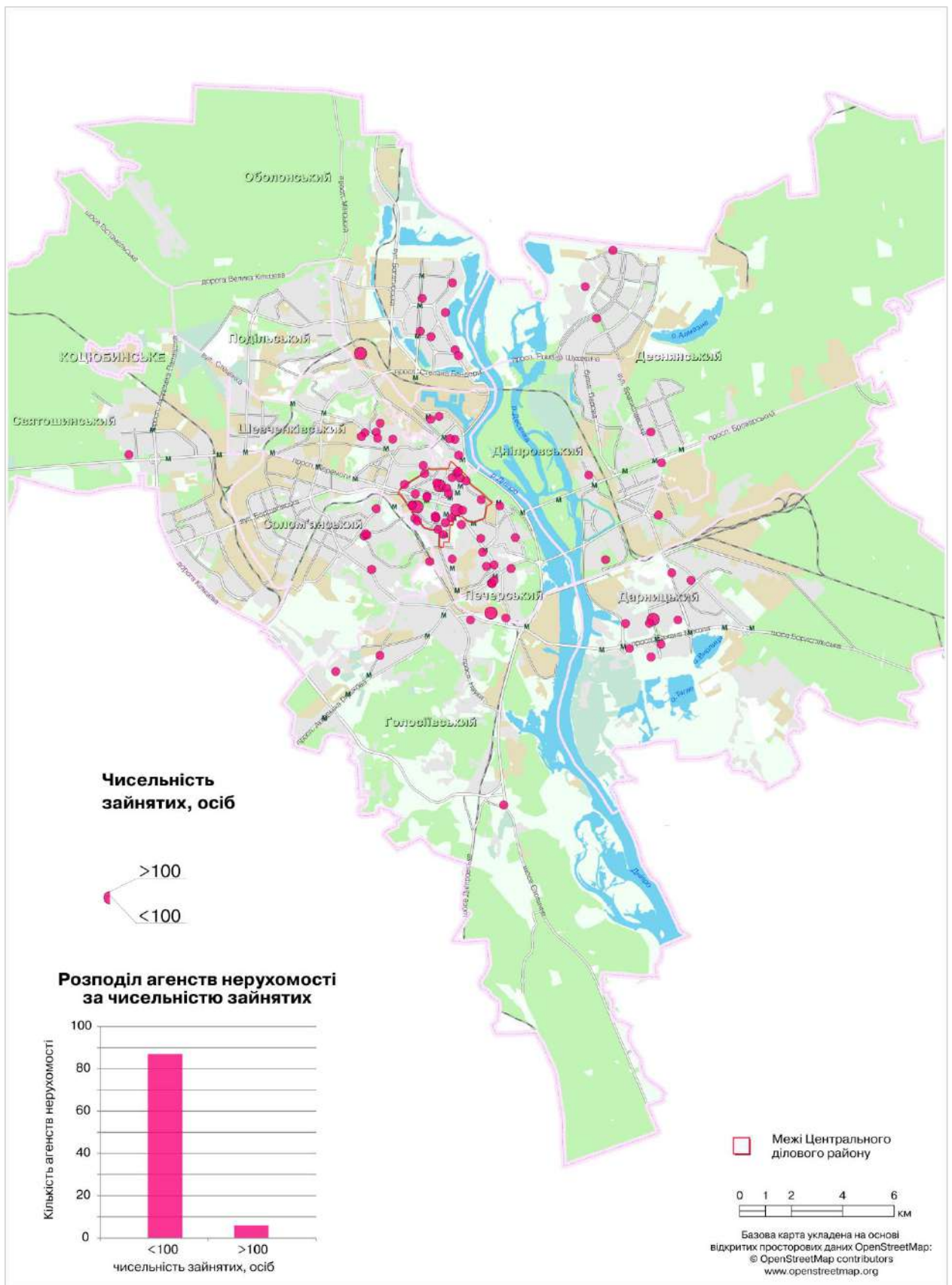
– просторова експансія в райони житлової забудови, особливо нової, бізнес-класу та елітної (наприклад, проспект Героїв Сталінграда, Маршала Малиновського, Оболонський проспект, Тимошенка в Оболонському районі);

– концентрація агентств нерухомості в бізнес-центрах як в центральних районах міста («Леонардо», «Горизонт Парк», «IQ Бізнес Центр»), так і на периферії («Прага») (рис. 2.26).

Рис. 2.25. Київ. Агентства нерухомості, 2005 р.

(складено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві)

Рис. 2.26. Київ. Агентства нерухомості, 2016 р.

(складено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві)

Третинний сектор, особливо ділових послуг, як один із головних індикаторів постіндустріальної фази розвитку міст, обумовив значний попит на офісні приміщення. У трансформаційний період на ринку постсоціалістичних міст з'явилися нові міжнародні бізнес-форми підприємств. Вони прагнуть залучити клієнтів з якомога більшої території і тим самим впливають на просторову структуру міста [3, с. 225]. Із позиції історії офісний простір у класичному розумінні почав формуватися ще у XVI ст. на торгових біржах, а перша офісна будівля з'явилася у 1792 р. в Лондоні – Іст Індія Хауз (East India House), де працювали сотні службовців, які забезпечували адміністративний зв'язок з британськими колоніями. Нині на її місці розташований офісний комплекс Лондонський Ллойд, збудований у 1986 р. Створення бізнес-центрів набуло значного поширення в кінці XX ст. у Західній Європі, що пов'язано зі швидким розвитком третинного сектору.

У Києві вже в 1970-х рр. існувала величезна офісна будівля – Будинок торгівлі (на Львівській площі), яку в той час називали адміністративною. Проте до середини 1990-х рр. офісних будівель західного зразка в місті взагалі не було, а коли ж у процесі трансформації господарського комплексу розпочався активний розвиток галузей сфери послуг, то відповідно виникла потреба і в них.

За походженням виділяють такі види бізнес-центрів (офісних центрів): новозбудовані приміщення, окремі будівлі промислових підприємств (адміністративні, складські приміщення, виробничі цехи, їдальні), приміщення науково-дослідних, проектних інститутів, конструкторських бюро, наукових частин промислових підприємств, гуртожитки підприємств, готелі (розміщуються в основному туристичні агентства), освітні установи, будинки культури, виставкові комплекси, великі сервісні центри (будинки побуту), універмаги, поліфункціональні будівлі, розташовані в історичному центрі міста [3, с. 207].

Перший етап офісного будівництва, який розпочався з середини 1990-х рр., характеризувався тенденцією продажу та переобладнання під

офіси квартир на перших поверхах житлових будинків. Одночасно посилення процесу деіндустріалізації супроводжувалося вивільненням досить великих площ і будівель (адміністративних, складських приміщень, виробничих цехів, їдалень), які займали окремі промислові підприємства в радянський період. Це дало змогу використовувати їх для розміщення об'єктів сфери послуг. Приміщення науково-дослідних, проектних інститутів, конструкторських бюро, готелів, освітніх установ, будинків культури, виставкових комплексів, будинків побуту, універмагів почали активно здаватися в оренду для потреб третинного сектору. Характерною особливістю розвитку ринку офісних приміщень Києва не лише періоду 1990-х рр., а й у подальшому була реконструкція старих промислових будівель, науково-дослідних, проектних інститутів та інших об'єктів, зазвичай, на ділянках з добре збереженими структурами, часто історичного характеру.

Зауважимо, що перші іноземні та великі вітчизняні компанії, які з'являлися на українському ринку, розміщувалися переважно в спеціально реконструйованих для них приміщеннях. У 1990-х рр. в Києві відбувалося зростання попиту на офісні приміщення міжнародного рівня. Це, у свою чергу, сприяло прискореному будівництву спеціалізованих бізнес-центрів. Так, 1996 р. побудовано перший бізнес-центр класу «А» – «Київ-Донбас» на площі Льва Толстого, а 1998 р. – офісний центр «Horizon Tower». Незважаючи на економічну кризу, що спричинила уповільнення темпів будівництва нових бізнес-центрів, уже 2000 р. іноземні компанії завершили спорудження двох класу «А» – «Поділ Плаза» на Подолі та «Міленіум» на вул. Володимирській, 12 [30, с. 36].

Другий етап розвитку офісного будівництва в Києві припадає на 2001 р. в умовах, коли спорудження нових офісних об'єктів та реконструкція старих промислових підприємств під офіси фінансувалося переважно іноземними інвесторами та великими вітчизняними девелоперами. У 2005 р. у місті вже нараховувалося 80 бізнес-центрів, які були новою формою

нерухомості для розміщення об'єктів третинного сектору на постсоціалістичному ринку в час трансформації соціально-економічної системи. Бізнес-центр – це організація, яка надає інформаційні, консалтингові, маркетингові та інші послуги суб'єктам малого та середнього підприємництва, особам, що мають намір провадити підприємницьку діяльність [124].

З метою визначення вартості оренди офісів залежно від інфраструктури та розташування в 2005 р. за участю провідних українських консалтингових компаній та Американської торговельної палати в Україні розроблено класифікацію офісних приміщень (класи «А», «В» і «С», які відносяться до професійних площ, і низькі за якістю площі класів «D» і «E») [91]. Якщо 2005 р. обсяг ринку офісних площ у бізнес-центрах класів «А», «В» і «С» становив близько 10,0 % ринку офісних приміщень, то в непрофесійних приміщеннях, які найчастіше були представлені звичайними житловими квартирами або кімнатами у колишніх науково-дослідних інститутах, – 90,0 %. Проте у 2014 р. класифікація офісних приміщень в Україні зазнала змін, і в новій системі залишалися офіси класів «А» та «В», а решта ліквідувалися (додаток Л). Хоча насправді вони продовжують реально існувати на ринку офісної нерухомості міста і, як правило, широко використовуються невеликими компаніями.

Визначити точну кількість усіх площ, які застосовуються як офісні приміщення, практично неможливо, урахувавши величезний сектор непрофесійних офісних приміщень. У 2016 р. загальна площа офісних приміщень у Києві становила 1,76 млн м², що у 3–4 рази більше, ніж у столицях країн Балтії, проте у 2–2,5 рази менше, порівняно з Прагою, Будапештом, Варшавою. Київ поступається за цим показником столицям країн Центральної Європи і нині перебуває на рівні празького та будапештського ринків цього виду нерухомості 1994 р. Щодо показника насиченості офісними площами, то столиця відстає як від економічно розвинених країн, так і постсоціалістичних. Зокрема, у Варшаві, Празі,

Бухаресті та Будапешті він вищий відповідно в 4,8; 4,0; 3,0 рази, ніж у Києві, де він складає 614 м²/на 1 тис. жителів, проте забезпечує місту перше місце на українському ринку офісної нерухомості.

Галузева структура орендарів офісів у бізнес-центрах також зазнавала змін. Якщо на початку 2000-х рр. це були банківська, фінансова, страхова та будівельна галузі, то нині основний попит на офісні приміщення демонструють об'єкти сфери ІТ-послуг (34%), виробничі компанії (18%) і торгівля (8%) [113].

Протягом другого етапу на базі колишніх об'єктів промисловості або інфраструктури завдяки новому будівництву чи реконструкції створено комплекс великих бізнес-центрів: «Форум» – на вул. М. Пимоненка, 13 (взуттєва фабрика АТ «Славутич») і «Форум Парк Плаза» – на проспекті С. Бандери, 9 (взуттєва фабрика «Кияни»), «Ренесанс» – на вул. Бульварно-Кудрявській, 24 (книжкова фабрика), «Форум Сателіт» – на вул. Г. Космоса, 4 (Спеціальне конструкторське бюро реле та автоматики), «Іллінський» – на Подолі (фабрика одягу «Ластівка»), «Артем» – на вул. вулиця Глибочицька, 4 (їдальня заводу «Артем»), «Бізнес сіті» – на вул. Боженка 87 (фабрика іграшок), «Horizon Park» – на вул. М. Грінченка, 4 (бавовняна фабрика «Бавовнянка»), «Eleven» – на вул. Солом'янська, 11 (державне підприємство «Київський ремонтний завод «Радіан»), «Sunflower» – на проспекті Науки, 3 («Київський маргариновий завод»). Серед офісних приміщень Києва важливе місце посідають переобладнані виробничі будівлі, що характеризуються низьким рівнем послуг і, як правило, зовні виглядають непрезентабельно. Прикладами є окремі приміщення заводу «Маяк» та київського виробничого об'єднання «Медапаратура» на проспекті С. Бандери, київського заводу комунального машинобудування «Коммаш» та трикотажної фабрики «Киянка» на вул. Васильківській [30, с. 36].

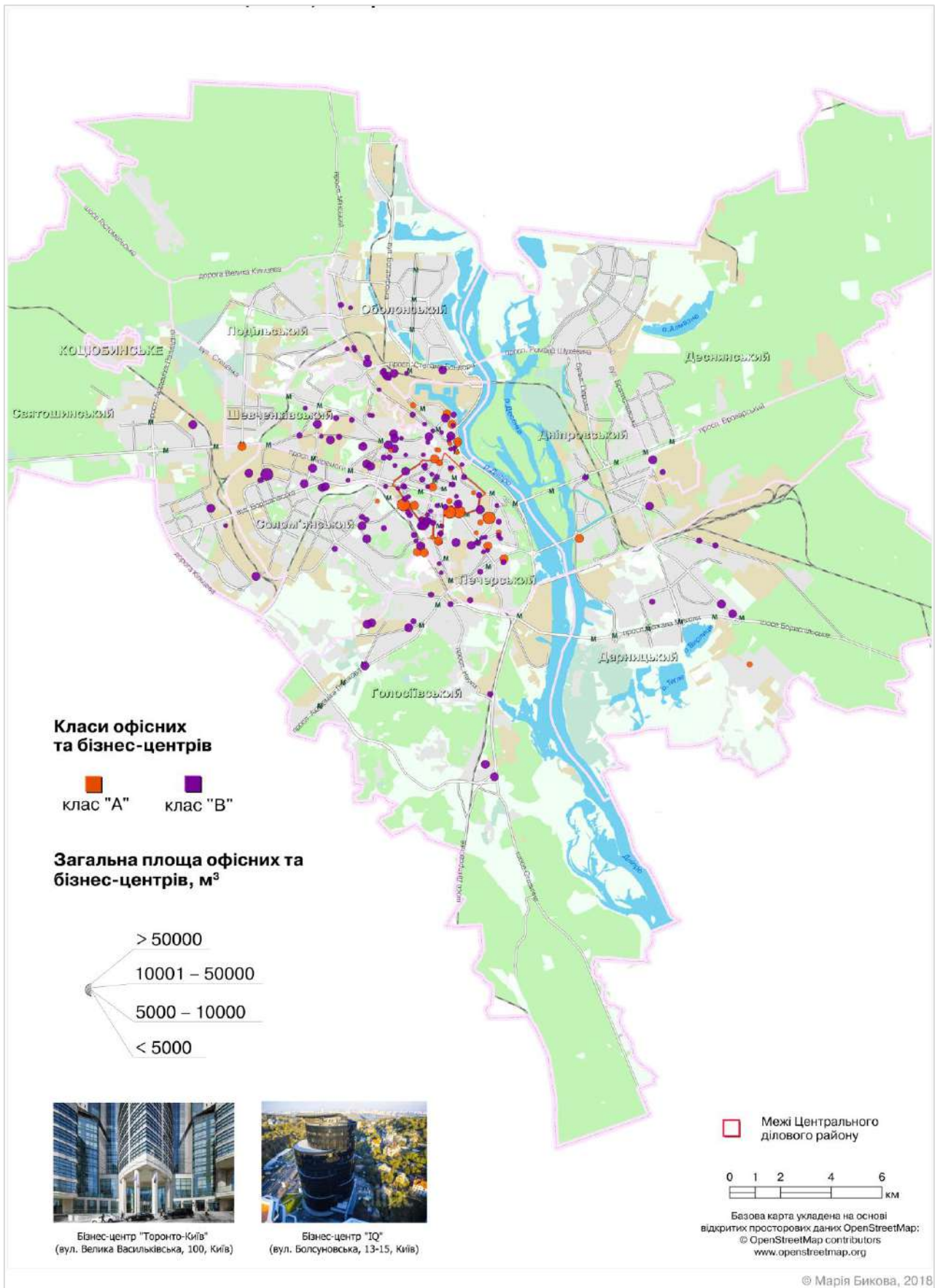
Щодо розміщення офісних приміщень у Києві, то значним осередком їх концентрації залишається Центральний діловий район (вулиці Хрещатик, Жиянська, Велика Васильківська, Б. Хмельницького і території, прилеглі до

Бульварно-Кудрявської, Великої Житомирської), незважаючи на те, що будівництво нових офісних приміщень тут уповільнилося, переважно через щільну забудову (рис. 2.25). Найбільшим попитом вони користуються серед міжнародних компаній різних сфер виробництва, високих технологій та бізнес-послуг. Місцеві компанії більш задоволені роботою в старих приміщеннях центральної частини міста [224].

Протягом останніх років у Києві виникають проблеми, що були притаманні містам Центральної Європи у другій половині 1990-х рр. По-перше, концентрація офісних та інших комерційних функцій у центрі великих міст негативно позначилася на доступності до міського центру через зростання вантажонапруженості транспортних магістралей, а по-друге, підйом постсоціалістичних економік сприяв зростанню попиту на офісні приміщення при одночасному їх дефіциті в центральних районах, що призвело до збільшення цін. Цілком обґрунтовано, що в таких умовах переваги розташування в центрі міста втрачають свою привабливість. Нові офісні будівлі почали виникати уздовж головних вулиць далі від центру, у той час як перші великі офісні проекти з'являються в міській периферії [217]. Дійсно, в європейських містах вторинні бізнес-вузли розміщуються у міській структурі в тих місцях, до яких легко дістатися на громадському транспорті, особливо на машинах [222]. Досить схильні до децентралізації були іноземні компанії, які шукали всю необхідну інфраструктуру сучасного офісного простору, у тому числі великий паркінг. Тому в Києві як потенційну територію для розміщення бізнес-центрів слід розглядати правобережну частину міста, уздовж основних транспортних магістралей зі зручною транспортною розв'язкою, що перетинаються з лініями метрополітену. Виходячи з цього, перспективними зонами є проспект Перемоги в напрямку до станції метрополітену «Шулявська», вулиці Велика Васильківська та Антоновича (насамперед поблизу станцій метрополітену), бульвар Дружби Народів.

Рис. 2.25. Київ. Офісні та бізнес-центри, 2016 р.

(складено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві)

Упродовж останніх років спостерігається розширення будівництва бізнес-центрів у віддалених периферійних районах Києва, що підтверджується статистичними даними: якщо 2008 р. майже половина з них (47,2%) розташовувалася в Центральній діловій зоні, то 2016 р. – лише 36,5%. Зрозуміло, що для цього є певні причини: дефіцит відповідних територій для будівництва офісних об'єктів у центрі міста і висока вартість землі; ускладнення доступу до міського центру через посилення вантажонапруженості транспортних магістралей; зростання потреб в якісній інфраструктурі, котру складно забезпечити в умовах нинішньої забудови в центрі столиці; нижча орендна плата в бізнес-центрах, розташованих у віддалених районах; розширення географії попиту. У лівобережній частині міста є значні можливості для зростання бізнес-центрів. Ці території привабливі для компаній, які не потребують престижних місць для розташування і здебільшого прагнуть мінімізувати фінансові витрати. Зрозуміло, що це відбувається під впливом соціально-економічної ситуації, яка переорієнтовує орендарів на дешевші офісні приміщення на периферії міста [30].

Слід зазначити, що реконструкція занедбаних ділянок зумовлена значною мірою впливом ринкових умов, а не ініційована місцевими органами влади, щоб відновити ці міські райони. Ринок може також позитивно реагувати на іншу тенденцію – змішане використання середніх і висотних житлових будинків, які простягаються уздовж основних магістралей, із торговельними функціями у вигляді роздрібних магазинів і офісами на нижніх поверхах. Це було дуже ефективною маркетинговою стратегією для девелоперів житлової нерухомості через попит на офісні приміщення, яких не задовольняли спеціалізовані офісні будівлі в центрі міста і передмісті. Оскільки багато столиць країн Центральної Європи приступили до здійснення транспортних проєктів, спрямованих на підвищення потенціалу перевантажених магістралей, то уздовж реконструйованих маршрутів, виникли також нові офісні будівлі [217].

У цьому контексті інтерес офісних проектувальників спрямований на створення бізнес-вузлів, що складаються з офісних хмарочосів, які формуються типово міськими бізнес-центрами в центрі Москви, Праги, Софії, Варшави та Белграда і їх реалізація може змінити просторову організацію постсоціалістичних міст. Проте, за думкою фахівців, в історичній міській структурі столиць багатьох країн Центральної та Східної Європи такі висотні кластери виглядатимуть досить чужорідним артефактом [217].

Із розпадом СРСР і зміною парадигми соціально-економічного розвитку розпочалися бурхливі трансформаційні процеси у просторовій організації міст. У зв'язку з унікальністю процесів, що відбуваються на постсоціалістичному просторі певною мірою стихійно, перехід до постіндустріальної стадії розвитку відзначається надмірною деіндустріалізацією, соціально-територіальною стратифікацією, деформованою структурою третинного сектору, утворенням нових форм просторової організації господарства не в економіці України загалом, а у великих містах-центрах економічної активності. Це зумовило необхідність дослідити і проаналізувати найбільш динамічні сектори третинного сектору.

2.3.3. Розвиток науково-інноваційної сфери міста в трансформаційний період

Науково-інноваційна сфера посідає пріоритетне місце як рушійна сила економічного зростання. В Україні серед основних центрів науково-дослідних робіт у всіх сферах господарського комплексу слід виділити Київ, науковий потенціал якого формується розвиненою мережею науково-дослідних інститутів, конструкторських бюро, лабораторій, проектних організацій тощо. Столиця має значні можливості для впровадження інноваційної моделі економіки. Тут зосереджено близько однієї третини науково-технічного потенціалу держави, що є важливою конкурентною перевагою. Наукові дослідження і розробки в столиці 2016 р. виконували 299

організацій, тоді як 2000 р. – 375, що свідчить про негативні процеси в науковій діяльності.

Принципове значення має розподіл наукових організацій за галузями науки. Слід зазначити, що у період 1995–2016 рр. спостерігалось збільшення частки організацій, які виконували дослідження в галузі фізико-математичних наук з 3,3 до 8,5 % та медичних з 7,9 до 11,1 %. Одночасно привертає увагу тенденція зменшення частки організацій, що працювали у галузі технічних наук, тобто скорочення загальної чисельності наукових установ в місті відбувалося переважно за рахунок цих структур. У 2016 р. лише 35,1 % із них виконували дослідження в цій галузі проти 54,8 % – у 1995 р., а їх кількість відповідно скоротилася із 167 до 107 одиниць [87; 151]. Це є прямим свідченням недостатньої уваги щодо фінансування науково-технічної діяльності, що у свою чергу безпосередньо впливає на динаміку виробництва інноваційної продукції.

Загалом вагомі й актуальні наукові розробки проводилися в Інституті електрозварювання ім. Є. О. Патона, Інституті технічної теплофізики, Інституті проблем металознавства, Інституті хімії поверхні, Інституті фізики напівпровідників, Інституті проблем моделювання в енергетиці, Інституті електродинаміки, Інституті колоїдної хімії та хімії води, Інституті надтвердих матеріалів, Інституті органічної хімії, Інституті біоорганічної хімії та нафтохімії, Інституті передових технологій, Київського НДІ синтезу та екології «Синтеко» та ін. [26, с. 127].

Важливою складовою і визначальним чинником розвитку наукового потенціалу є кадрове забезпечення. Чисельність спеціалістів, які виконували наукові та науково-технічні роботи 2016 р., становила 43,7 тис. осіб, тобто вона скоротилася порівняно з 1995 р. на 41,6 %, з них на частку осіб з найвищим рівнем кваліфікації (докторів і кандидатів наук) припадало 30,0 % [87; 151]. Динаміка кількісних показників протягом періоду 1995–2016 рр. свідчить про стійку тенденцію зменшення чисельності науковців як за рахунок докторів, так і кандидатів наук. На відміну від країн ЄС, де

більшість учених зайняті дослідженнями й науковими розробками у сфері виробництва, дві третини загальної кількості докторів і кандидатів наук у Києві працюють в академічних установах та вищих навчальних закладах. Найбільш інтенсивне зменшення фахівців, зайнятих науково-інноваційною діяльністю, спостерігалось у заводському секторі наукових досліджень. Зрозуміло, що це не сприяє якісному та ефективному використанню нововведень у виробництві. На нашу думку, негативні тенденції у формуванні наукового кадрового складу будуть посилюватися, що зумовлюється процесами еміграції фахівців вищої кваліфікації, недостатнім поповненням числа науковців випускниками вузів, проблемами у сфері підготовки кадрів вищої кваліфікації. Така ситуація є реальною загрозою реалізації інноваційній моделі економічного розвитку Києва та України загалом.

Серед численних зрушень у господарстві столиці відповідно до ринкових трансформацій особливе місце належить інноваційній діяльності, яка є складним процесом перетворення нових ідей та знань в об'єкт економічних відносин. До факторів, що стримують інноваційну діяльність у Києві, належать: недостатнє фінансове та матеріальне забезпечення науково-дослідної бази наукових установ з державного бюджету; регулювання організації науково-інноваційної та інноваційної діяльності на підприємствах; незначна кількість конкретних результатів розробок і впроваджень інноваційного продукту; відтік в інші сфери діяльності кваліфікованих кадрів, які займаються науковою роботою та впровадженням високих технологій у виробництво; відсутність чіткої кооперації наукової і виробничої сфери [159, с. 70.]. Проте, незважаючи на окремі негативні моменти, у Києві поступово формується інноваційна модель розвитку, яка в подальшому повинна забезпечити створення конкурентоспроможного високотехнологічного господарського комплексу міста, в якому буде інтегровано наукову, технічну й виробничу діяльність.

Що стосується безпосередньо інноваційної діяльності, то Київ вигідно відрізняється від інших міст України: кількість підприємств у ньому, які займаються дослідженнями та розробками, залишається досить високою і стабільною. До того ж 2016 р. на місто припадало 10,4 % від усіх загальних витрат на інноваційну діяльність у державі. Проте слабка фінансова підтримка з боку приватних інвесторів та держави є вагомою причиною недостатнього розвитку інноваційної діяльності. Попри те, що 2013 р. в інноваційну сферу залучено рекордний за останні 5 років обсяг іноземних інвестицій – 580,1 млн грн, вже наступного року цей показник знизився до 64,0 млн грн. Частка державних інвестицій у структурі фінансування інноваційної діяльності протягом останніх років не перевищувала 8%, 2010 р. – скоротилася до 0,1, а у 2017 р. – зросла до 6,0 %. Подібну ситуацію можна спостерігати з фінансуванням за кошти інвесторів, проте в цьому випадку після залучення 2013 р. рекордних іноземних інвестицій поступово відбувалося їх скорочення аж до повної відсутності. Частка власних коштів підприємств у загальному обсязі фінансування інноваційної діяльності в Києві постійно зростає і 2017 р. досягла 93,4 % (табл. 2.4) [151].

Освоєння інноваційних технологій та випуск принципово нової продукції базується передусім на результатах наукових досліджень та розробок. Аналіз структури витрат за видами економічної діяльності свідчить, що кошти на науково-технічну діяльність витрачало кожне друге підприємство машинобудування та кожне четверте – у хімічній промисловості, що сприяло впровадженню прогресивних розробок у виробництво.

У структурі витрат на інноваційну діяльність 55,1 % коштів спрямовано на закупівлю машин, обладнання та програмного забезпечення; 34,8 – на виконання науково-дослідних розробок власними силами підприємств (внутрішні НДР); 1,5 – на придбання результатів НДР інших організацій (зовнішні НДР) та інших зовнішніх знань (нових технологій, у т. ч. виключних майнових прав власності на винаходи, корисні моделі,

промислові зразки та ін.), та 8,5 % – інші витрати [151]. Реалізована інноваційна продукція міста 2017 р. становила 0,4 % загального обсягу реалізованої промислової продукції. Незважаючи на те, що протягом останніх років інноваційна діяльність столичних промислових підприємств поступово активізується, вона є недостатньою для забезпечення інтенсивного розвитку. Поширеним напрямом інноваційної діяльності залишається впровадження нових прогресивних процесів та оновлення асортименту продукції, що виробляється.

Таблиця 2.4.

Розподіл загального обсягу фінансування інноваційної діяльності в м. Київ, по роках*

Показник	2007		2010		2013		2014		2015		2017	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Усього	1666,0	100	1144,8	100	1921,4	100	1306,8	100	2169,0	100	1861,2	100
<i>у т.ч. за рахунок коштів</i>												
власних	1152,2	69,2	1007,3	87,9	1313,1	68,3	1237,2	94,7	2163,6	99,8	1737,9	93,4
державного бюджету	65,1	3,9	1,0	0,1	–	–	2,6	0,2	–	–	111,0	6,0
місцевих бюджетів	–	–	–	–	–	–	–	–	3,2	0,2	7,9	0,4
вітчизняних інвесторів	1,2	0,1	8,7	0,8	2,7	0,2	–	–	–	–	–	–
іноземних інвесторів	17,8	1,1	61,2	5,3	580,1	30,2	64,0	4,9	–	–	–	–
кредитів	428,9	25,7	7,5	0,7	25,2	1,3	2,2	0,2	2,1	0,1	4,4	0,2
інших джерел	0,8	0,04	59,1	5,2	0,0		0,8	0,1	0,1	0,0	–	–

*Джерело: складено автором за [149; 150; 151]

Найбільш активно інноваційні досягнення впроваджуються на підприємствах, які є потужними науково-виробничими комплексами: державному підприємстві «Антонов» (виробництво літаків нового покоління), ДАХК «Артем» (виробництво авіаційних керованих ракет класу «повітря-повітря», керованих протитанкових ракет, авіаційної та медичної техніки), виробничому об'єднанні «Київприлад» (виробництво апаратури космічного призначення, приладів для електроенергетики, таких як мікропроцесорні пристрої захисту електропідстанцій), ПАТ «Квазар» (виробництво інтегральних мікросхем і кремнієвих пластин, сонячних

модулів для електростанцій та інших великих об'єктів, сонячних систем для енергозабезпечення об'єктів житлового, громадського, торговельного та промислового призначення), ВАТ «Меридіан» (виробництво радіоелектровимірювальної апаратури та пристроїв для інформаційно-комунікаційних технологій), ПАТ «Укрпластик» (переробка полімерів у високобар'єрні пакувальні матеріали та процес екструзійної ламінації), ВАТ «Фармак», ПАТ «Київський вітамінний завод», ПуАТ НВЦ «Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод», «Фармацевтична фірма «Дарниця», ТОВ «Стиролоптфармторг» (виробництво найсучасніших медичних препаратів, вітамінів і біологічно активних добавок), ПАТ «Карлсберг Україна» (інвестиційні проекти, пов'язані із впровадженням на виробництві енергозберігаючих та екологічних заходів) [26, с. 129–130].

Результати дослідження науково-інноваційної сфери Києва дають підстави для висновку щодо недостатньої ефективності її функціонування. Одночасно слід вирішити питання збільшення обсягів фінансових витрат і визначення пріоритетних напрямів наукових досліджень. Тому в перспективі зростання науково-інноваційної сфери може відбуватися за рахунок вітчизняних та іноземних інвестицій. Одночасно в місті необхідно здійснити технологічну реструктуризацію та розвивати інноваційний бізнес.

Проте в сучасних умовах доцільно звернути увагу не лише на зазначені вище проблеми, але й необхідність більш широкого впровадження принципово нових форм інтеграції науки, техніки і виробництва. Київ як один з найбільших наукових центрів України може стати осередком формування національної моделі територіальної організації науки і виробництва. В цьому контексті формування і функціонування наукових і науково-технічних парків, інноваційних центрів, інкубаторів, технопарків, технополісів, які набули великого поширення в США, країнах Західної Європи, Японії, може бути одним із шляхів вирішення проблем як у науці, так і сфері інноваційної діяльності. Сьогодні в Києві розташовано 7 технопарків із 12 зареєстрованих в Україні. Реальну віддачу в державі

забезпечують лише 3 технопарки, із них, у тому числі «Інститут електрозварювання імені Є. О. Патона» та «Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка» (Інститут фізики напівпровідників ім. В.Є. Лашкарьова НАН України) – у Києві. Інші технопарки майже не здійснюють інноваційної діяльності або не мають позитивної динаміки функціонування [26, с. 130].

Наразі як у столиці, так і державі загалом найбільш динамічною інноваційною вважається *галузь інформаційних технологій (ІТ-галузь)*, що істотно впливає на соціально-економічний розвиток країни в умовах формування нової парадигми економічного розвитку та забезпечує такі види ефекту, як економічний, науково-технічний, фінансовий, ресурсний, соціальний, екологічний та політичний [162]. Розвиток цієї галузі сприяє прискоренню зростання ВВП, створенню нових робочих місць з високим рівнем заробітної плати, розширенню виробництва та експорту інноваційної ІТ-продукції, виходу на глобальні ІТ-ринки, наблизенню за рівнем технологічного розвитку до міст економічно розвинених країн.

ІТ-галузь включає виробництво, просування на ринку, обслуговування та використання: а) програмного забезпечення та відповідних сервісів; б) комп'ютерного й телекомунікаційного обладнання (апаратне забезпечення); в) ІТ-послуг (підтримка та сервіс, телекомунікації, консалтинг, системна інтеграція, аутсорсинг тощо) [1].

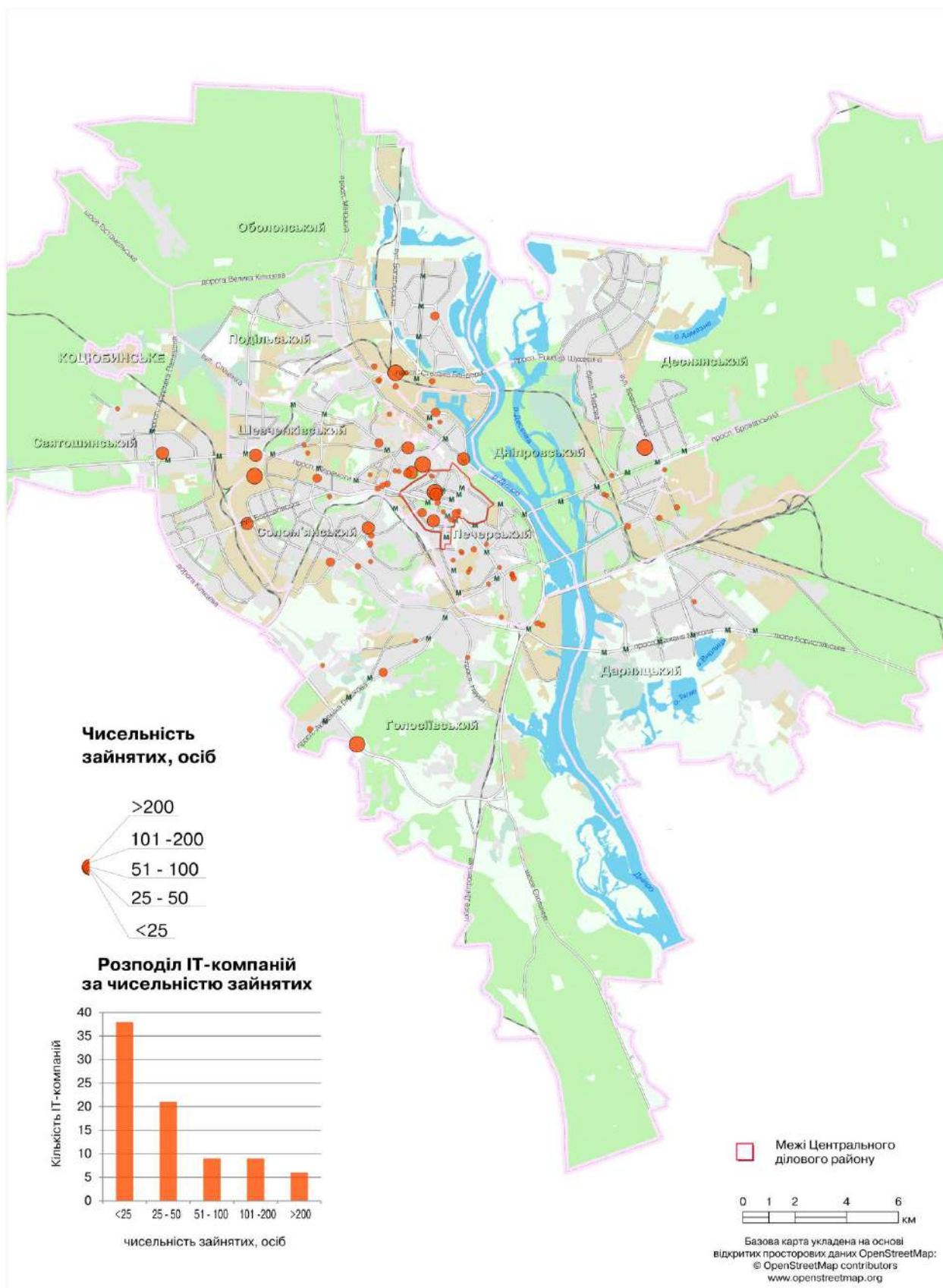
У 1989 р. одну з перших ІТ-компаній в Україні – «Miratech» – створено в Інституті кібернетики в Києві. З 2004 р. функціонує асоціація «ІТ-України», засновниками якої є шість компаній-розробників програмного забезпечення: «Miratech», «Mirasoft», «ProFIX», «SoftLine», «SoftServe» і «Ukrsoft». У 2006–2007 рр. на українському ІТ-ринку завдяки високому рівню кваліфікації фахівців почали з'являтися іноземні інвестори, стратегія роботи яких полягала в тому, що відомий міжнародний розробник програмного забезпечення стає власником однієї або декількох невеликих чи середніх

місцевих компаній, використовуючи їх як основу для створення великих центрів розвитку в Україні [168].

ІТ-галузь є прикладом безперервного динамічного зростання загального обсягу виробництва. Частка інформаційних та комунікаційних технологій у структурі ВДВ країни 2016 р. становила 3,4% проти 0,8 % – 2010 р., а в Києві 11,4 та 5,4 % відповідно. Частка ІТ-галузі у загальному обсязі експорту продукції сфери послуг в Україні досягла 15,9%, імпорту – 10,4, а в столиці – відповідно 39,1 та 18,6% [149; 151; 152; 153].

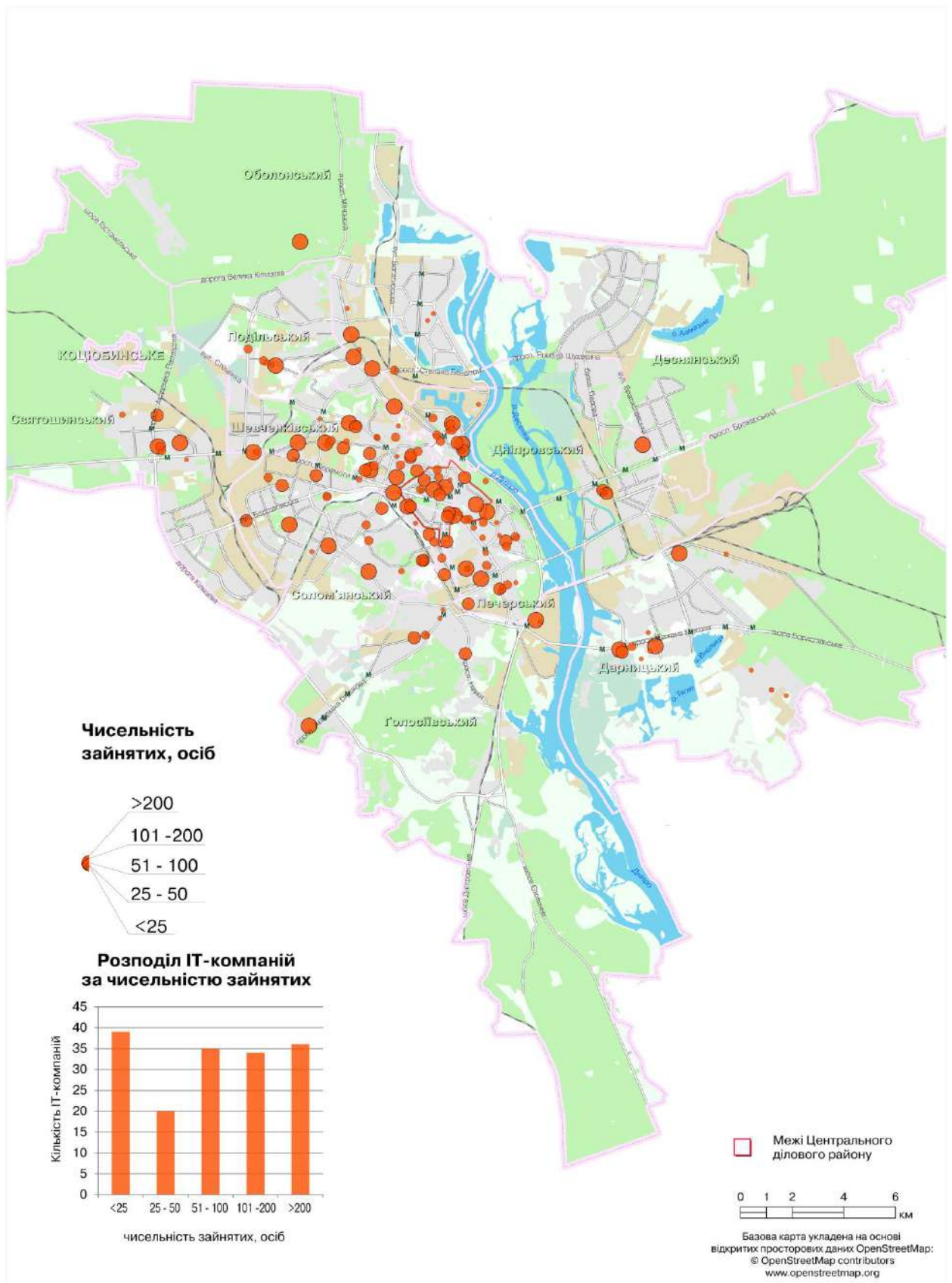
Із 8500 компаній, що функціонують на українському ринку, за кількістю представництв провідні позиції належать 25 найбільшим ІТ-компаніям, з яких 22 представлені підрозділами в Києві. За даними аналітичної доповіді «Exploring Ukraine IT Outsourcing Industry», Україна посідає четверте місце у світі за кількістю сертифікованих ІТ-спеціалістів після США, Росії, Індії. Із 90 тисяч фахівців, що працювали в галузі в Україні 2016 р., майже 46,6 % концентрувалися в столиці [25].

У структурі ІТ-галузі 90 % ринку належить аутсорсингу як найбільш розвиненому та динамічному порівняно з іншими сегментами ІТ-ринку в Україні, що зумовлено зростанням ролі інтелектуальної праці, необхідністю використання нових методів та підходів до організації бізнесу. В Україні нараховується понад 800 аутсорсингових ІТ-компаній, з яких 106 із чисельністю понад 80 спеціалістів кожна, а загальна кількість співробітників перевищила 50 тис. осіб. Нині 63% цих компаній мають штаб-квартири в Україні (переважно Києві, Львові, Харкові, Дніпропетровську, Одесі), а офіси – більше, ніж у 50 країнах світу (22% – у Північній Америці, 13 – Європі та 2% – в Ізраїлі) [201, с. 43]. Найбільшим центром аутсорсингу в Україні є Київ, де розміщені 52 великі компанії та працює понад 10 тис. висококваліфікованих ІТ-фахівців (рис. 2.28; 2.29). У Києві функціонують офіси таких ІТ-гігантів, як «Ciklum», «DataArt», «DIOSoft», «EPAM», «GlobalLogic», «Infopulse», «Intro-Pro», «Miratech», «Lohika», «Softtheme».

Рис. 2.28. Київ. Компанії сфери інформаційних технологій, 2005 р.

(складено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві)

Рис. 2.29. Київ. Компанії сфери інформаційних технологій, 2016 р.

(складено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві)

Актуальним завданням для розвитку на внутрішньому та міжнародному рівнях є створення українськими компаніями за підтримки держави ІТ-кластерів у великих містах. Зокрема, у Києві функціонують «HiTechCluster» та перший в Україні некомерційний інкубатор для потреб агробізнесу, енергетики, інфраструктурних проектів і розпочато підготовчу роботу зі створення «Kyiv Smart City» з метою перетворення колишньої ВДНГ в ІТ-кластер і центр культури. Важливою складовою ІТ-галузі є міжнародні науково-дослідні центри (Research&Development center), які в Україні представлені більше як 100 компаніями, що порівняно з країнами Західної і Центральної Європи є недостатнім показником.

Київ як основний інноваційний осередок, що має достатньо розвинену бізнес-інфраструктуру, транспортну систему та залучає національних і міжнародних інвесторів, концентрує понад 50 % науково-дослідних центрів України. У столиці працюють міжнародні центри з проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (R&D) таких компаній як, «Samsung» (Південна Корея), «NetCracker» (США), «Playtech» (Великобританія), «Playtika» (Ізраїль), «Siemens» (ФРН), «ABBYY» (Росія), «Huawei» (Китай), «Boeing» (США).

Динамічний розвиток ІТ-галузі істотно позначається і на розміщенні її об'єктів, особливості якого полягають в оренді приміщень:

– у бізнес-центрах: «Gulliver» (компанія «Ciklum»), «Євразія» (компанія «EPAM Systems»), «101 Tower» (компанія «Samsung»), «Форум Вікторія Парк» (компанія «Panasonic»), де концентрується 28 % ІТ-компаній міста;

– колишніх промислових підприємств, які мають вигідне економіко-географічне положення і де зосереджується 20 % галузевих компаній міста [25].

Узагальнюючи, варто зауважити, що просторовій організації ІТ-сфери властиве не лише формування нових центрів зростання в Центральному діловому районі та вздовж транспортних магістралей, а й на периферії в

межах промислових районів, що в цілому проявляється у формуванні радіально-дисперсної моделі локалізації галузі.

Висновки до розділу 2

1. Київ за рівнем соціально-економічного розвитку господарства помітно випереджає інші регіони України та відрізняється особливими, притаманними лише йому функціями. Його частка у валовій доданій вартості України становить 24,0 %, що забезпечує лідерські позиції серед регіонів України. Це пояснюється концентрацією у місті значної кількості промислових підприємств, вищими показниками продуктивності праці, рівнем кваліфікації робочої сили, темпами розвитку третинного сектору, прибутками населення, темпами зростання валового внутрішнього продукту серед інших великих міст України. Варто зазначити, що за валовою доданою вартістю у розрахунку на 1 жителя міста та фінансуванням науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт столиця відстає від постсоціалістичних європейських міст. Проте за часткою третинного сектору у валовій доданій вартості Київ перебуває на одному рівні з великими містами Центральної Європи, що пояснюється компенсаційним характером розвитку окремих видів економічної діяльності, з метою насичення попиту населення споживчими товарами і послугами.

2. Аналіз еволюції просторової організації господарства Києва дає змогу оцінити особливості її формування та розвитку через призму категорій простору і часу. Протягом тривалого періоду місто пройшло певні етапи становлення просторової організації та планувальної структури, кожен із яких характеризувався ускладненням існуючих та формуванням нових елементів. Процес появи перших промислових об'єктів у Києві активно розпочався у другій половині XVIII ст., продовжувався у XIX ст., а вже протягом 60–80-х рр. XX ст. відбулося формування основних елементів просторової організації господарства. Загальна площа виробничих територій

міста становить 13,5 % від загальної, що відповідає європейським тенденціям, де цей показник коливається в межах 5–15 %.

3. Визначено, що роль індустріальної складової в розвитку міста почала кардинально змінюватися з 90-х рр. минулого століття під впливом суспільно-політичних та економічних чинників. Розпочався активний процес деіндустріалізації, індикаторами якого стало скорочення частки промисловості у валовій доданій вартості столиці протягом 1995 – 2016 рр. з 25,8 до 7,0 % та частки зайнятих у промисловості у загальній чисельності з 32,0 до 7,5 % відповідно, що кореспондується з тенденціями постіндустріальних міст.

4. Індикатором просторової трансформації господарства великого міста є швидкий розвиток третинного сектору. Найбільш помітний вплив на господарство Києва на початковому етапі трансформаційного періоду здійснила торгівля, частка якої у структурі валової доданої вартості за період з початку 1990 – 2016 рр. зросла з 17,4 до 30,7 %. З появою нових сучасних форм торгівлі цей процес ставав масштабнішим і спостерігалася активна експансія різних форм торгівлі на виробничі території. Згодом в місті активно почали розвиватися ділові послуги і необхідна для них інфраструктура у вигляді бізнес-центрів. Аналіз структури ВДВ Києва за період 2001–2016 рр. виявив тенденцію стабілізації частки торгівлі і зростання частки ділових послуг з 21 до 34,7 %, що і є однією із ознак постіндустріального типу трансформації.

5. Визначено, що Києві згідно із процесом ринкових трансформацій, особливе місце належить науково-інноваційній діяльності та пов'язаним з нею високотехнологічним виробництвам. У цьому аспекті столиця вигідно відрізняється від інших міст України: кількість підприємств, які займаються науковими дослідженнями та розробками, залишається досить високою. Наукові дослідження і розробки у столиці 2016 р. виконували 299 організацій, тоді як 2000 р. – 375, що свідчить про негативні тенденції у науковій діяльності. Чисельність спеціалістів, які виконували наукові та

науково-технічні роботи, скоротилася 2016 р. порівняно з 1995 р. на 41,6 %, з них частка осіб з найвищим рівнем кваліфікації (докторів і кандидатів наук) нині становить 30 %. Незважаючи на те, що 2016 р. на місто припадало 10,4 % від усіх загальних витрат на інноваційну діяльність у державі. Результати дослідження науково-інноваційної сфери міста Київ дають підстави для висновку, щодо необхідності вирішення питання збільшення обсягів фінансових витрат за рахунок вітчизняних та іноземних інвестицій. Проте в сучасних умовах доцільно більш широко впроваджувати нові форми інтеграції науки, техніки та виробництва. Київ як найбільший науковий центр України може стати осередком формування та функціонування технологічний та інноваційних парків, бізнес-інкубаторів, що може бути одним із шляхів вирішення проблем як у науці, так і сфері інноваційної діяльності.

Перелік посилань зі списку використаних джерел: [2; 3; 5; 16; 17; 18; 19; 21; 22; 25; 26; 28; 29; 30; 31; 34; 40; 41; 44; 55; 69; 74; 76; 77; 79; 87; 89; 90; 92; 95; 106; 109; 113; 119; 122; 124; 127; 128; 131; 137; 140; 145; 151; 154; 157; 159; 162; 166; 168; 169; 172; 182; 187; 188; 190; 198; 199; 201; 204; 215; 216; 217; 218; 220; 222; 224].

Перелік посилань зі списку використаних джерел на власні наукові праці: [15; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 32].

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА КИЄВА

3.1. Основні напрями трансформації та проблеми просторової організації господарства міста

Розвиток Києва в умовах початкового етапу формування постіндустріальної моделі господарства пов'язаний з комплексом проблем, спричинених особливостями трансформації та раціонального використання виробничих територій, подальшого функціонування окремих промислових підприємств, галузей третинного сектору. На основі аналізу, узагальнення та систематизації змін, що відбуваються в межах виробничих територій міста, варто окреслити такі напрями трансформації:

1. Повне або часткове відновлення у межах виробничих територій промислових підприємств та збереження їх функціонального призначення завдяки кардинально зміненому інноваційному виробництву з використанням інтелектуального потенціалу, досягнень науково-технічного прогресу, новітніх екологічно безпечних технологій. Аналіз свідчить, що ці процеси характерні переважно для виробничих територій, що знаходяться в центральній та серединній зонах міста. Зокрема, у столиці окремі підприємства вже працюють на засадах п'ятого та шостого технологічного устроїв: ДП ВО «Київприлад» (промисловий район Відрадний), ДАХК «Артем» (територіальна група підприємств), ПАТ «Квазар» (територіальна група підприємств), ДП «Антонов» (промислова зона Нивки), ВАТ «Фармак» (промислова зона Подільсько-Куренівська), ПАТ «Київський вітамінний завод» (територіальна група підприємств), ПуАТ НВЦ «Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод» (промисловий район Микільська Борщагівка), фармацевтична фірма «Дарниця» (промисловий район Дарницький), що є одним із індикативних показників постіндустріальних перетворень [27, с. 45].

2. Створення на базі непрацюючих промислових підприємств або їх окремих корпусів в межах виробничих територій, що розташовані переважно в серединній зоні міста, нових високотехнологічних виробництв, які не пов'язані з попередньою спеціалізацією та функціонують на засадах п'ятого та шостого технологічних устроїв. Так, завод «Індар» – єдине в Україні підприємство з повним технологічним циклом виробництва генно-інженерних інсулінів працює на базі реконструйованих корпусів Дарницького м'ясокомбінату (промисловий район Дарницький), фармацевтичний завод «Фарма Старт» (з 2015 р. належить швейцарській фармацевтичній компанії «Асіно») функціонує в реконструйованих корпусах колишнього заводу мікроелектроніки «Старт» (промисловий район Відрадний) та інноваційний парк «UNIT.City» – у приміщеннях колишнього Київського мотоциклетного заводу (промисловий район По вулиці Дегтярівській).

3. Створення на базі колишніх потужних державних підприємств різноманітних невеликих промислових виробництв, які жодним чином не мають відношення до попередньої спеціалізації. Фактично, старі промислові будівлі з порівняно вигідним транспортним положенням використовуються як своєрідні інкубатори для розвитку малих і середніх підприємств, забезпечуючи їх дешевими приміщеннями з необхідною інфраструктурою [202]. Зокрема, прикладами такої трансформації є завод «Радикал», на території якого нині працює близько 40 малих підприємств (промисловий район Дніпровський), завод «Полімер», де розташовані підприємства легкої промисловості «Inblu», «Vels», «PrimeMaterialShoes», фабрика спецодягу «Трінті» (промислова зона Подільсько-Куренівська), Київський радіозавод, де виготовляють ліфти (компанія «Браво-ліфт») та відбувається розлив питної води (промисловий район Дарницький). Прикладом часткового перепрофілювання окремих виробничих ділянок є реконструкція одного з корпусів ВО «Меридіан» імені С.П. Корольова під цехи кондитерської фабрики «Жако» (промисловий район Відрадний) [27, с. 45].

4. Зміна основної функції занедбаних у результаті деіндустріалізації територій і виробничих споруд шляхом їх повного або часткового перепрофілювання відповідно до кон'юнктури ринку. По-перше, вона відбувається за рахунок оновлення, реконструкції старих промислових будівель на ділянках з добре збереженими структурними об'єктами або деякими елементами виробничої інфраструктури, які в подальшому здаються в оренду під офіси, об'єкти торгівлі, креативної індустрії, що не супроводжується процесом реорганізації території, а лише зміною її основної функції. Тобто Київ, як і інші великі постсоціалістичні міста Центральної Європи, зіткнувся з проблемою дефіциту простору відведеного під послуги. В результаті офіси відкривалися у функціонально не призначених для цього будівлях. По-друге, вона пов'язана з радикальною трансформацією міського ландшафту у зв'язку зі знесенням виробничих будівель та розчищенням території у випадку досить занедбаного їх стану, що є обґрунтованим з позиції економічної доцільності. Тому часто старі виробничі території, а здебільшого маловикористовувані їх частини з окремими промисловими підприємствами, які в результаті деіндустріалізації втратили свою основну функцію, володіючи значним потенціалом для удосконалення планувальної діяльності, виявилися досить привабливими для інвесторів та відповідно розвитку об'єктів третинного сектору [202].

Зокрема, під створення бізнес-центрів використано майже 11 % колишніх промислових підприємств Києва у результаті знесення будівель, рекультивациі земель і нового будівництва або реконструкції споруд. На базі реконструйованого корпусу Київського заводу реле і автоматики створено бізнес-центр «Сігма» (промисловий район Відрадний), де досить вдало поєднуються офісні приміщення, фітнес-клуб, тренажерний зал, ресторан, відкриті тераси, підземний паркінг. Поблизу нього функціонують бізнес-центри «Сілвер Центр» та «Преміум Центр», для яких використана не лише територія, а й частково виробничі корпуси в минулому потужного машинобудівного заводу «Росток Прилад». Важливим є й те, що будівництво

цих об'єктів практично не позначилося на чисельності зайнятих та пасажиронапруженості транспортної інфраструктури. У перспективі варто розглядати бульвар В. Гавела як пріоритетну територію для формування бізнес-району ділової активності з багатофункціональними комплексами, де будуть розміщуватися готелі, офіси фірм з надання різних ділових послуг.

Консолідації бізнес-активності на частині території Подільсько-Куренівської промислової зони і розширенні ділового простору вздовж важливих транспортних магістралей (проспект С. Бандери, вулиця Кирилівська) та поблизу спального району міста сприяла територіальна близькість бізнес-центру «Форум Парк Плаза», розташованого в реконструйованих приміщеннях 4-ї взуттєвої фабрики та бізнес-центру «Форум Кінетик». Позитивним результатом стала концентрація різних ділових функцій у межах старої промислової зони при незначному зростанні кількості робочої сили, наявності можливостей для формування відкритих рекреаційних зон, що відповідає стратегічним завданням просторової організації міста.

Реконструкція одного з корпусів Державної акціонерної холдингової компанії «Артем», яка розташована за межами виробничих територій, у п'ятихвилинній пішохідній доступності до станції метрополітену «Лук'янівська», що пов'язана з головними столичними магістралями, під бізнес-центр «Артем» є прикладом зміни функціонального призначення. На нашу думку, доцільність такої зміни функції є сумнівною, оскільки її результатом стало посилення транспортної напруженості прилеглої вуличної мережі, яка і раніше відзначалася високою концентрацією виробничих, торговельних площ, нової житлової забудови, та погіршенням екологічної ситуації.

Проаналізувавши географію бізнес-центрів, можна зробити висновок, що найчастіше вони розташовані безпосередньо на ділянках старих виробничих територій поблизу великих транспортних магістралей і станцій метрополітену в серединній зоні міста. Так, із 73 найбільших промислових

підприємств Подільсько-Куренівської зони території та приміщення 12, що перебували в стадії занепаду, реорганізовані під бізнес-центри, із 19 промислового району Відрадний – 6, із 7 промислового району Залізничний – 3, оскільки об'єкти збудовані в радянський період мали вигідне транспортне положення, значну територію, інженерну інфраструктуру.

Із процесами деіндустріалізації та законами ринкової економіки пов'язана активна експансія різних форм торгівлі у промислові зони та райони. У місті нині функціонує понад 30 сучасних торговельних (ТЦ) та торговельно-розважальних центрів (ТРЦ), збудованих на виробничих майданчиках промислових підприємств або розміщених в їх реконструйованих приміщеннях, серед яких типовими прикладами є: ТЦ «Gorodok Gallery» на території колишнього Київського експериментального заводу «Зварювання» в пішохідній доступності до станції метрополітену «Почайна» та ТЦ «Макрос» на базі реконструйованих недобудованих промислових цехів у районі з розвиненою транспортною інфраструктурою (промислова зона Подільсько-Куренівська), ТРЦ «Космополіт» на території заводу «Більшовик» поблизу станції метрополітену «Шулявська» (промисловий район Відрадний) [16, с. 31].

З'ясовано, що під об'єкти торгівлі, як правило, використовуються оновлені та реконструйовані будівлі в центральних районах міста, а в периферійних переважають новозбудовані торговельні та торговельно-розважальні центри на ділянках, де було знесено виробничі будівлі і відповідно проведено рекультивацию земель. Комерційну привабливість для інвесторів колишніх промислових об'єктів та територій для сфери торгівлі визначають особливості комунікаційної системи (напрямок магістралей, їх доступність, інтенсивність, структура транспортних потоків) та розміщення житлової забудови.

Характеризуючи напрями трансформації виробничих територій, варто проаналізувати і житлову забудову. Серед європейських країн найбільш показовим прикладом є Німеччина, де збудовано житлові райони із

соціальною інфраструктурою в межах промислових ділянок і портових територій річки Шпрее (м. Берлін) та на берегах озера Шпандау [52]. Це забезпечує реабілітацію території, створення привабливого ландшафтного та архітектурного середовища, формування відкритих публічних просторів.

У Києві на виробничих територіях, звільнених від старих промислових об'єктів, збудовано 15 житлових комплексів. Основними критеріями вибору ділянок з метою будівництва елітного житла є транспортна доступність для індивідуального і громадського транспорту та престижність. Зокрема, це використання території торгово-промислової фірми «Україна» під будівництво житлового комплексу «Престиж Холл» (поблизу станції метрополітену «Палац Україна») та тролейбусного депо – житлового комплексу «Французький бульвар 2» (поблизу станції метрополітену «Либідська») в межах Центрального промислового району. Позитивним аспектом такої трансформації є збільшення кількості об'єктів третинного сектору (торгівлі, офісних приміщень, салонів краси, фітнес-клубів, кафе, ресторанів тощо), підземних гаражів та реабілітація території, а негативним – ущільнення забудови, зростання висотності житлових будинків, зменшення рекреаційних територій, погіршення екологічної ситуації. Встановлено, що ліквідація промислового виробництва спричиняє скорочення зайнятих у межах виробничих територій, проте одночасно, у зв'язку з житловим будівництвом зростає кількість населення, а розвиток третинної сфери зумовлює приплив додаткової робочої сили.

Будівництво житлових комплексів бізнес-класу відбувається переважно в межах виробничих територій з вигідним транспортним положенням, переважно в серединній зоні міста. При цьому неминучим є збільшення кількості населення, дефіцит об'єктів соціальної інфраструктури та рекреаційних територій. Очевидним є посилення міграційних потоків робочої сили в центр міста через відсутність або обмеженість місць працевлаштування, що створює об'єктивні труднощі для мешканців. У Києві збудовані житлові комплекси бізнес-класу «Галактика» (на території

винесеного за межі міста молочного заводу ВАТ «Галактон») у пішохідній доступності до станції метрополітену «Лівобережна» (промисловий район Воскресенський), «Яскравий» (на місці знесених виробничих приміщень заводу дитячого харчування) поблизу важливих автомобільних трас по вулиці Богатирській, Полярній на незначній відстані від станцій метрополітену «Героїв Дніпра» і «Мінська» (промислова зона Подільсько-Куренівська).

У столиці набуває поширення будівництво житлових комплексів бізнес-класу на територіях колишніх промислових підприємств, що розташовані за межами промислових зон і районів, з прив'язкою до місць зі зручною транспортною доступністю – житлові комплекси «Голосієво» (Голосіївський завод будівельних матеріалів і конструкцій), «Пори року» (автотранспортне підприємство), «Паркові озера» (завод «Агромаш»). Однозначно, в цьому випадку житлове будівництво доповнюється лише окремими об'єктами соціальної інфраструктури та відповідно неспроможне сформувати локальні субцентри з добре розвиненим третинним сектором.

Житлова забудова комфорт- та економ-класу концентрується переважно в периферійній зоні міста та частково в серединній. Прикладом житлового комплексу комфорт-класу є «Комфорт Таун», збудований на території колишнього заводу «Вулкан». Тут розташований торговельний центр із супермаркетом, дитячий садок, спеціалізована школа мистецтв, стадіон, бізнес-центр, паркінги, офісні приміщення, створено відповідне архітектурно-ландшафтне середовище, що забезпечило належні умови для проживання населення.

Серед житлових комплексів економ-класу типовими є «Академ Парк», що розташований у безпосередній близькості від Кільцевої дороги (промислова зона Нивки), «Оберіг», «Оберіг-2», «Поліський», «Чарівне місто» – у периферійній зоні міста поруч із лісопарковою зоною на незначній відстані від станцій метрополітену «Бориспільська» та «Червоний хутір»

(промисловий район Дарницький), які не забезпечені об'єктами соціальної інфраструктури (додаток М).

Зміна функцій занедбаних ділянок промислових зон і районів у периферійній зоні Києва з метою будівництва житла економ-класу з відповідною соціальною інфраструктурою сприятиме використанню виробничих територій у центрі та серединній зоні міста для створення інноваційних виробництв, будівництва об'єктів третинної сфери, розвитку транспортної та інженерної інфраструктури, а не ущільнюватиме житлову забудову і погіршуватиме екологічну ситуацію. Проте очевидним є те, що темпи будівництва об'єктів соціальної інфраструктури, які повинні обслуговувати комплекси економ-класу (дитячих садків, шкіл, торговельних та офісних центрів, підземних паркінгів), значно нижчі, ніж житлової забудови. Ці об'єкти часто починають будуватися зі значною затримкою або взагалі не споруджуються, незважаючи на їх наявність у проектній документації. Це є негативною тенденцією на фоні зростання кількості населення. Одночасно спостерігається погіршення транспортної ситуації через посилення масової міграції населення в центральну та серединну зони міста через дефіцит пропозицій на ринку робочої сили в місцях проживання. При розробці перспективних детальних схем планування виробничих територій міста необхідно обґрунтовувати доцільність будівництва великих житлових кварталів з відповідною інфраструктурою в їх межах з урахуванням сучасних вимог просторового розвитку столиці.

З метою розширення можливостей для розвитку соціально-економічного потенціалу занедбані ділянки виробничих територій починають використовувати для створення арт-кластерів, або об'єктів так званої креативної індустрії – картинних галерей сучасного мистецтва, музеїв, арт-студій, конференц-залів тощо. Досить показовими прикладами такої трансформації є розташовані на колишній шахті Цольферайн (м. Ессен) культурно-розважальний центр, у корпусі однієї із електростанцій (м. Лондон) – популярна галерея Тейт-Модерн, у районі доків на березі Темзи –

Докленд-музей, у фабричних приміщеннях (м. Грац) – концертний зал Х. Ліста, у корпусах колишнього металургійного заводу повного циклу (м. Емшер-Парк) – найбільший в Європі музей світлової реклами [52].

У Києві досвід створення арт-кластерів реалізований на 10 колишніх виробничих майданчиках: арт-завод «Платформа» – на території Дарницького шовкового комбінату (промисловий район Дніпровський), арт-клуб «G13 project studio» – у корпусах Київського склотарного заводу та арт-клуб «Closer» – у приміщеннях Київської стрічковкацької фабрики (промислова зона Подільсько-Куренівська), арт-кластер «Видубичі» – у корпусах Київського експериментально-механічного заводу (промисловий район Теличка), де проводяться різноманітні культурні заходи: концерти, фестивалі, презентації, виставки сучасного мистецтва, надаються банківські та інші послуги [16, с. 32].

Прикладом зміни функціонального призначення окремих корпусів, розташованого за межами промислових зон та районів підприємства, є реконструкція колишнього військового заводу під Національний культурний і музейний комплекс «Мистецький арсенал», що дало змогу зберегти будівлю, яка має архітектурну й історичну цінність, та використовувати її виставкові зали. Такі функціональні зміни створюють сприятливі умови для збереження унікального культурного міського середовища, формування відкритих публічних просторів, проте здатні впливати на зростання пасажиронапруженості на транспортних магістралях, що необхідно враховувати в перспективних планах розвитку територій.

Досить поширеним у США і країнах Західної Європи прикладом трансформації старих індустріальних будівель у привабливі резиденції з унікальним архітектурним стилем, що використовуються не лише як житлові приміщення, а й культурні центри («TeaFactory» в Лондоні, «Superstudio» в Мілані), є лофт-апартаменти (від. англ. *loft* – *горнище*). Якщо спочатку вони були популярні переважно в середовищі представників мистецьких кіл, то пізніше – серед інших прошарків населення [52]. У столиці на базі

реконструйованого виробничого корпусу Київського заводу реле і автоматики введений в експлуатацію житловий комплекс «Smart House» на 1000 переважно однокімнатних квартир із плануванням типу студій, а на прилеглий території створена відповідна інфраструктура (супермаркет, спорткомплекс, пральня, хімчистка, аптека, кафе, кабінет сімейного лікаря і парковка) (промисловий район Відрадний). Звичайно, що така зміна функціонального призначення можлива і на базі інших ліквідованих промислових підприємств, але за умови збалансованого розвитку кожної конкретної території.

Отже, у результаті перепрофілювання або ліквідації промислових підприємств окремі частини виробничих територій набувають інших функцій, що сприяє формуванню нових ядер та вузлів концентрації соціально-економічної активності як у межах історичного центру, так і на периферії міста. Доцільність трансформаційних перетворень не викликає сумнівів, проте необхідно зважати і на те, що в Києві одночасно відбувається скорочення реального сектору економіки у зв'язку з банкрутством промислових підприємств, які є стратегічно важливими для господарства, розмивання функціональної структури міста, посилення її фрагментації та структурної мозаїчності. Це проявляється у значних змінах цільового призначення територій окремих підприємств або частин виробничих територій, які не завжди економічно обґрунтовані [120]. Вирішення цих проблем безпосередньо пов'язано з необхідністю забезпечення комплексного підходу до виробничої, житлової, інфраструктурної забудови, створення зручної комунікаційної системи, формування публічних просторів, збереження рекреаційних зон, що можливо за наявності планів соціально-економічного розвитку та детально розробленої й узгодженої планувальної документації.

Зокрема, пріоритетні завдання розвитку міста і шляхи їх вирішення визначає «Стратегія розвитку м. Києва до 2025 р.», в якій увага акцентується на необхідності стимулювання розвитку інноваційно орієнтованих

промислових підприємств, створенні конкурентних кластерів економіки на базі потужного економічного потенціалу за межами історичного центру, перетворенні столиці на місто, відкрите для бізнесу та залучення інвестицій [156]. Проте в цьому документі зазначені лише потенційні напрями розвитку економіки та не відображена їх конкретизація щодо територіального планування як окремих галузей, так і виробничих територій.

Розроблення перспектив розвитку виробничих територій у столиці ускладнюється через наявність чинного Генплану-2020 та проекту Генплану-2025, який не затверджений Київською міською радою через критичні зауваження під час громадських обговорень. На думку багатьох експертів, в таких умовах поява нового проекту документа є дещо сумнівною з позиції законодавчої основи для його прийняття. Реально Генплан-2025 спрямований на легалізацію рішень, ухвалених у попередні роки з порушеннями чинного законодавства. Це стосується ущільнення житлової забудови без урахування можливостей забезпечення соціальною, транспортною інфраструктурою та місцями працевлаштування, скорочення площ рекреаційних зон та будівництва на дніпровських кручах, погіршення екологічної ситуації. Там, де чинний Генплан забороняв будувати, його оновлений варіант дозволяє, зважаючи на інтереси приватного бізнесу та місцевої влади [40; 41]. Водночас, Генплан-2025 передбачає винесення окремих промислових виробництв за межі міста, не враховуючи того, що землі приміської зони перебувають у підпорядкуванні об'єднаних територіальних громад, і питання про розміщення київських підприємств не узгоджено з місцевою владою. Тому нинішня ситуація в Києві – це не реалізація Генплану-2020, а проекція інтересів конкретних приватних забудовників, які не дотримуються норм територіального планування.

«Програма економічного і соціального розвитку м. Києва на 2018–2020 роки» та «Комплексна київська міська цільова програма сприяння розвитку підприємництва, промисловості та споживчого ринку на 2019–2022 р.» як основні пріоритети розвитку визначають високотехнологічні виробництва,

поліпшення інвестиційного клімату, збільшення виробництва експортоорієнтованої продукції [94; 127]. Проте в них немає конкретних механізмів та заходів щодо виявлення можливостей використання територій під реалізацію науково обґрунтованих проектів створення технопарків, бізнес-інкубаторів, а також інших функцій – ділових, житлових та освоєння підземного простору для паркінгів. Водночас, на нашу думку, ці програми не передбачають залучення іноземних інвесторів, здатних вкласти кошти у розвиток певних інноваційних виробництв, третинний сектор, нерухомість, що є значним їх недоліком в умовах посилення інтеграційних процесів із країнами Європейського Союзу.

Очевидним є те, що в столиці спостерігаються розбіжності щодо розмірів земельних ділянок різного призначення і видів використання та тенденція збільшення площі житлової забудови за рахунок ландшафтно-рекреаційних земель, промислових і комунально-складських територій. Це фактично перетворює її у місто суцільної житлової забудови при відсутності розроблених підходів до спорудження об'єктів соціальної інфраструктури [40; 125; 126; 156].

Планувальну організацію та розвиток території міста визначають також детальні плани територій, які приймалися протягом 2015 – 2017 рр. В них вказано параметри житлової та виробничої забудови, місця розміщення об'єктів соціальної інфраструктури, транспортних розв'язок та магістралей.

У процесі аналізу планів реорганізації територій між проспектом С. Бандери, вул. Скляренка та залізницею, яка обмежує територію з півночі і сходу та Рибальського півострова, котрі є частинами Подільсько-Куренівської промислової зони, з'ясовано, що очевидним пріоритетом трансформації є зміна структури забудови та заміщення виробничої функції на змішану, яка поєднує житлову, торговельну, офісну та лише частково виробничу, представлену високотехнологічними підприємствами [56; 60]. В межах цієї ж промислової зони планується реалізація плану реконструкції території, що включає мікрорайон Петрівка і північну частину Рибальського

півострова з метою використання території в якості торговельного й ділового центру столиці та під житлову забудову і розвиток транспортної інфраструктури [58].

План території в межах проспекту Возз'єднання, залізниці, Броварського проспекту, Русанівської протоки та Русанівського каналу, котра є частиною промислового району Воскресенський, орієнтований на житлову забудову з відповідним зростанням кількості населення з 12 до 20 тис. осіб та офісних, торговельних і спортивних центрів, автотранспортних підприємств, реконструкцію ринку «Лівобережний» та спорткомплексу «Лівобережний» [57]. На території промислового району Позняки на ділянках колишніх підприємств планується будівництво житлового мікрорайону з населенням понад 35 тис. осіб та об'єктів соціальної інфраструктури [59]. В межах промислового району по вул. Дегтярівській реалізовано проект інноваційного технопарку «UNIT.City», а виробничі території підприємств «Преса України», «Київполімермаш», ТОВ «Рембудмашкомплекс» планується використати під житлову забудову та об'єкти соціальної інфраструктури [61].

Територію розташовану між залізницею і бульваром В. Гавела, а також ділянки індивідуальної забудови, що є частиною промислового району Відрадиний передбачається також використати під нову житлову забудову та об'єкти соціальної інфраструктури [63]. Заплановано трансформувати частину промислової зони Нивки між проспектом Перемоги та залізничною гілкою в Святошинському районі переважно в житлову забудову (житлові комплекси «Нивки-Парк» і «San Francisco Creative House») [62].

Детальним планом території промислового району Троєщина по вулиці Пухівській (розроблений у 2018 р.) визначено, як основний напрям розвитку відповідно до Генерального плану м. Києва та Концепції стратегічного розвитку м. Києва, створення на зарезервованих територіях інноваційних та технологічних парків, бізнес-інкубаторів, перетворення промислових і комунально-складських територій із соціально й екологічно небезпечних

деградованих у сучасні зони ділової активності, технологічно оновлені технопростори тощо [65]. Проте цей план не підкріплений жодною конкретною інформацією чи статистичними даними, маючи таким чином лише їх декларативний характер.

Узагальнюючи вищевикладене зауважимо, що згідно з аналізом детальних планів трансформації окремих територій, більшість із них передбачає лише часткове збереження їх попереднього виробничого призначення, а на місцях знесених або реконструйованих виробничих будівель, відчужених земельних ділянок виробничого призначення планується або вже розпочато переважно будівництво об'єктів житлової нерухомості й окремих торговельних і бізнес-центрів, установ освіти та охорони здоров'я, багатоповерхових гаражів та підземних паркінгів. Змушені констатувати, що такі особливості трансформації території лише сприяють легалізації незаконних землевідведень та забудови, а не створюють передумов для реіндустріалізації, що базуватиметься на розвитку високотехнологічних підприємств, технопарків, бізнес-інкубаторів на територіях, що зазнали занепаду внаслідок деіндустріалізації. На відміну від економічно високорозвинених країн Європи, у Києві не розроблені механізми трансформації промислових зон і районів з урахуванням необхідності резервування ділянок виробничих територій під реалізацію проектів високотехнологічних виробництв і створення спеціальних районів пріоритетного розвитку, тобто фактично полюсів економічного зростання в межах міського простору.

З цих позицій підкреслимо, що в сучасних умовах соціально-економічного розвитку та посилення трансформаційних процесів, роль планування територій повинна посилюватися і набувати комплексного характеру та охоплювати рішення проблем, пов'язаних з розвитком виробництва, соціальної інфраструктури, з охороною довкілля [163]. У законі України «Про регулювання містобудівної діяльності» планування і забудова територій передбачає: прогнозування розвитку територій; забезпечення

раціонального розселення і визначення напрямів сталого розвитку територій; обґрунтування розподілу земель за цільовим призначенням; взаємоузгодження державних, громадських та приватних інтересів під час планування і забудови територій; визначення і раціональне взаємне розташування зон житлової та громадської забудови, виробничих, рекреаційних, природоохоронних, оздоровчих, історико-культурних та інших зон і об'єктів; встановлення режиму забудови територій, на яких передбачено провадження містобудівної діяльності; розроблення містобудівної та проектної документації, будівництво об'єктів; реконструкцію існуючої забудови та територій; збереження, створення та відновлення рекреаційних, природоохоронних, оздоровчих територій та об'єктів, ландшафтів, лісів, парків, скверів, окремих зелених насаджень; створення та розвиток інженерно-транспортної інфраструктури [132].

Ці положення повинні стати невід'ємною складовою при розробці напрямів перспективного розвитку виробничих територій в трансформаційний період.

3.2. Перспективи удосконалення просторової організації господарства Києва в умовах постіндустріальної трансформації

Київ характеризується структурними трансформаціями просторової організації господарства. Дослідження свідчать, що в умовах зміни соціально-економічної системи, посилення процесу деіндустріалізації, зменшилася роль міста у промисловому виробництві й воно почало набувати інших функцій. Постіндустріальна трансформація господарства міста ще не досягла належних масштабів, а подальша її активізація має здійснюватися у руслі функціональної трансформації виробничих територій.

Враховуючи досвід економічно високорозвинених держав світу та Центральної Європи щодо напрямів трансформації просторової організації господарства великих міст і виявлені особливості трансформаційних

процесів у Києві, було запропоновано комплекс першочергових заходів, спрямованих на оптимізацію постіндустріальних зрушень його господарства.

По-перше, це інтеграція виробництва та науково-дослідних установ для реалізації проектів розвитку нових високотехнологічних галузей, модернізація діючих підприємств, створення умов для формування кластерів, технологічних та інноваційних парків, бізнес-інкубаторів. У Києві є декілька досить вдалих прикладів формування кластерів у фармацевтичній, легкій, харчовій промисловості та військово-промислому комплексі. В місті активно функціонує інноваційний парк «UNIT.City», який має потенціал для перетворення в перспективі на технопарк для впровадження різноманітних високих технологій. Наявний інтелектуальний потенціал міста за умови залучення не лише державних коштів, а й приватних інвесторів дозволить реалізувати проект інноваційного парку «BIONIC Hill».

Зростання конкурентоспроможності Києва серед великих європейських міст на початковому етапі постіндустріальних перетворень, передусім є можливим завдяки створенню технопарків, які забезпечують проведення досліджень, впровадження науково-технічних розробок у виробництво, випуск інноваційної продукції та її збут. Технопарки, які нині функціонують у місті, за рівнем продуктивності поступаються іноземним, не мають достатнього фінансування та інфраструктурного забезпечення, їхній розвиток стримується відсутністю досконалої законодавчої бази. Крім того, Україна досі не є членом Європейської мережі бізнес-інноваційних центрів і Міжнародної асоціації наукових і технологічних парків, що обмежує її співпрацю з технопарками інших держав.

Перспективним напрямом для розвитку нових технологій та інновацій є бізнес-інкубатори, перший з яких – «GrowthUP» – створено в Києві 2008 р., а впродовж 2011–2016 рр. – «Polyteco», «EastLabs», «Founder Institute», «iHUB», «FasterCapital» та «Бізнес-ІнКУБатор». Очевидно, що в реалізації цих проектів пріоритетними повинні бути інтереси держави, столиці та українських інвесторів. Нині ж переважна більшість бізнес-інкубаторів

функціонує в Києві за рахунок коштів, виділених міжнародними організаціями.

Розвиток принципово нових форм інтеграції науки, техніки та виробництва, створення комплексів інноваційних та наукоємних підприємств, перепрофілювання та модернізація промислових об'єктів, підвищення щільності забудови промислових майданчиків, перехід до багатоповерхових модулів, сприятиме більш раціональному використанню виробничих територій. Це позначиться на планувальній структурі промислових зон та районів, котра набуде більш чітких ознак, утративши хаотичність забудови [38]. Однозначно, що збалансований та комплексний розвиток виробничих територій потребує продовження політики створення нових високотехнологічних виробничих ланцюгів на базі інноваційних технологічних платформ та кластерних утворень, що вироблятимуть продукцію як на місцевий, так і світовий ринок; розширення залучення інвестицій з метою підтримки науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, модернізації підприємств із застарілим виробництвом; удосконалення законодавчої бази у сфері виробничих кластерів, технологічних парків та бізнес-інкубаторів. [10]. Результат реалізації цих напрямів – це створення інноваційної моделі розвитку, яка в умовах постіндустріальних перетворень зможе забезпечити ефективне функціонування реального сектору економіки.

По-друге, це розробка та реалізація проектів створення спеціалізованих зон та районів розвитку пріоритетних високотехнологічних галузей промисловості у виробничих зонах, що розташовані переважно у серединній зоні міста, а установ, що надають ділові послуги – у центрі міста та серединній зоні.

По-третє, це розвиток мережі багатофункціональних бізнес-центрів, в яких розміщувалися б конгрес-холи, виставкові зали, готелі, житлові апартаменти, об'єкти торгівлі, підземні паркінги, рекреаційні зони. Зазначене потребує розробки індивідуальних проектів бізнес-центрів з певною

спеціалізацією та відповідним обґрунтуванням вибору території для будівництва. Як найсприятливіші для створення бізнес-центрів виокремлено території вздовж головних транспортних магістралей у серединній та периферійній зоні міста;

По-четверте, доцільно і надалі здійснювати будівництво житлових комплексів з об'єктами соціальної інфраструктури, зонами рекреації та відкритими публічними просторами у межах окремих виробничих територій, звільнених від промислової забудови. З метою комплексного використання виробничих територій актуальною залишається розробка довгострокових проектів їх територіального планування з обґрунтуванням доцільності будівництва в їх межах окремих житлових будинків або значних за площею кварталів переважно у серединній та периферійній зонах міста.

По-п'яте, це реконструкція виробничих будівель з архітектурною та історичною цінністю з метою зміни їх функціонального призначення для формування об'єктів так званої креативної економіки (концертні зали, музеї, творчі майстерні), для чого найбільш придатні виробничі території в центрі і серединній зоні міста.

Реалізація цих заходів потребує проведення спеціальних досліджень і публічної експертизи проектів реорганізації виробничих територій з метою встановлення їх відповідності завданням стратегічного і просторового розвитку Києва.

На нашу думку, найбільш імовірними є такі сценарії розвитку господарства Києва, як інерційний, інноваційний та проміжний. Кожний з них має свої особливості, що визначають рівень соціально-економічного розвитку столиці в перспективі, її планувальну структуру та роль у регіоні та країні.

1. Інерційний сценарій пов'язаний з досить імовірною тенденцією збереження та «консервації» нинішнього рівня соціально-економічного розвитку господарства міста. Він є результатом того, що реформування і структурні трансформації у промисловому виробництві відбуваються

повільно і переважно спрямовані на поступову адаптацію до нових ринкових умов. Вплив держави на соціально-економічні процеси обмежується декларативними за характером програмами, планами та стратегіями, незначними за обсягом державними замовленнями, недостатніми інвестиціями, окремими змінами в законодавчій базі.

Пріоритет в розвитку господарства надаватиметься промисловим підприємствам, що не потребують значних капіталовкладень в організацію та функціонування виробництва або мають високу рентабельність. Зокрема, ідеться про низько- та середньотехнологічні, ненаукоємні галузі харчової та легкої промисловості, електроенергетику, середнє машинобудування тощо. При цьому динаміка показників розвитку виробництва залишатиметься практично незмінною. При збереженні такого тренду розвитку господарства, швидкі прогресивні структурні зрушення в просторовій організації стають неможливими. За таких умов прогноз має переважно інерційний характер з корегуванням на експертну оцінку можливих змін попиту окремих товарів та переобладнання наявних потужностей з метою виробництва нової продукції.

У перспективі структура господарства Києва не відповідатиме існуючому у Києві потенціалу рівня прогресивності. Можна констатувати, що реалізація інерційного сценарію на довготривалу перспективу (20 – 25 років) є достатньо ймовірною, хоча це ускладнить і уповільнить перехід господарства міста на інноваційну модель розвитку.

2. *Інноваційний (оптимальний) сценарій* розвитку просторової організації господарства столиці пов'язаний з його всебічною модернізацією, структурною трансформацією промисловості, створенням нових високотехнологічних підприємств, інтеграцією з науково-дослідними установами, розвитком ІТ-технологій та зростанням третинного сектору. Природно, що це потребує максимально ефективного використання всіх наявних ресурсів – матеріальних, фінансових, інтелектуальних, організаційних. Саме ці аспекти визначають механізм та напрями реалізації стратегії та програм соціально-економічного розвитку господарського

комплексу Києва та окремих його виробничих територій на інноваційній основі.

Інноваційна економіка в сучасних умовах характеризується перш за все готовністю формуючих її суб'єктів господарювання до конкуренції, пошуку та освоєння нових ринків. Досягнення такого рівні розвитку промисловості можливе тільки на основі широкого впровадження технологічних нововведень, виходу на ринок з новою наукоємною, конкурентоспроможною продукцією. Такі риси мають бути притаманними усім галузям промисловості, особливо прогресовизначальним інноваційним виробництвам.

Реалізація інноваційного сценарію наразі є складним комплексним завданням, оскільки технічний та технологічний рівень більшої частини промислових підприємств Києва значно відстає від аналогічних показників у містах високорозвинених держав світу. Вирішення цієї проблеми потребує ініціативи та значних організаційних зусиль управлінських структур різних рівнів. Зазначене зумовлене тим, що інноваційний сценарій розвитку базується на ймовірності проведення державою активної промислової політики, спрямованої на кардинальні трансформації внутрішньогалузевої та міжгалузевої структур промислового виробництва у відповідності до світових тенденцій та змін кон'юнктури ринків, а також залученні інвестицій для підтримки наукових досліджень, створенні нових високотехнологічних виробництв та технічного переоснащення діючих підприємств, інтеграції виробництва та науково-дослідних установ, збільшенні фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, зростання сфери ділових послуг. Ознаки притаманні інноваційному сценарію розвитку просторової організації господарства Києва, є проявом постіндустріальних змін.

3. Проміжні сценарії розвитку Києва, незважаючи на певні відмінності, мають і спільні особливості. Суть їх полягає в тому, що при загальному інерційному варіанті розвитку більшості видів господарської

діяльності, окремі з них розвиватимуться інноваційним шляхом, що певною мірою буде пом'якшувати економічні та соціальні суперечності в розвитку міста, однак це не забезпечить їхнього комплексного вирішення. Разом з тим реалізація проміжного сценарію сприятиме в перспективі повільному становленню Києва як постіндустріального міста. Тобто основою цього сценарію є припущення щодо можливості розвитку інноваційної моделі через певні «точки зростання», як мультиплікатора інноваційних змін у місті. Сценарій передбачає вирішення окремих локальних господарських та інноваційних завдань, проте немає комплексного всеохоплюючого характеру.

Висновки до розділу 3

1. Здійснено аналіз і узагальнення змін, що відбуваються в межах виробничих територій Києва, та виділено наступні напрями їх трансформації: реконструкція існуючих промислових підприємств шляхом повного або часткового їх відновлення та збереження функціонального призначення на засадах нового вищого технологічного устрою; формування на базі непрацюючих промислових підприємств або окремих їх корпусів нових високотехнологічних виробництв, які не пов'язані з попередньою спеціалізацією та функціонують на засадах п'ятого та шостого технологічних устроїв; створення на базі колишніх потужних державних підприємств різноманітних невеликих промислових виробництв, які мають іншу спеціалізацію; зміна функцій шляхом повного або часткового перепрофілювання ліквідованих промислових підприємств відповідно до кон'юнктури ринку.

2. Встановлено, що в межах промислових зон і районів відбувається лише часткове збереження їх виробничого призначення, а на місцях знесених або реконструйованих виробничих будівель, відчужених земельних ділянок виробничого призначення планується або вже розпочато переважно будівництво об'єктів житлової нерухомості й незначна кількість

торговельних і бізнес-центрів, установ освіти та охорони здоров'я, багатопверхових гаражів та підземних паркінгів. На відмінну від економічно високорозвинених країн Європи, у Києві не резервуються ділянки виробничих територій під реалізацію проектів створення високотехнологічних виробництв і спеціальних районів пріоритетного розвитку, тобто фактично полюсів економічного зростання в межах міського простору.

3. Обґрунтовано в результаті аналізу напрямів трансформації просторової організації господарства Києва комплекс заходів, спрямованих на оптимізацію постіндустріальних зрушень у виробничих зонах, а саме: інтеграція виробництва та науково-дослідних установ для реалізації проектів розвитку нових високотехнологічних галузей, модернізація діючих підприємств, створення умов для формування кластерів, технологічних та інноваційних парків, бізнес-інкубаторів; розробка та реалізація проектів створення спеціалізованих зон та районів розвитку пріоритетних високотехнологічних галузей промисловості та ділових послуг; розвиток мережі багатофункціональних бізнес-центрів; здійснення будівництва житлових комплексів на територіях, звільнених від промислової забудови, з об'єктами соціальної інфраструктури, зонами рекреації та відкритими публічними просторами; реконструкція виробничих будівель з архітектурною та історичною цінністю з метою зміни їх функціонального призначення для формування об'єктів так званої креативної економіки. Реалізація цих заходів відповідає закономірностям трансформації виробничих територій великих міст та завданням стратегії соціально-економічного та просторового розвитку в постіндустріальний період. Пропозиції щодо напрямків реорганізації виробничих територій можуть бути використані у процесі підготовки та коригування документів територіального планування, правил забудови, документації з планування території, а також документів соціально-економічного прогнозування.

4. Запропоновано імовірні сценарії розвитку господарства Києва: інерційний, інноваційний та проміжний і обґрунтовано можливі тенденції їх розвитку в перспективі. Встановлено, що ознаки притаманні інноваційному сценарію розвитку просторової організації господарства, є проявом постіндустріальних змін.

Перелік посилань зі списку використаних джерел: [10; 38; 40; 41; 52; 56; 57; 58; 59; 60; 61; 62; 63; 65; 94; 120; 125; 126; 127; 132; 163; 202].

Перелік посилань зі списку використаних джерел на власні наукові праці: [16; 27].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі вирішено важливе наукове завдання – розроблено суспільно-географічні засади дослідження трансформації просторової організації господарства великого міста на етапі його переходу до постіндустріальної стадії розвитку, які апробовані на прикладі Києва. Проведене дослідження дало можливість сформулювати такі висновки:

1. Теорія постіндустріального суспільства характеризується всебічним і узагальнюючим характером та найбільш точно інтерпретує зрушення, що відбуваються в економічній і соціальній сферах життя окремих країн, регіонів та міст, починаючи з другої половини ХХ ст. Вона формує чітке уявлення про еволюційний розвиток суспільства. Суть постіндустріальної трансформації господарства полягає у зміні технічної та технологічної основи економіки на засадах п'ятого та шостого технологічних устроїв. Це супроводжується інтенсивним розвитком інноваційної діяльності та впровадженням у виробництво новітніх технологій, інформатизацією усіх сфер життєдіяльності суспільства та терціаризацією економіки. Постіндустріальні трансформації в економіці та соціальній сфері здійснюють потужний вплив на просторову організацію господарства великих міст. Просторова організація їх господарства є багатогранним складним явищем, котре підпадає під вплив комплексу таких територіально визначених процесів, як розміщення виробництва, його територіальна спеціалізація та інтеграція. Основними компонентами просторової організації господарства є виробничі зони, райони, вузли та територіальні групи підприємств різних типів, що являють собою невід'ємні складові функціонального зонування міст.

2. Трансформація виробничих територій міст є результатом дії низки чинників інституційного, економічного, технологічного, соціального та екологічного характеру. Вказано на визначальну роль серед них таких, як: становлення нових технологічних устроїв у економіці, низька

конкурентоспроможність промислових підприємств в умовах ринкового середовища, ринковий механізм ціноутворення на землю, недостатня державна підтримка розвитку високотехнологічних виробництв та науково-дослідних робіт тощо.

3. На виробничих територіях міст реалізується складний комплекс трансформаційних процесів, які поділяються на дві групи – ті, що передбачають повне збереження виробничих функцій території (реорганізація і реконструкція) та ті, що передбачають їх часткове збереження, або повну заміну (реновація, джентрифікація, ревіталізація, реструктуризація, реінжиніринг).

Трансформація виробничих територій міст за спрямованістю може мати, як було встановлено в процесі дослідження, деструктивний, адаптивний або ж постіндустріальний характер. Неможливість набуття нових чи відновлення втрачених функцій після закриття підприємств призводить до деструктивних трансформацій виробничих територій міста. У випадку часткової або ж повної зміни функцій відповідно до кон'юнктури ринків трансформація виробничих територій міста набуває адаптивного характеру. Постіндустріальні трансформації виробничих територій міста відбуваються за умови утворення на них об'єктів (комплексів об'єктів), що функціонують на засадах п'ятого та шостого технологічних устроїв.

4. Методика суспільно-географічного дослідження постіндустріальних трансформацій просторової організації господарства великих міст включає чотири етапи: підготовчий, емпіричний, аналітичний та підсумковий. На кожному з етапів застосовується комплекс загальнонаукових та спеціальних методів. Провідну роль в ідентифікації та аналізі трансформаційних процесів просторової організації господарства міст відведено таким методам: статистичному, картографічному, ГІС-аналізу, типізації, історико-географічному, порівняльно-географічному та інших.

5. Київ значно випереджає інші міста та регіони України за показниками соціально-економічного розвитку та одночасно суттєво відстає

від великих міст держав Центральної Європи. Проте Київ має значний потенціал інноваційного розвитку, а за показниками частки третинного сектору в структурі валової доданої вартості та зайнятих в ньому знаходиться на одному рівні з Берліном, Прагою, Будапештом та Варшавою.

6. Формування просторової організації господарства Києва відбувалося в результаті проходження чотирьох хвиль урбогенезу, які кореспондуються з динамікою циклів Кондратьєва-Шумпетера та зміною технологічних устроїв в економіці країни. Процеси формування, розширення та ускладнення виробничих територій Києва були наймасштабнішими в 50–80 рр. ХХ ст. під час останньої хвилі урбогенезу та переходу економіки країни до четвертого технологічного устрою. У цей період остаточно сформувались основні промислові зони та райони Києва.

7. В межах Києва кількісно виділено такі типи виробничих територій: 2 зони, 19 районів, 28 територіальних груп підприємств, а також окремі підприємства, які знаходяться поза виробничими територіями міста. Серед цих типів виробничих територій в результаті аналізу основних функцій та їх поєднань було виділено низку підтипів. Процес деіндустріалізації охопив практично всі виробничі території міста, однак проявився з різною інтенсивністю, залежно від спеціалізації рівня конкурентоспроможності промислових підприємств, що функціонували в межах певних виробничих територій, зручністю їх розміщення тощо.

8. Постіндустріальні зрушення в господарстві стосуються насамперед змін виробничої сфери, зокрема розвитку високотехнологічних підприємств. Ще один напрям постіндустріальних трансформацій пов'язаний з випереджаючим зростанням компаній, що продукують інформаційні технології (ІТ-компанії) та тих видів економічної діяльності, які покликані забезпечувати ефективність та конкурентоспроможність господарства великого міста, а саме ділових послуг.

Виділено виробничі території Києва, що характеризуються значним, помірним та низьким рівнем постіндустріальної трансформованості або її

відсутністю, а також з домінуванням постіндустріальних трансформацій у виробничій чи невиробничій сферах та їхнім паритетом. Найвищим рівнем постіндустріальної трансформованості характеризуються виробничі території, що тяжіють до центральної частини міста.

9. Перші десятиліття XXI ст. характеризуються стрімким зростанням в структурі валової доданої вартості Києва частки третинного сектору, особливо ділових послуг (фінансово-кредитна та страхова діяльність, аудит, консалтинг, інжиніринг, рекламна та ріелторська діяльність тощо), за обсягом надання яких він нині відіграє домінуючу роль в економіці України. У міському просторі Києва активно формуються окремі ареали, що спеціалізуються на наданні ділових послуг. Установи, що їх реалізують зосереджені в Центральному діловому районі та вздовж основних транспортних магістралей, переважно у правобережній частині міста.

10. Перехід Києва до постіндустріальної стадії розвитку суспільства пов'язаний з цілим комплексом проблем, спричинених спадом виробництва у реальному секторі господарства, скороченням у ньому кількості робочих місць, зміною функціонального профілю виробничих територій, їх фрагментацією та розмиванням. Обґрунтовано необхідність подальшої активізації процесів постіндустріальної трансформації господарства в напрямі функціональної трансформації виробничих територій міста. Головним завданням визначено збереження та розширення реального сектору економіки та пов'язаних з ним видів діяльності, організованих на постіндустріальних засадах. Внаслідок збалансованої трансформації виробничі території міста, у перспективі набудуть інноваційно-виробничих, ділових та креативних функцій, які оптимально поєднуюватимуться з рекреаційно-оздоровчою, освітньою, культурно-мистецькою та екістичною функціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні питання та перспективи кадрового забезпечення ІТ-сфери в Україні: аналіт. запис. / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1519/> (дата звернення: 02.05.2016).
2. Аксенов К., Браде И., Бондарчук Е. Трансформационное и посттрансформационное городское пространство. Ленинград – Санкт-Петербург. 1989–2002. СПб.: Геликон Плюс, 2006. 284 с.
3. Аксенов К.Э., Брадэ И. Трансформационное и посттрансформационное городское пространство: развитие третичного сектора экономики в Санкт-Петербурге. *Крупные города и вызовы глобализации* / под ред. В.А. Колосова и Д. Эккерта. М.: Ойкумена, 2003. С. 76–89.
4. Аксенов К., Вендина О. Москва и Петербург: закономерное развитие или стихийная трансформация городского пространства? *Москва на фоне России и мира: проблемы и противоречия отношений столицы в контексте рыночной трансформации* / Институт международных экономических и политических исследований; Институт географии РАН. М.: Эпикон, 1999. С. 87–99.
5. Андросова О.Ф., Яковлева Т.В. Характеристика інвестиційних процесів в Україні. *Альянс наук: учений – ученому*: зб. матеріалів VII Міжнарод. наук.-практ. Інтернет-конф., 15–16 берез. 2012 р. Дніпропетровськ, 2012 р. URL: http://www.confcontact.com/2012_03_15/ek3_androsova.php (дата звернення: 03.06.2016).
6. Анимица Е.Г., Власова Н.Ю. Градоведение: учебник. 4-е изд. Екатеринбург: Изд-во УрГЭУ, 2010. 433 с.
7. Анимица Е.Г., Новикова Н.В., Сухих В.А. Трансформация экономики региона индустриального типа (на примере Пермского края). *Научно-технические ведомости СПбГПУ. Серия «Экономические науки»*. 2008. № 5 (64). С. 64–76.

8. Арутюнова Г.И. Деиндустриализация: что означает, служит ли развитию? *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*. 2017. № 6, апр. URL: http://publikacia.net/archive/uploads/pages/2017_4_6/07.pdf (дата звернення: 29.07.2017).

9. Афанасьев К.С. Джентрификация и реиндустриализация в развитии городской территории. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина*. 2014. Т. 6: Экономика. № 2. С. 48–58. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/dzhentrifikatsiya-i-reindustrializatsiya-v-razviti-gorodskoy-territorii> (дата звернення: 20.04.2017).

10. Афанасьев К. С. Реиндустриализация в современном городе: варианты и модели. *Царскосельские чтения: 2015: материалы междунар. науч. конф.* 2015. Т. 2. С. 236–239. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/reindustrializatsiya-v-sovremennom-gorode-varianty-i-modeli> (дата звернення: 20.04.2017).

11. Бальцерович Л. Соціалізм, капіталізм, перетворення. Х. : Каравела, 2000. 415 с.

12. Басов С.В., Илюхина И.Б. Национальные инновационные системы: формирование концепции. *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*. 2009. № 8. С. 57–62. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnye-innovatsionnye-sistemy-formirovanie-kontseptsii> (дата звернення: 14.09.2018).

13. Башнянин Г. І. Копич І. М., Шевчик Б. М. Економічні системи: проблеми структуризації і типологізації. Львів: Коопосвіта, 1999. 220 с.

14. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. М.: АКАДЕМІА, 1999. 956 с.

15. Быкова М.Д. Географические аспекты формирования пространственной структуры хозяйственного комплекса Киева. *Географические аспекты устойчивого развития регионов»: междунар. науч.-практ. конф.*, 23–24 апр. 2015 г.: материалы: в 2 ч. / редкол.: А.И. Павловский (гл. ред.) [и др.]. Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2015. Ч. 1. С. 40–43.

16. Быкова М.Д. Деиндустриализация и терциаризация городского пространства Киева: тенденции и особенности динамики. *Вопросы географии и геоэкологии*. 2017. Июль – сентябрь. Алматы, 2017. С. 27 – 35.

17. Бикова М.Д. Еволюція просторової організації господарського комплексу Києва. Збірник наукових праць XIII Міжнародної наукової міждисциплінарної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених *Шевченківська весна -2015. Географія*. К.: Прінт Сервіс, 2015. Вип. XIII. С. 98–101.

18. Бикова М.Д. Історико-географічні особливості формування та трансформації промислових зон Києва. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Географічні науки». 2017. Вип. 6. Херсон, 2017. С. 8 – 15.

19. Бикова М.Д. Київ: особливості просторової динаміки торгівлі як індикатор трансформаційної моделі розвитку. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців *«Регіон-2015: суспільно-географічні аспекти»*, м. Харків, 16–17 квіт. 2015 р. / гол. ред. колегії Л.М. Немець. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. С. 68–70.

20. Бикова М.Д. Основні напрямки постіндустріальних трансформацій міста Києва: галузевий та просторовий аспекти. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 4 «Географія і сучасність»: зб. наук. праць / ред. рада: В.П. Андрущенко (голова). К.: Вид-во Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2014. Вип. 19 (31) С. 157–173.

21. Бикова М.Д. Постіндустріальні трансформації в економічно розвинених країнах світу: суспільно-географічні аспекти дослідження. Збірник наукових праць учасників міжнародної конференції *«Університетські студії: актуальні дослідження гуманітарних та суспільствознавчих наук»*, Київ, 20-22 груд. 2013 р. / за заг. ред. В.П. Андрущенко. К.: Вид-во Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2014. С. 57–58.

22. Бикова М.Д. Постіндустріальна трансформація економіки європейських міст: суспільно-географічний аналіз. *Від географії до географічного українознавства: еволюція освітньо-наукових ідей та пошуків (до 140-річчя започаткування географії у Чернівецькому національному університеті ім. Юрія Федьковича)*: матеріали Міжнарод. наук. конф., 11-13 жовтня 2016 р. Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2016. С. 94–95.

23. Бикова М.Д. Суспільно-географічні аспекти постіндустріальної трансформації просторової організації великого міста. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців [*«Регіон-2014: суспільно-географічні аспекти»*], Харків, 3-4 квіт. 2014 р. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. С. 79–81.

24. Бикова М.Д. Суспільно географічні аспекти розвитку господарства міста Києва в умовах сучасних трансформацій. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 4 «Географія і сучасність»*: зб. наукових праць / ред. рада: В.П. Андрущенко (голова). К.: Вид-во Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2014. Вип. 20 (32) С. 117-123.

25. Бикова М.Д. Суспільно- географічні аспекти розвитку ІТ-галузі України. *Українська географія: сучасні виклики*: зб. наук. праць у 3 т. К.: Прінт-Сервіс, 2016. Т. II. С. 33–35.

26. Бикова М.Д. Суспільно-географічні аспекти розвитку науково-інноваційної сфери Києва в трансформаційний період. *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з участю закордонних учених «Львівська суспільно-географічна школа: історія, теорія, українознавчі студії», присвяченої 70-річчю кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, 19 – 20 листоп. 2015 р. / [відп. ред.: проф. О.І. Шаблій]. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 126–130.*

27. Бикова М.Д. Суспільно-географічне дослідження трансформації промислових зон міста Києва. *Збірник наукових праць за матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції [«Регіональні проблеми*

України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення»], (8–9 жовт. 2015 р., Херсон) / [за ред. І.О. Пилипенка, Д.С. Мальчикової]. Херсон: ПП Вишемирский, 2015. С. 43–47.

28. Бикова М.Д. Суспільно-географічні особливості просторової трансформації торгівлі Києва. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Географія. 2016. Вип. 28, №3-4. Вінниця, 2016. С. 156–164.

29. Бикова М.Д. Тенденції розвитку банківської системи міста Києва в трансформаційний період. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції [«Регіон-2015: стратегія оптимального розвитку»]*, (м. Харків, 5–6 листоп. 2015 р.) Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. С. 172–174.

30. Бикова М.Д. Територіальна організація бізнес-центрів в місті Києві: реалії і перспективи. *Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції [«Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення»]*, (м. Херсон, 5–6 жовт. 2017 р.) / [за заг. ред. І. Пилипенка, Д. Мальчикової]. Херсон: Гельветика, 2017. С. 35–37.

31. Быкова М.Д. Терциаризация как индикатор трансформации городского пространства Киева. *Вести Белорусского государственного педагогического университета*. Серия 3. Физика. Математика. Информатика. Биология. География. 2017. №3. Минск, 2017. С. 77–81.

32. Бикова М.Д. Трансформаційні процеси у промислових районах Києва: причини та наслідки. *Географічна наука та освіта: від констатації до конструктивізму*: зб. наук. праць. К., 2018. С. 129–130.

33. Бочаров Ю.П., Фильваров Г.И. Производство и пространственная организация городов. М.: Стройиздат, 1987. 256 с.

34. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV-XVIII вв. Т. 1: Структуры повседневности: возможное и невозможное. М.: 2007. URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/knigi/brodel/brodel.pdf> (дата звернення: 26.05.2017).

35. Вагин В.В. Городская социология. М.: Московский научный общественный фонд, Школа муниципального управления. 2001. URL: <https://www.twirpx.com/file/270770/> (дата звернення: 05.03.2016).

36. Василенко В. Технологические уклады в контексте стремления экономических систем к идеальности. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2013. Вип. 1 (8). С. 65–72. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2013/13vvoski.pdf> (дата звернення: 20.11.2017).

37. Васюта В.Б. Интеграция научного потенциала высших учебных заведений и производства в украине. *Оралдың ғылым жаршысы*. Серия: Экономические науки: науч.-теор. и практ. журн. Уральск, 2013. № 20 (68). С. 87–91. URL: <http://77.121.11.9/handle/PoltNTU/939> (дата звернення: 6.09.2017).

38. Вахитов Т.Р. Проблема реабилитации промышленных предприятий в структуре г. Екатеринбурга. *Архитектон: известия вузов*. 2005. №10. С. 18–25. URL: http://archvuz.ru/2005_2/21 (дата звернення: 18.12.2016).

39. Власова Н.Ю. Структурная модернизация экономики крупнейших городов России. Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2000. 255 с.

40. Генеральный план міста Києва на період до 2020 року / Акціонерне товариство «Київпроект», Інститут «Київгенплан». URL: <https://drive.google.com/file/d/0BxbGBonDb1j6MDBuSkdHS1F5V1E/view> (дата звернення: 18.05.2017).

41. Генеральный план розвитку м. Києва та його приміської зони до 2025 року (проект) / Комунальна організація «Інститут генерального плану м. Києва». URL: <https://kga.gov.ua/generalnij-plan/genplan2025> (дата звернення: 18.05.2017).

42. Гидденс Э. Новые социальные классы постиндустриального общества. *Социология: науч.-теорет. журн.* 2010. №2. С. 19–25. URL: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/6319/1/pages%20from%20Социология_2010_№2.19-25pdf.pdf (дата звернення: 8.09.2016).

43. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество. Москва Санкт-Петербург. 2004. 602 с. URL: <http://institutiones.com/download/books/1418-novoe-industrialnoe-obwestvo.html> (дата звернення: 2.09.2016)
44. Гладкий А.В., Ищук С.И. Киев на пути к глобализации. *Глобальный город: теория и реальность* / под ред. Н.А. Слуки. М., 2007. С. 224-240.
45. Глобальный город: теория и реальность / Слука Н.А. и др.; под ред. Н.А. Слуки. М: ООО Аванглион, 2007. 243 с.
46. Город как механизм. Московская школа конфликтологии: веб-сайт. URL: <http://conflictmanagement.ru/gorod-kak-mexanizm> (дата звернення: 05.03.2016).
47. Горкин А. П. Уровень постиндустриальности экономики стран мира (концепция и оценки). *Известия РАН. Серия географическая*. 2007. №2. С. 9–18.
48. Гражевська Н. І. Трансформація економічних систем в умовах глобалізації: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.01. К., 2009. 29 с.
49. Грицай О., Иоффе А., Трейвиш А. Центр и периферия в региональном развитии. М.: Наука, 1991. 168 с.
50. Гукалова І. В. Якість життя як цільовий імператив концепцій міського розвитку: висновки для України. *Український географічний журнал*. 2018. № 1. С. 30–38.
51. Гутнов А.Э., Лежава И.Г. Будущее города. М.: Стройиздат, 1977. 126 с.
52. Демидова Е.В. Понятие и опыт трансформации промышленных пространств в Российских и зарубежных городах. *Мульти Медиа Журнал*. 2010. URL: <http://mmj.ru/index.php?id=45&article=999> (дата звернення: 04.09.2016).
53. Демидова Е.В. Реабилитация промышленных территорий как части городского пространства. *Академический вестник УралНИИПроект РААСН*. 2013. №1. С. 8–13. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/reabilitatsiya->

promyshlennyh-territoriy-kak-chasti-gorodskogo-prostranstva (дата звернення: 15.09.2017).

54. ДеМерс М. Н. Географические Информационные Системы. Основы. [пер. с англ.]. М.: Дата+, 1999. 508 с.

55. Державні будівельні норми Б.2.2-12:2018 «Планування і забудова територій». URL: http://dipromisto.gov.ua/files/NMD/DBN_B.2.2-12_2018.pdf (дата звернення: 20.09.2018).

56. Детальний план території реконструкції промрайону «Подільсько-Куренівський» в межах вул. Семена Скляренка, Куренівської, пров. Куренівського та просп. Московського: детальний план території, містобудівна документація від 25 вересня 2015 р. №45/1948. URL: <https://kga.gov.ua/detalni-plani-teritoriji/11-ofitsijni-dokumenti/1289-detalnij-plan-teritoriji-rekonstruktsiji-promrajonu-podilsko-kurenivskij> (дата звернення: 20.04.2017).

57. Детальний план території в межах просп. Возз'єднання, залізниці, Броварського проспекту, Русанівської протоки та Русанівського каналу: детальний план території, містобудівна документація від 14 липня 2016 р. №728/728. URL: <https://kga.gov.ua/detalni-plani-teritoriji/11-ofitsijni-dokumenti/1311-detalnij-plan-teritoriji-v-mezhakh-prosp-vozz-ednannya-zalznitsi-brovarskogo-prospektu-rusanivskoj-protoki-ta-rusanivskogo-kanalu> (дата звернення: 20.04.2017).

58. Детальний план території в межах вул. Електриків, Набережно-Рибальська: детальний план території, містобудівна документація від 29 вересня 2016 р. №96/1100. URL: <https://kga.gov.ua/detalni-plani-teritoriji/11-ofitsijni-dokumenti/1312-detalnij-plan-teritoriji-v-mezhakh-vul-elektrikov-naberezhnoribalska> (дата звернення: 20.04.2017).

59. Детальний план території в районі Дніпровської набережної, вулиці Здолбунівської, просп. Петра Григоренка в Дарницькому районі: детальний план території, містобудівна документація від 6 липня 2017 р. №691/2853. URL: <https://kga.gov.ua/detalni-plani-teritoriji/11-ofitsijni-dokumenti/1411-dpt-v->

rajoni-dniprovskoji-naberezhnoji-vulitsi-zdolbunivskoji -prosp-petra-grigorenka-v-darnitskomu-rajoni (дата звернення: 20.01.2018).

60. Детальний план території в межах вул. Вербова, Куренівська, Богатирська, Московський просп. Набережно-Рибальська, залізнична колія: детальний план території, містобудівна документація від 14 липня 2016 р. №727/727. URL: <https://kga.gov.ua/detalni-plani-teritoriji/11-ofitsijni-dokumenti/1296-detalnij-plan-teritoriji-v-mezhakh-vul-verbova-kurenivska-bogatirska-moskovskij-prosp-naberezhno-ribalska-zalozhnychna-koliya> (дата звернення: 21.04.2017).

61. Детальний план території в межах вулиць Дорогожицької, Мельникова, Якіра, Сім'ї Хохлових: детальний план території, містобудівна документація від 20 грудня 2017 р. №1004/4011. URL: <https://kga.gov.ua/detalni-plani-teritoriji/11-ofitsijni-dokumenti/1423-detalnij-plan-teritoriji-v-mezhakh-vulits-dorogozhitskoji-melnikova-yakira-sim-ji-khokhlovikh> (дата звернення: 20.01.2018).

62. Детальний План Території в межах проспекту Перемоги, вулиць Лагерної, авіаконструктора Сікорського, залізничних колій, вулиць Тимофія Шамрила, Дорогожицької, Олени Теліги, Олександра Довженка: детальний план території, містобудівна документація від 20 грудня 2017 р. № 1005/4012. URL: <https://kga.gov.ua/detalni-plani-teritoriji/11-ofitsijni-dokumenti/1446-dpt-v-mezhakh-prospektu-peremogi-vulits-lagernoji-aviakonstruktora-sikorskogo-zalozhnychnikh-kolij-vulits-timofiya-shamrila-dorogozhitskoji-oleni-teligi-oleksandra-dovzhenka> (дата звернення: 20.01.2018).

63. Детальний план території в межах бульвару І.Лепсе, вул. Суздальської, вул. Академіка Білецького і залізниці: детальний план території, містобудівна документація від 20 грудня 2017 р. № 1007/4014. URL: <https://kga.gov.ua/detalni-plani-teritoriji/11-ofitsijni-dokumenti/1424-detalnij-plan-teritoriji-v-mezhakh-bulvaru-i-lepse-vul-suzdalskoji-vul-akademika-biletskogo-i-zalozhnytsi> (дата звернення: 20.01.2018).

64. Детальний план території в межах проспекту Перемоги та залізничної колії: детальний план території, містобудівна документація від 20 грудня 2017 р. № 1003/4010. URL: <https://kga.gov.ua/detalni-plani-teritoriji/11-ofitsijni-dokumenti/1419-detalnij-plan-teritoriji-v-mezhakh-prospektu-peremogi-ta-zaluznichnoji-koliji> (дата звернення: 20.01.2018).

65. Детальний план території промрайону Троєщина по вул. Пухівській: детальний план території, містобудівна документація від 11 жовтня 2018 р. № 1875/5939. URL: <https://kga.gov.ua/detalni-plani-teritoriji/11-ofitsijni-dokumenti/1484-detalnij-plan-teritoriji-promrajonu-troeshchina-po-vul-pukhivskij> (дата звернення: 15.01.2019).

66. Домакур О.В. Постиндустриальное общество: структура, признаки, механизм и закономерности формирования. *Экономическая наука сегодня*. 2015. №4. С. 39 – 47. URL: <https://docplayer.ru/34983167-2015-4-ekonomicheskaya-nauka-segodnya-postindustrialnoe-obshchestvo-struktura-priznaki-mehanizm-i-zakonomernosti-formirovaniya.html> (дата звернення: 22.08.2018)

67. Дронова О. Л. Геоурбаністика: навч. посіб. К.: Київський університет, 2014. 419 с. URL: http://www.geo.univ.kiev.ua/images/doc_file/navch_lit/Geourbanistika.pdf (дата звернення: 24.01.2017).

68. Дронова О.Л. Місто і сталий розвиток: концепція нового урбанізму. *Екологічний вісник*. 2017. № 1. С. 5–7.

69. Дружинин А.Г. Пространственное развитие города-миллионера: тенденции постсоветского периода: монография. Р. н/Д: Изд-во ЮФУ, 2008. 192 с.

70. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке / [пер. с англ. и ред. Н.М. Макаровой]. М.; СПб.; К.: Вильямс, 2002. 272 с.

71. Друкер П. Эпоха разрыва: ориентиры для нашего меняющегося общества / [пер. с англ. и ред. Б. Л. Глушака]; зав. ред. Н. М. Макарова. М.; СПб.; К.: Вильямс, 2007. 336 с.

72. Економічна енциклопедія: у 3 т. / ред.: Б. Д. Гаврилишин, С. В. Мочерний. К.: Акад.; Т.: Акад. нар. госп-ва, 2002. Т. 3. 952 с.

73. Європейський досвід включення екологічних вимог у систему територіального планування України (методичні аспекти) / Л.Г. Руденко та ін.; під ред. Л.Г. Руденка. К.: Реферат, 2016. 36 с.

74. Забудова Києва доби класичного капіталізму, або Коли і як місто стало європейським / за заг. ред. М. Б. Кальницького, Н. М. Кондель-Пермінової. Київ: ВАРТО, 2012. 559 с.

75. Захарченко В.І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України. Вінниця: Гіпаніс, 2004. 547 с.

76. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III. URL: <https://zakon.help/law/2664-III/edition01.01.2017/page2> (дата звернення 23.08.2017).

77. Ієвлева В.П. Пам'ятки індустріального розвитку Києва кінця XIX–першої третини XX століття. К.: Державна служба з питань національної культурної спадщини, НДІ пам'яткоохоронних досліджень, 2008. 248 с.

78. Інноваційний розвиток в Україні: наявний потенціал і ключові проблеми його реалізації: аналіт. доп. Центру Разумкова. *Національна безпека і оборона*. 2004. №7 (55). URL: http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD55_2004_ukr.pdf (дата звернення: 01.12.2015).

79. Історико-містобудівні дослідження Києва / за ред. В. Вечерського; М-во культури України, НДІ пам'яткоохорон. дослідж. К.: Фенікс, 2012. 312 с.

80. Іщук С. І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування: методологія, теорія. К.: Українсько-Фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1996. 244 с.

81. Изменения городского пространства в Украине / под ред. Л. Г. Руденко. К.: Реферат, 2013. 160 с.

82. Иноземцев В.Л. Парадоксы постиндустриальной экономики (инвестиции, производительность и хозяйственный рост в 90-е годы. *Мировая экономика и международные отношения*. 2000. №3. С. 3–11.

83. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество – природа, противоречия, перспективы. М.: Логос, 2000. 304 с.

84. Каблов Е. Шестой технологический уклад. *Наука и жизнь*. М., 2010. № 4. С. 2–7.

85. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. М.: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.

86. Касьян В.І. Філософія: навч. посіб. К.: Знання, 2008. 347 с. URL: <https://westudents.com.ua/knigi/624-flosofya-kasyan-v.html> (дата звернення: 05.05.2018).

87. Київ у цифрах: стат. зб. / відп. за вип. Т.В. Іванова. К.: Київ. міське упр. статистики, 1997. 178 с.

88. Київ у цифрах за 2000 рік: стат. зб.. К.: Київ. міське упр. статистики, 2001. 243 с.

89. Киев в условиях развитого социализма, постепенного перехода к коммунизму. Успехи индустриального развития города. Украина моя: веб-сайт. URL: http://ukrmy.com/index.php?option=com_content&view=article&id=115:2011-07-21-08-33-36&catid=18:2011-07-17-20-18-58&Itemid=16 (дата звернення: 14.03.2016).

90. Класифікація зовнішньоекономічних послуг України, 2012 р. / Державна служба статистики України. URL: <http://dovidnyk.in.ua/directories/kzper-2012/10> (дата звернення: 17.09.2016).

91. Классификация офисных помещений Киева. Commercial Property: веб-сайт. URL: <http://commercialproperty.ua/kompanii-obekty/spravochnaaya-informatsiya/klassifikatsiya-ofisnykh-pomeshcheniy/> (дата звернення 16.01.2016).

92. Колісник К. Споруди промислових підприємств і установ ВАТ «Більшовик» як пам'ятки науки і техніки. *Збереження пам'яток науки і техніки в музеях: історія, досвід, перспектива*. К., 2002. С. 54–58.

93. Создание новой предпринимательской среды в Москве: основные тенденции и противоречия. Колосов В. и др. *Известия РАН. Серия географическая*, 1998, 48(5). С. 95–109.

94. Комплексна кийвська міська цільова програма сприяння розвитку підприємництва, промисловості та споживчого ринку на 2019 – 2022 р. / Департамент промисловості та розвитку підприємництва виконавчого органу Кийвської міської ради (Кийвської міської державної адміністрації). URL: http://www.desn.gov.ua/images/stories/11/88/11/11/11/____2019-2022__1.pdf (дата звернення: 12.12.2018).

95. Кондратьев В.Б. Сфера услуг в постиндустриальной экономике. *Креативная экономика*. 2011. Т. 5. № 7. С. 128–135. URL: <https://creativeconomy.ru/lib/4541> (дата звернення: 01.12.2017).

96. Концепція Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року / Міністерство промислової політики України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/603-2013-p#n10> (дата звернення: 29.12.2017).

97. Криштоп Т.В., Нудельман В.И. Киев в стремительно меняющемся мире. *Український географічний журнал*. 2015. №1. С. 3 – 11.

98. Лісовський С.А. Основи сталого (збалансованого) економічного, соціального, екологічного розвитку: монографія. Житомир: «Полісся», 2007. 108 с.

99. Маруняк Є.О. Глобалізація та її вплив на розвиток регіонів України: монографія. К: Реферат, 2007. 224 с

100. Маруняк Є.О. Соціально-економічний простір (методологія геопросторових досліджень та практика планування): автореф. дис. ... д-ра геогр. наук: 11.00.02. Київ, 2016. 42 с.

101. Мартынов А.В. Трансформация макросоциальных систем в постсоциалистическом мире: методологический аспект. М., 2006. 238 с.
102. Махрова А.Г., Голубчиков О.Ю. Российский город в условиях капитализма: социальная трансформация внутригородского пространства. *Вестник Московского университета. Серия 5. География*, 2012. №2. С. 26-31.
103. Мезенцев К. В. Мезенцева Н. І., Бура Т. Л. Трансформація публічних просторів у великих містах України на прикладі торговельно-розважальних центрів. *Економічна та соціальна географія*. 2011. Вип. 63. С. 172–184.
104. Мезенцев К. В. Мезенцева Н. И. Пространственные социально-экономические изменения в Киеве и агломерации. *Социально-экономическая география: вест. Ассоциации росс. географ.-обществ.* / под ред. А. Г. Дружинина. Ростов н/Д., 2012. № 1. С. 109–123. URL: http://vestnik-argo.sfedu.ru/sites/default/files/12.%20Мезенцев_Мезенцева.pdf (дата звернення: 03.04.2016).
105. Містобудування. Довідник планувальника / за ред. Т.Ф. Панченко. К.: Укрархбудінформ, 2001. 192 с.
106. Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень. ДБН 360-92. К.: ЛІГА-ЗАКОН, 2011. 142 с.
107. Мозговий А.А. Особливості організації міського простору в інформаційну добу. Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції [«Економіка міста та урбаністика»], (23 бер. 2018 р., м. Київ). К.: КНЕУ, 2018. С. 211–216.
108. Моисеев Н.Н. Расставание с простотой. М.: Аграф, 1998. 480 с.
109. Мошенський С.З. Фінансові центри України та ринок цінних паперів індустріальної епохи. London: Xlibris, 2014. 453 с. URL: <http://books.google.com> (дата звернення: 6.09.2016).
110. Мысаченко В.И. Конкурентоспособность и реструктуризация промышленных предприятий. *Российское предпринимательство*. 2008. Т. 9.

№ 7. С. 120–124. URL: <https://creativeconomy.ru/lib/3104#html> (дата звернення: 6.09.2017).

111. Національний атлас України / гол. ред. Національного атласу України Л. Г. Руденко; гол. ред. кол. Б. Є. Патон.; НАН України, Інститут географії, Державна служба геодезії, картографії та кадастру. К.: Картографія, 2007. 435 с..

112. Нудельман В.И. Киев в опорном каркасе главных линий и узлов урбанизации Европы: сценарии будущего. *Изменения городского пространства в Украине* / под. ред. Руденко Л.Г. К.: Реферат, 2013. С. 60–72.

113. Обзор рынка коммерческой недвижимости за 2016 год: аналит. отч. 2017 / Colliers International Украина. URL: http://www.colliers.com/-/media/files/emea/ukraine/research/colliers%20real%20estate%20market%20overview_2016_rus.pdf?la=ru-UA (дата звернення: 2.09.2017).

114. Палеха Ю.М. Географічні особливості планування розвитку міста Київ на сучасному етапі. *Український географічний журнал*. 2017. №4. С. 39–48.

115. Парамонов П.Ф. Экономика предприятий: учеб. пособ. Краснодар: КГАУ, 2008. Ч.1. 331с. URL: <http://economy-ru.com/predpriyatiy-ekonomika/ekonomika-predpriyatiy-ch1-uchebное.html> (дата звернення: 25.09.2018).

116. Пекарь В. А. Глобальный фазовый барьер и шанс на украинский прыжок. 2010. URL: <http://www.pekar.in.ua/Global%20Phase%20Barrier.htm> (дата звернення: 15.09.2018).

117. Пелих С. А. Проблемы трансформации экономики переходных стран. *Государственное регулирование экономики и повышение эффективности деятельности субъектов хозяйствования*: 6-я Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 22–23 апр. 2010 г.: сб. науч. ст.: в 2 ч. Мн.: Акад. упр. при Президенте Респ. Беларусь, 2010. Ч. I. С. 170–173. URL: https://www.pas.by/upload/documents/publikacii-prepodavately/pelih_2.pdf (дата звернення: 7.09.2016).

118. Пестрикова А.Г., Бурда Е.А. Реновация промышленных территорий как один из эффективных методов улучшения городской среды. *Містобудування та територіальне планування*. 2012. Вип. 45(2). С. 122–132.

119. Підгрушний Г.П., Бикова М.Д. Виробничі території Києва: методологія дослідження та історія формування. *Український географічний журнал*. К.: Академперіодика. 2018. № 4. С. 25–32.

120. Підгрушний Г.П., Бикова М.Д. Сучасні трансформаційні процеси виробничих територій Києва. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції [«Регіон-2018: стратегія оптимального розвитку»]*, (м. Харків, 8–9 листоп. 2018 р.). Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. С. 42–44.

121. Підгрушний Г.П. Промисловість і регіональний розвиток України: монографія. К.: Інститут географії НАН України, 2009. 300 с.

122. Підгрушний Г.П. Урбогенез в Україні: визначальні чинники, особливості прояву та основні етапи. *Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін*: монографія. К.: Фенікс, 2017. С. 48–64.

123. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: навч. посіб. К.: Вища школа, 1996. 231 с.

124. Порядок реєстрації організацій, діяльність яких спрямована на задоволення потреб суб'єктів малого та середнього підприємництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 травня 2009 р. № 510-00. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/510-2009-п> (дата звернення 10.01.2016)

125. Програма використання та охорони земель міста Києва на 2011–2015 роки /Департамент земельних ресурсів виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації). URL: https://kyivcity.gov.ua/kyiv_ta_miska_vlada/struktura_150/departament_zemelnykh_resursiv/programa_vikoristannya_ta_okhoroni_zemel_mista_kiyeva_na_2011-2015_roki.html (дата звернення: 18.06.2017).

126. Програма використання та охорони земель міста Києва на 2016–2020 роки / Департамент земельних ресурсів виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації). URL:

http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/84F244748E9EF3B6C225800A00686B97?OpenDocument (дата звернення: 18.06.2017).

127. Програма економічного і соціального розвитку м. Києва на 2018-2020 роки / Київська міська рада. URL: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/7510F66384775FEBC2258211006E00C2?OpenDocument (дата звернення: 19.05.2018).

128. Програма економічного і соціального розвитку м. Києва на 2014 рік / Київська міська рада. URL: <https://old.kyivcity.gov.ua/content/programa-ekonomichnogo-i-socialnogo-rozvytku-m-kyieva.html> (дата звернення: 19.07.2017).

129. Проект Закону про національну інфраструктуру геопросторових даних: Закон України від 23 січня 2018 р. № 7523. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63373 (дата звернення: 21.03.2018).

130. Промышленный комплекс Киевского Приднепровья (экономико-географическое исследование) / Паламарчук М.М. и др. К.: Наук. думка, 1988. 252 с.

131. Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України від 28.12.1994 р. №334 / 94. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=index> (дата звернення: 23.08.2016).

132. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17> (дата звернення: 26.08.2017).

133. Про Програму соціально-економічного та культурного розвитку м. Києва на 2000 рік / Київська міська рада. URL: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/2135E5E9CB762FD6C22573C0004BDA0B (дата звернення: 18.07.2017).

134. Про Програму соціально-економічного розвитку м. Києва на 2009 рік / Київська міська рада. URL: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/

alldocWWW/07A89BCA125465F2C22575CB006866FA (дата звернення: 19.07.2017).

135. Про Програму соціально-економічного розвитку м. Києва на 2012 рік / Київська міська рада. URL: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/9175F5E7CCF12FE2C22579B5006DE8E6?OpenDocument (дата звернення: 19.07.2017).

136. Рейтинг 200 найбільших компаній. Forbes Україна: веб-сайт. URL: <http://forbes.net.ua/ua/ratings/3> (дата звернення: 20.07.2017).

137. Реклама: вся ваша до останку. *Галицькі контракти*. 1998. №6. URL: <http://kontrakty.com.ua/ukr/gc/nomer/1998/6-98/6rr.htm>. (дата звернення: 07.09.2016).

138. Ресин В.И., Попков Ю.С. Развитие больших городов в условиях переходной экономики: системный подход. М.: Едиториал УРСС, 2000. 328 с.

139. Римский В.Л. Постиндустриальное общество и социальный капитал в современной России. URL: http://www.indem.ru/rimskiy/Post_Ind_Soc_Rim_1.htm (дата звернення: 8.02.2018).

140. Рынок консультационных услуг в Украине: веб-сайт. URL: http://www.compas.in.ua/uploaded/for%20articles/articles%20Pojidaev/reportaj-ebr/Рынок_konsultacionnyh_uslug_Ukraine.pdf (дата звернення: 08.09.2016).

141. Савченко К.В. Аналіз технологічної структури економіки України в контексті забезпечення економічної безпеки держави. *Механізм регулювання економіки*. 2009. № 4. Т. 1 URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/3505/1/4.6.pdf> (дата звернення: 19.11.2017).

142. Світличний О.О., Плотницький С.В. Основи геоінформатики: навч. посіб./ за заг. ред. О.О. Світличного. Суми: Університетська книга, 2006. 295 с.

143. Словарь Лопатникова: технологический уклад. URL: <http://slovar-lopaticnikov.ru/slovar/t/technologicheskij-uklad/> (дата звернення: 2.09.2018)

144. Смаль В.В. Суспільно-географічні основи дослідження постіндустріальної трансформації господарства країн Європейського Союзу: автореф. дис. ... д-ра геогр. наук.: 11.00.02 К.: КНУТШ, 2011. 40 с.

145. Смаль В.В. Трансформація господарства постіндустріальних країн: наукові засади суспільно-географічного дослідження: монографія. К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2011. 370 с.

146. СНиП 2.07.01-89. Градостроительство Планировка и застройка городских и сельских поселений. М: ФГУП ЦПП, 2007. 56 с. URL: <http://files.stroyinf.ru/Data2/1/4294854/4294854799.pdf> (дата звернення: 25.11.2017).

147. СНиП II-B.1. Планировка населенных мест (издание 1954 г.). М.: Государственное издательство литературы по строительству и архитектуре, 1954. URL: <https://meganorm.ru/Data2/1/4294848/4294848851.pdf> (дата звернення: 25.11.2017).

148. Статистика: підручник / С. С. Герасименко та ін.; за наук. ред. д-ра екон. наук С. С. Герасименка. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: КНЕУ, 2000. 467 с.

149. Статистичний щорічник м. Києва за 2012 рік / за ред. Р.Г. Віленчук; відп. за вип. С.М. Батечко; Державна служба статистики України, Головне управління статистики у м. Києві. К.: Август Трейд, 2013. 464 с.

150. Статистичний щорічник м. Києва за 2016 рік / за ред. Р.Г. Віленчук; відп. за вип. О.О. Шестак; Державна служба статистики України, Головне управління статистики у м. Києві. К.: Консультант, 2017. 432 с.

151. Статистичний щорічник м. Києва за 2017 рік / за ред. Р.Г. Віленчук; відп. за вип. О.О. Шестак; Державна служба статистики України, Головне управління статистики у м. Києві. К.: Консультант, 2018. 416 с.

152. Статистичний щорічник України за 2016 рік: довід. вид. / ред. І. Є. Вернера; відп. за вип. О. А. Вишневська; Державна служба статистики України. Київ: Консультант, 2017. 611 с. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm (дата звернення: 19.09.2018).

153. Статистичний щорічник України за 2017 рік: довід. вид. / ред. І. Є. Вернера; відп. за вип. О. А. Вишневська; Державна служба статистики України. Київ: Консультант, 2018. 541 с. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_seu2017_u.pdf (дата звернення: 10.01.2019).

154. Стеблецька Ю. Планування розвитку м. Києва: історико-географічні аспекти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія*. 2014. №1(62). С. 70–73. URL: http://papers.univ.kiev.ua/1/geografija/articles/stebletska-planning-of-kyiv-development-historical-geographical-aspects_24073.pdf (дата звернення: 14.03.2016).

155. Стратегія розвитку високотехнологічних галузей до 2025 року / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c3081991-45fb-47df-abc6-59822e854a99&title=ProektstrategiiRozvitkuVisokotekhnologichnikhGaluzeiDo2025-Roku> (дата звернення: 8.07.2017).

156. Стратегія розвитку міста Києва до 2025 року (нова редакція) / Виконавчий орган Київської міської ради (Київська міська державна адміністрація). URL: <https://old.kyivcity.gov.ua/files/2016/11/9/Kyiv-City-Strategy-2025-Project.pdf> (дата звернення: 1.07.2017).

157. Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток : наук. доп. / Шинкарук Л.В. та ін.; за ред. чл.-кор. НАН України Л.В. Шинкарук ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». К., 2015. 304 с.

158. Султанов Н. М., Мамадов С. В. Деиндустриализация экономики: содержание, формы проявления и последствия. *Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия*

общественных наук. 2015. №4. С. 30 – 40. URL: <http://www.soc.vestnik.tj/ru/arhiv/arhiv2015/item/sultanov-n-m-mamadov-s-v-deindustrializatsiya-ekonomiki-soderzhanie-formy-proyavleniya-i-posledstviya.html> (дата звернення: 1.08.2017).

159. Схема-прогноз розвитку і розміщення продуктивних сил м. Київ на період до 2015 року. К.: РВПС України НАН України, 2005. 205 с.

160. Сысоева О.И. Реконструкция промышленных объектов: учеб. пособ. Мн.: БНТУ, 2005. 136 с. URL: <file:///C:/Users/SONY/Downloads/Основной%20текст.pdf> (дата звернення: 9.09.2018).

161. Титаренко О. Аналіз реалізації концепції електронного уряду в Японії. *Актуальні проблеми державного управління*. Д.: ДРІДУ НАДУ, 2006. Вип. 4 (26). С. 99–105.

162. Толубко І.Є., Поленок С.П., Ткачов І.І. Перспективи та методологічні засади нового етапу розвитку вітчизняного ІТ-сектору. *Сучасна інформатика: проблеми, досягнення та перспективи розвитку*: зб. матеріалів доп. учас. Міжнар. наук. конф., присвяченої 90-річчю від дня народження В.М.Глушкова. К.: Інститут кібернетики імені В.М. Глушкова НАН України, 2013. С. 204–206. URL: <http://dndiime.org.ua/> (дата звернення: 21.08.2016).

163. Топчієв О.Г., Мальчикова Д.С. Планування територій: навч. посіб. Херсон: Грінь Д.С., 2014. 268 с.

164. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: навч. посіб. Одеса: Астропринт, 2005. 632 с.

165. Тоффлер Е. Третья Хвиля / [пер. з англ. А. Євса; ред. пер. В. Шовкун]. К.: Всесвіт, 2000. 475 с.

166. Тучик Т. Консалтинг по-українски. *Финансовый директор*. 2008. №3. URL: <http://www.management.com.ua/consulting/cons060.html> (дата звернення: 15.04.2016).

167. Україна: основні тенденції взаємодії суспільства і природи у ХХ ст. (географічний аспект) / за ред. Л.Г. Руденка. К.: Академперіодика, 2005. 320 с.
168. Українська ІТ індустрія – 20 років розвитку. URL: http://miratechgroup.com/sites/default/files/images/acc_ict_miratech_ukr.pdf (дата звернення: 29.04.2016).
169. Функции городов и их влияние на пространство / под. ред. Л.Г. Руденко. К.: Феникс, 2015. 292 с.
170. Хаггет П. Пространственный анализ в экономической географии / [пер. с англ. Ю. Г. Липеца и С. Н. Тагера]; предисл. и ред. В. М. Гохмана и Ю. В. Медведкова. М.: Прогресс, 1968. 392 с.
171. Цибрівський Р. На берегах Дніпра: географія нової джентрифікації в серці Києва. *Місто й оновлення. Урбаністичні студії*. К., 2013. URL: https://ua.boell.org/sites/default/files/urban_study2.pdf (дата звернення: 19.10.2016).
172. Чернышова Н.А. Сравнение механизмов реорганизации производственных зон Москвы и крупнейших городов развитых стран мира. *География, градостроительство, архитектура: синтез наук и практика*. Смоленск: Ойкумена, 2013. С. 242 – 255.
173. Чернышова Н. А. Трансформация производственных территорий Москвы: автореферат дис. ... канд. географ. наук: 25.00.24. М., 2011. 23 с. URL: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01004845323#?page=1> (дата звернення: 11.09.2018).
174. Чугунов А.В. Развитие информационного общества: теории, концепции и программы: учебное пособ. СПб.: Ф-т филологии и искусств СПбГУ, 2007. 98 с.
175. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. К.: Логос, 2003. 631 с.

176. Шаванс Б. Эволюционный путь от социализма. *Вопросы экономики*, 1999. № 6. URL: <http://www.r-reforms.ru/shavans.htm> (дата звернения: 7.09.2016).
177. Шакиров А.Р. Современные тенденции развития промышленности США. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/sovremennye-tendentsii-razvitiya-promyshlennosti-ssha> (дата звернения: 5.09.2017)
178. Bell D. The Coming of Post-industrial Society. A Venture in Social Forecasting. N.Y., Basic Books, Inc., 1973. 507 p.
179. Bell D. Notes on the Post-Industrial Society. *The Public Interest*, 1967. №7. P. 102-118.
180. Bergess E. W. (ed.). The urban community, selected papers from the proceedings of the ASS, 1925. New-York: AMS press. 1971.
181. Brade I., Neugebauer C.S. Urban Eurasia: Cities in Transformation: book. Berlin, 2017. 288 p.
182. Budapest statisztikai évkönyve 2015. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2016. 308 p. URL: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/evkonyv/budapest_evk_2015.pdf (Last accessed: 03.09.2018).
183. Chombart de Lauwe P.-H. et al. Paris et l'agglomeration parisienne. Paris: Presses Universitaires de France, 1952. Vol. 1, 2.
184. Colliers International Украина: веб-сайт. URL: <http://www.colliers.com/ru-ua/ukraine/insights/all-reports> (Last accessed: 15.09.16).
185. Clark C. The conditions of economic progress. London, 1940. 504 p.
186. Clark C. The Economics of 1960 / C. Clark – London: Macmillan, 1942.
187. Czech Statistical Office: веб-сайт. URL: <https://www.czso.cz/csu/czso/yearbooks> (Last accessed: 22.09.2018).
188. Deutschland in Zahlen: веб-сайт. URL: <https://www.deutschlandinzahlen.de/tab/bundeslaender/wissenschaft-forschung>

/forschung-und-entwicklung/anteil-fue-personal-an-den-beschaefigten (Last accessed: 22.09.2017).

189. Enyedi G. Social Change and Urban Restructuring in Central Europe. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1998. 350 p.

190. European Statistical Office, Eurostat: веб-сайт. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (Last accessed: 22.10.2018).

191. Fassmann H. Regionale Transformationforschung. Theoretische Begründung und empirische Beispiele. *Regionale Transformationsprozesse in Europa. Beiträge zur Regionalen Geographie*, 44 / Mayr A. (ed.) Leipzig: Institut für Länderkunde.

192. Fourastié J. Le Grand Espoir du XXeme siecle. Progres technique, progres e'conomique, Progrels Social [The Great Hope of the Twentieth Century]. Paris: Presses Universitaires de France, 1949. 223 p.

193. French R.A., Hamilton F.E.I. The socialist city: spatial structure and urban Policy. Chichester: John Wiley, 1997. 541 p.

194. Friedrichs J. Stadtentwicklungen in West-und Osteuropa. Berlin and New York: de Gruyter, 1985. 148 p.

195. Gentile M., Tammaru T., van Kempen R. Heteropolitanization: social and spatial change in Central and Eastern European cities. *Cities*. 2012. № 29 (5). P. 291–299.

196. Hamilton F.E.I. Re-evaluating space: locational change and adjustment in Central and Eastern Europe. *Geographische Zeitschrift*, 83 (2), 1995. P. 67–86.

197. Harris C. D., Ullman E. L. The nature of cities. *The Annals*. 1945. 242(13).

198. Hillman Arye L., Milanovic Branko. The transition from socialism in Eastern Europe: domestic restructuring and foreign trade. World Bank regional and sectoral studies. Washington, DC: The World Bank, 1992. 354 p. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/491251468774870579/The-transition->

from-socialism-in-Eastern-Europe-domestic-restructuring-and-foreign-trade (Last accessed: 18.11.2016).

199. Hungarian Central Statistical Office: веб-сайт. URL: <http://www.ksh.hu/?lang=en> (Last accessed: 19.10.2018).

200. Hutchison Ray. Gentrification and urban change: Research in urban sociology. Wisconsin, Green Bay: JAI press Ltd, 1992. 310 p.

201. IT Ukraine. IT services and software R&D in Europe's rising technation/ From A to Z. February 2016. URL: http://www.uadn.net/files/ua_hightech.pdf (Last accessed: 3.04.2016).

202. Kiss E. The evolution of industrial areas in Budapest after 1989. The Post-Socialist City / K. Stanilov (ed.). Dordrecht, TheNetherlands: Springer, 2007. P. 147–170.

203. Kostinskiy G. Post-Socialist Cities in Flux, in: R. Paddison (Ed.) Handbook of Urban Studies. London: Sage Publications, 2001. P. 451–465.

204. Krätke S., Wildner K., Lanz S. Transnationalism and Urbanism. New York: Routledge, 2014. 252 p. URL: <https://www.routledge.com/Transnationalism-and-Urbanism-1st-Edition/Kratke-Wildner-Lanz/p/book/9780415898638> (Last accessed: 26.09.2016).

205. London Datastore: веб-сайт. URL: <https://data.london.gov.uk/dataset/london-s-sectors> (Last accessed: 21.09.2018).

206. Lundvall B.-A. National systems of innovation: towards a theory of innovation and interactive learning. London: Longman, 1992.

207. Machlup F. The production and distribution of knowledge in the United States. Princeton: Princeton University Press, 1962. 416 p.

208. Masuda Y. The Information Society as Postindustrial Society. Wash.: World Future Soc., 1983.

209. OECD. The Knowledge-based economy in 1996, Science Technology and Industry Outlook. Paris, 1996

210. OpenStreetMap contributors: веб-сайт. URL: www.openstreetmap.org (Last accessed: 20.09.2017).

211. Pidgrushny G.P., Bykova M.D. The transformation of Kiev economy spatial organisation: modern problems and trends. *Space, values and power – Eurasian cities and regions in transformation: materials of the international conference of the TRIPAR project, September 16–18, 2018, Kyiv* / under the general editorship of Carola Neugebauer. Kyiv: Kravchenko Y.O. 2018–100 p.
212. Riesman D. Leisure and Work in Post-Industrial Society // Larrabee E., Meyersohn R. (Eds.) *Mass Leisure*. Glencoe (Ill), 1958.
213. Romer P. Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*. 1986. № 94 (5). P. 1002–1037.
214. Sassen S. *The global city: New York, London, Tokyo*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1991. – 472 p.
215. Services sectoral classification list / World Trade Organization. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/mtn_gns_w_120_e.doc org (Last accessed: 17.09.2016).
216. Slavuj L., Cvitanović M., Prelogović V. Emergence of problem areas in the urban structure of post-socialist Zagreb. *SPATIUM International Review*. No. 21, December 2009, p. 76-83. URL: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/1450-569X/2009/1450-569X0921076S.pdf> (Last accessed: 15.12.2016).
217. Stanilov K. *The Post-Socialist City: Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*, Dordrecht, The Netherlands: Springer, 2007. 495 p.
218. Statista: The statistics portal: веб-сайт. URL: <https://www.statista.com> (Last accessed: 21.10.2018).
219. Statistical Office in Warszawa: веб-сайт. URL: <http://warszawa.stat.gov.pl/en/publications/statistical-yearbooks/statistical-yearbook-of-warsaw-2017,3,16.html> (Last accessed: 19.10.2018).
220. *Statistisches Jahrbuch Berlin 2017*. Berlin, 2018. 608 p. URL: https://www.statistik-berlin-brandenburg.de/produkte/Jahrbuch/jb2017/JB_2017_BE.pdf (Last accessed: 19.09.2018).

221. Stenning A. Urban change and the localities. East Central Europe and the Former Soviet Union. 2016. P.105–126.
222. Sykora L. Changes in the internal spatial structure of post-communist Prague, *GeoJournal*. 1999. pp. 79–89.
223. Sýkora L. Post-socialist cities. In: Kitchin R, Thrift N (eds). *International Encyclopedia of Human Geography*. Oxford: Elsevier. 2009. Vol. 8. P. 387–395.
224. Sykora L., Enyedi G. Commercial property development in Budapest, Prague and Warsaw. *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*, Akademiai Kiado. Budapest, 1998. pp. 109–136.
225. Tammaru T. Urbanization in Estonia in the 1990s: Soviet legacy and the logic of transition. *Post-Soviet Geography and Economics*. 2001. № 42 (7). P. 504-518.

Список опублікованих праць за темою дисертації:***Статті в наукових фахових виданнях України:***

22. Бикова М. Д. Основні напрямки постіндустріальних трансформацій міста Києва: галузевий та просторовий аспекти. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова: Серія 4 «Географія і сучасність»*. К.: Вид-во Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2014. Вип. 19 (31). С. 157–173 (0,8 авт.арк.).

23. Бикова М. Д. Суспільно-географічні аспекти розвитку господарства міста Києва в умовах сучасних трансформацій. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова: Серія 4 «Географія і сучасність»*. К.: Вид-во Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2014. Вип. 20 (32). С. 117–123 (0,5 авт.арк.).

24. Бикова М. Д. Суспільно-географічні особливості просторової трансформації торгівлі Києва. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Географія»*. 2016. Вип. 28, №3–4. С. 156–164 (0,8 авт.арк.).

25. Бикова М. Д. Історико-географічні особливості формування та трансформації промислових зон Києва. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки»*. 2017. Вип. 6. С. 8–15 (0,8 авт.арк.).

26. Бикова М. Д., Підгрушний Г. П. Виробничі території Києва: методологія дослідження та історія формування. *Український географічний журнал*. К.: Академперіодика, 2018. № 4. С. 25–32 (1,7 авт.арк.). *Особистий внесок: здійснено типізацію трансформаційних процесів, що реалізуються на виробничих територіях Києва, розроблено картографічний матеріал, виконано детальний аналіз постіндустріальних трансформацій у промислових зонах та районах міста (0,85 авт.арк.).*

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

27. Быкова М. Д. Деиндустриализация и терциаризация городского пространства Киева: тенденции и особенности динамики. *Вопросы географии и геоэкологии*: науч. журнал. 2017. Июль – сентябрь. Алматы, 2017. С. 27–35 (0,8 авт.арк.).

28. Быкова М. Д. Терциаризация как индикатор трансформации городского пространства Киева. *Вести Белорусского государственного педагогического университета. Серия 3. Физика. Математика. Информатика. Биология. География*. 2017. № 3. С. 77–81 (0,5 авт.арк.).

Матеріали та тези наукових заходів:

29. Бикова М. Д. Постіндустріальні трансформації в економічно розвинених країнах світу: суспільно-географічні аспекти дослідження. *Університетські студії: актуальні дослідження гуманітарних та суспільствознавчих наук*: збірник наукових праць учасників Міжнародної конференції, 20–22 груд. 2013 р. К.: Вид-во Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2014. С. 57–58 (0,2 авт.арк.)

30. Бикова М. Д. Суспільно-географічні аспекти постіндустріальної трансформації просторової організації великого міста. *Регіон-2014: суспільно-географічні аспекти*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців, 3–4 квіт. 2014 р. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. С. 79–81 (0,2 авт.арк.)

31. Бикова М. Д. Еволюція просторової організації господарського комплексу Києва. *Шевченківська весна – 2015. Географія*: збірник наукових праць XIII Міжнародної наукової міждисциплінарної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. К.: Прінт Сервіс, 2015. Випуск XIII. С. 98–101 (0,2 авт.арк.).

32. Бикова М. Д. Київ: особливості просторової динаміки торгівлі як індикатор трансформаційної моделі розвитку. *Регіон-2015: суспільно-географічні аспекти*: матеріали Міжнародної науково-практичної

конференції студентів, аспірантів та молодих науковців, 16–17 квіт. 2015 р. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. С. 68–70 (0,2 авт.арк.).

33. Быкова М. Д. Географические аспекты формирования пространственной структуры хозяйственного комплекса Киева. *Географические аспекты устойчивого развития регионов: материалы Международной научно-практической конференции, 23–24 апреля 2015 г.* Гомель: ГГУ имени Ф. Скорины, 2015. Ч.1. 2015. С. 40–43 (0,3 авт.арк.).

34. Бикова М. Д. Суспільно-географічне дослідження трансформації промислових зон міста Києва. *Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення: збірник наукових праць за матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції, 8–9 жовт. 2015 р.* Херсон: ПП Вишемирский, 2015. С. 43–47 (0,3 авт.арк.).

35. Бикова М. Д. Тенденції розвитку банківської системи міста Києва в трансформаційний період. *Регіон-2015: стратегія оптимального розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 5–6 листоп. 2015 р.* Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. С. 172–174 (0,2 авт.арк.).

36. Бикова М. Д. Суспільно-географічні аспекти розвитку науково-інноваційної сфери Києва в трансформаційний період. *Львівська суспільно-географічна школа: історія, теорія, українознавчі студії: матеріали Всеукраїнської наукової конференції з участю закордонних учених, присвяченої 70-річчю кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка, 19–20 листоп. 2015 р.* Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. С. 126–130 (0,5 авт.арк.).

37. Бикова М. Д. Суспільно-географічні аспекти розвитку ІТ-галузі України. *Українська географія: сучасні виклики: збірник наукових праць у 3-х т. К.: Прінт-Сервіс, 2016. Т. II. С. 33–35 (0,2 авт.арк.).*

38. Бикова М. Д. Постіндустріальна трансформація економіки європейських міст: суспільно-географічний аналіз. *Від географії до географічного українознавства: еволюція освітньо-наукових ідей та пошуків:*

матеріали Міжнародної наукової конференції (до 140-річчя започаткування географії у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича), 11–13 жовт. 2016 р. Чернівці: ЧНУ імені Юрія Федьковича, 2016. С. 94–95 (0,2 авт.арк.).

39. Бикова М. Д. Територіальна організація бізнес-центрів в місті Києві: реалії і перспективи. *Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, 5–6 жовт. 2017 р. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 35–37 (0,2 авт.арк.).

40. Vykova M. D. Pidgrushny G. P. The transformation of Kyiv economy spatial organisation: modern problems and trends. *Space, values and power – Eurasian cities and regions in transformation: materials of the international conference of the TRIPAR project*, 16–18 September. 2018. Kyiv: Kravchenko Y.O, 2018. P.100 (0,1 авт.арк.). *Особистий внесок: проаналізовано зміни масштабів виробничих територій, розміщених у периферійних зонах Києва (0,05 авт. арк.).*

41. Бикова М. Д. Трансформаційні процеси у промислових районах Києва: причини та наслідки. *Географічна наука та освіта: від констатації до конструктивізму*: збірник наукових праць. К., 2018. С. 129–130 (0,2 авт.арк.).

42. Бикова М.Д. Підгрушний Г.П. Сучасні трансформаційні процеси виробничих територій Києва. *Регіон-2018: стратегія оптимального розвитку*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 8–9 листоп. 2018 р. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. С. 42 – 44 (0,2 авт.арк.). *Особистий внесок: на прикладі м. Києва схарактеризовано прогресовизначальні трансформації, що реалізуються в руслі становлення постіндустріального суспільства (0,1 авт. арк.).*

МІНІСТЕРСТВО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ,
БУДІВНИЦТВА ТА ЖИТАОВОГО КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНЕ ПІДПРИЄМСТВО
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ІНСТИТУТ ПРОЕКТУВАННЯ МІСТ

ДІПРОМІСТО
ІМЕНІ Ю.М. БІЛОКОНЯ

бул. Л. Українки, 26
м. Київ
01133
Україна

+38 044 285 6338
+38 044 285 6372 факс
admin@dipromisto.gov.ua
www.dipromisto.gov.ua

Розрахунковий рахунок № 26008319423
в АТ "Райффайзен Банк АВАЛЬ" в м. Києві
МФО 380805
Код ЄДРПОУ 02497720

ГК-2870 06.12.2018
на № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Бикової М.Д.
на тему: «Постіндустріальна трансформація просторової
організації господарства Кисва», поданого на здобуття
наукового ступеня кандидата географічних наук за
спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія**

Дана довідка підтверджує, що результати дисертаційної роботи Бикової М.Д., представленої на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук, зокрема методика оцінки трансформованості виробничих територій міст, були впроваджені у ДП «Український державний науково-дослідний інститут проектування міст «ДІПРОМІСТО» імені Ю.М. Білоконя при розробці та корегуванні Генеральних планів міст України.

Заст. директора з наукової роботи,
Керівник Центру ГІС,
доктор географічних наук, професор

Ю.М.Палеха

Палеха Ю.М.
285-11-37

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 імені М.П. ДРАГОМАНОВА
 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
 Телефон 234-11-08

10.12.2018 № 02-10/1913

На № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Бикової М.Д.
 на тему: «Постіндустріальна трансформація просторової організації
 господарства Києва», поданого на здобуття наукового ступеня кандидата
 географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна
 географія

Результати наукових розробок дисертаційної роботи Бикової М.Д.,
 представленої на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук,
 протягом 2017-2018 років пройшли апробацію та впроваджені у навчальний
 процес при підготовці студентів освітніх ступенів бакалавр та магістр
 факультету природничо-географічної освіти та екології Національного
 педагогічного університету імені М.П. Драгоманова при викладанні
 навчальних дисциплін «Геоурбаністика», «Теоретичні основи просторової
 організації суспільства», «Основи територіального планування» та
 «Географія сфери послуг».

Проректор з наукової роботи

Г.М. Торбін

Декан факультету

Г.В. Турчинова

Додаток В

Еволюція технологічних устроїв*

<i>Технологічний уклад</i>						
1-й	2-й	3-й	4-й	5-й	6-й	7-й
<i>Період</i>						
1770 – 1830 рр.	1830 – 1880 рр.	1890 – 1940 рр.	1940 – 1990 рр.	1990 – орієнт. 2020 рр.	орієнт. 2020 – 2060 рр.	після 2060 рр.
<i>Країни та регіони-лідери</i>						
Велика Британія, Франція, Бельгія	Велика Британія, Франція, Бельгія, США, Німеччина	Велика Британія, Франція, США, Німеччина, Бельгія, Швейцарія, Нідерланди	США, країни Західної Європи, Японія	США, Японія, Німеччина, країни Південно- Східної Азії	США, країни Західної Європи, Японія, Китай та ін.	Регіони технологічні лідери
<i>Провідні галузі та технології</i>						
Текстильна промисловість, виплавка чавуну, обробка заліза, будівництво зрошувальних каналів.	Суднобудування, будівництво паротягів і залізничних доріг, чорна металургія, добувні галузі.	Важке та електротехнічне машинобудуванн я, сталеливарна промисловість, неорганічна хімія, будівництво ліній електропередачі.	Автомобілебуду- вання, авіа- і ракетобудування, кольорова металургія, органічна хімія, нафтопереробна промисловість, виробництво синтетичних матеріалів.	Електронна і мікроелектронна промисловість, роботобудування, інформаційні технології, генна інженерія, програмне забезпечення, телекомунікації, аерокосмічна промисловість.	Нано- та біотехнології, молекулярна, клітинна та ядерна технології, розвиток аерокосмічної промисловості, нетрадиційних джерел енергії.	Когнітивні та вакуумні технології; біомедицина; біороботизація ; технології на основі резонансу і різних полів, з використанням ноосфери; колонізація планет сонячної системи і вихід у віддалений космос

Продовження додатку В

<i>Технологічний уклад</i>						
1-й	2-й	3-й	4-й	5-й	6-й	7-й
<i>Ключовий фактор технологічного устрою</i>						
Водяний двигун	Паровий двигун	Електродвигун	Двигун внутрішнього згорання	Мікроелектронні компоненти	Нанотехнології, клітинні технології	Вакуумна технологія та енергія
<i>Переваги технологічного укладу у порівнянні з попереднім</i>						
Механізація виробництва.	Зростання масштабів і концентрації виробництва, розвиток транспорту.	Стандартизація виробництва, зростання гнучкості виробництва на основі використання електродвигунів, концентрація банківського і фінансового капіталу.	Масове, серійне виробництво, автоматизація.	Індивідуалізація виробництва і споживання, глобалізація і швидке переміщення продукції, послуг, людей, капіталу, ідей.	Подальша індивідуалізація виробництва, зниження енергоємності та матеріаломісткості виробництва, конструювання матеріалів і організмів з наперед заданими властивостями.	Головним виробничим чинником виступає креативний інтелект, підвищення наукоємності продукції.
<i>Економічне регулювання в країнах-лідерах</i>						
Руйнування феодальних монополій, обмеження діяльності профспілок	Свобода торгівлі, обмеження державного втручання, поява галузевих профспілок, формування соціального законодавства.	Розширення державного регулювання, державна власність на природні монополії та основні види інфраструктури.	Розвиток державних інститутів соціального забезпечення та ВПК, кейнсіанське державне регулювання економіки	Зниження ролі прямого державного регулювання, державне регулювання стратегічних видів інформаційних і комунікаційних інфраструктур.	Стратегічне планування науково-технічного та економічного розвитку. Електронний уряд. Інститути розвитку і фонди фінансування інноваційної активності.	Громадянське суспільство

*Складено за даними [36; 141]

Додаток Г

Підходи до зонування міського простору*

Назва розробки	Автори розробки	Країна та роки здійснення розробок чи видання праць	Основний зміст
Функціональне зонування	Т. Гарньє [35]	Франція, 1903 р.	Вперше сформулював принцип функціонального зонування, суть якого полягала в чіткому розмежуванні функцій і процесів в місті і розробці нових прийомів організації житлового простору і транспортно-пішохідного руху. Запропонував просторово відокремити: житло, працю, відпочинок, навчання, рух.
Ідея «променистого міста»	Ле Корбюзьє [35]	Франція, 1922 р.	Запропонував лінійний розвиток міста. Місто складалося з паралельних ліній, що утворювали зони важкої промисловості, складів, легкої промисловості, рекреаційну, житлову, зону готелів і посольств, транспортну, ділову і міста-супутники.
Модель «концентричних зон міста»	Е. Берджес [180]	США, 1925 р. «Зростання міста: введення в дослідницький проект»	Створив модель просторового зростання міста, яке складалося з п'яти концентричних зон: внутрішньої зони (центрального ділового району), зони переходу, зони, де проживають робітники, зайняті фізичною працею, передмістя та околиці міста.
Секторальна теорія	Х. Хойт [35]	США, 30-ті рр. ХХ ст.	В містах швидше розвивалися переважно райони розташовані уздовж річок, залізничних і транспортних шляхів, ніж навколо центрального ділового району. Найвища рента вартість житла була не в певній зоні, а в одному з секторів міста. Групи населення з високим доходом проживали, в кількох секторах уздовж транспортної магістралі, яка мала високий рівень зв'язку з містом, а житло для малозабезпеченого населення концентрувалося навколо центральної ділової частини.
Багатоядерна теорія	К. Харріс, Е. Ульман [197]	США, 1945 р.	Відкидається поняття єдиного центру міста і розвивається твердження про наявність множинних центрів у місті – фінансових, урядових, університетських. Великі міста мають спеціалізовані ядра, до яких можна віднести торгові райони,

Продовження додатку Г

			порти, залізничні вокзали, промислові райони. Центральний діловий район зазвичай включав торговий центр. Райони, де знаходилися підприємства важкої промисловості розташовувалися на окраїні міста, поблизу залізничних шляхів сполучення або водних артерій, а житлові квартали представників вищого класу – в найпривабливіших місцях.
Модель міста	У. Уайт [35]	США, 1950-ті рр.	Розробив модель міста, що сполучала сім елементів міської структури воєдино: центр міста, представлений центральним діловим районом, зона стагнації або «зона переходу», внутрішнє місто або найстаріші передмістя, де сконцентрована найбідніша частина населення, периферія метрополіса, де розміщуються анклав еліти, центральна частина міста та передмістя з представниками середнього класу, епіцентри ділової активності та транспортні коридори.
Структурування Паризької агломерації	П.-А. Шомбар де Лова [183]	Франція, 1951 – 1952 рр.	Паризька агломерація була поділена на сім зон: ядро, центральний діловий район (CBD); зона акультурації, пролетарські квартали і квартали богеми; змішана зона – місце концентрації дрібних і середніх підприємств, найбільш розкішні місця проживання знаті; місце концентрації великих і найбільших підприємств, з високою щільністю забудови; середнє передмістя, житлові квартали; віддалені передмістя з сільгоспугіддями і колишніми селами, поступово перетворюються в міста-супутники; прикордонна, не входила в агломерацію, але відчуває її вплив.
Будівельні норми і правила (Строительные нормы и правила (СНиП)) [146; 147]	Л. Сабсович, М. Мілютін, М. Гінзбург, В. Сичев, Б. Говоровський та ін.	СРСР, 1955 – 1980-ті рр.	Планувальна організація міста розглядалася як система взаємопов'язаних елементів виробничого, сельбищного і громадського призначення. Містобудівна нормативно-методична база засновувалася на уявленні міста як структури, яка може бути достатньо чітко задана послідовним набором первинних елементів, які розміщені в просторі за певним правилом відносно центрів громадського обслуговування, яким і відводилася основна структурно-формуюча роль.

Продовження додатку Г

Виділення нових елементів планувальної структури міста	О. Гутнов, І. Лежаве [51]	СРСР, 1970-1980-ті рр.	Виділили елементи планувальної структури міста: «каркас» (скелет просторової організації, відносно незмінна частина) у вигляді системи транспортних магістралей, комунікаційних вузлів і споруд міського значення; «тканина» – промислові території, житлові будинки та установи сфери обслуговування; «плазма», утворена легко замінними елементами, такими як тимчасові споруди, транспортні засоби, зелені насадження, декоративне оздоблення
Модель соціалістичного міста	Р. Френч, Ф. Хамільтон [193]	Великобританія, 1979 р.	Вчені запропонували виділяти такі зони у соціалістичному місті: <ul style="list-style-type: none"> – історичне ядро докапіталістичної епохи; – внутрішні житлові та індустріальні райони капіталістичного періоду; – зони переходу, де сучасне будівництво заміщає успадковані міські і сільські елементи; – зона соціалістичного будівництва 50-х рр.; – житлові райони 60-80-х рр.; – відкриті або ізольовані великі виробничі зони; – виробничі або пов'язані з ним зони; – 8) передмістя, ліси, туристичні зони.
Державні будівельні норми 1992 [106]; Державні будівельні норми 2018 рр. [55]	Ю. Палеха, Ю. Білоконь, М. Дьомін, В. Нудельман, Г. Фільваров, І. Шпилевський, та ін.	Україна, 1990-ті – 2018 рр.	Територію міста за функціональним призначенням і характером використання поділяють на сельбищну, виробничу, рекреаційну та ландшафтну зони.

*Джерело: розроблено автором

Додаток Д

Динаміка структури валової доданої вартості в Києві, у % до загальної суми*

Види економічної діяльності	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Добувна промисловість	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Переробна промисловість	6,1	6,5	7,6	6,8	7,7	8,3	7,4	6,4	5,2	4,6	4,4	5,0	4,5	5,8	6,8	7,0
Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води	6,9	6,4	5,8	3,2	2,0	1,4	1,1	1,1	1,6	1,6	1,8	1,6	1,3	1,5	1,9	2,9
Будівництво	4,3	3,6	4,4	4,3	4,8	4,9	5,7	4,4	2,7	3,6	3,8	4,9	3,9	3,8	3,2	3,1
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку.	27,4	26,4	26,2	24,1	29,9	29,6	25,5	24,4	22,7	26,7	29,7	27,3	26,3	29,4	30,1	30,7
Діяльність готелів та ресторанів	0,9	1,0	0,9	1,0	0,9	1,9	1,7	1,9	1,5	1,5	1,6	1,0	0,9	0,8	0,9	0,8
Діяльність транспорту та зв'язку	17,8	15,6	16,0	17,7	16,2	15,4	14,5	13,6	12,3	12,6	12,6	5,0	6,4	6,5	7,0	7,1
Фінансова діяльність	7,1	7,7	8,3	12,8	6,2	6,3	8,9	11,8	13,0	14,2	11,1	13,4	13,0	12,8	9,1	7,2
Державне управління	6,1	6,0	4,9	5,2	5,8	5,6	4,9	4,9	4,6	4,0	4,0	3,4	3,2	3,3	3,1	3,3
Освіта	3,8	3,8	4,0	3,7	3,9	4,0	3,5	3,7	4,0	3,7	3,8	4,1	3,9	3,4	2,9	2,8
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2,9	3,2	3,3	3,0	3,0	3,2	2,9	3,1	3,6	3,6	3,4	3,1	3,0	2,6	2,7	2,7
Інші види економічної діяльності	16,6	19,8	18,6	18,2	19,6	19,4	23,8	24,7	28,9	23,9	23,8	31,2	33,4	30,1	32,3	32,4
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Джерело: розроблено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві

Додаток Е

Найкрупніші компанії України штаб-квартири яких розташовані у Києві (за оціночною вартістю), 2016 р.*

№ з/п	Компанії	Материнська компанія	Сфера діяльності	Виторг, млн грн	Прибуток, млн грн	Активи, млн грн	Оціночна вартість, млн грн
1.	Водафон Україна	Мобильні ТелеСистеми (Росія)	телекомунікації	10062	3759	13186	29154
2.	Київстар	ВимпелКом Лтд (Нідерланди / Росія)	телекомунікації	12231	2195	13513	22660
3.	Миронівський хлібопродукт	Україна	АПК	21789	-6515	23965	21399
4.	Кернел	Україна	АПК	28237	-1160	11765	20224
5.	Каргілл інкорпорейтед Україна	Каргілл інкорпорейтед (США)	АПК	10868	1646	4756	15254
6.	Джей Ті Інтернешнл Компані Україна	Джапан Тобако Інтернешнл (Японія)	тютюнова	11699	1238	4571	12635
7.	Укртелеком	Україна	телекомунікації	6493	286,2	7920	8852
8.	Регіональна газова компанія	Україна	нафтогазова	18529	-310,8	12782	7755
9.	Імперіал Тобако Україна	Імперіал Тобако (Великобританія)	тютюнова	6 498	-265	3 885	7 018
10.	Рошен	Україна	харчова	7220	1085	6577	6952
11.	ДТЕК	Україна	енергетика	93009	-19648	106733	6937
12.	Самсунг Електронікс Україна	Самсунг Електронікс (Південна Корея)	дистрибуція побутової електроніки	6146	35	3644	6883
13.	Фоззі Груп	Україна	ритейл	31382	-242,9	9211	6653
14.	Бунге Україна	Бунге (США)	АПК	7053	675,3	4055	6022
15.	БНК-Україна	Білоруська нафтова компанія (Білорусь)	нафтогазова	11302	0,42	1958	5199

Продовження додатку Е

16.	Оптима-фарм	Україна	дистрибуція	10335	565,4	3652	4979
17.	Епіцентр К	Україна	ритейл	19031	5273	11240	4544
18.	Укрлендфармінг	Україна	АПК	24600	-4136	23671	4407
19.	ЕлДжі Електронікс Україна	ЕлДжі Електронікс (Південна Корея)	дистрибуція побутової електроніки	3 608	-231	2 098	4 041
20.	Мілкіленд-Україна	Мілкіленд (Нідерланди / Україна)	харчова	5544	-1390	4605	3842
21.	Фармак	Україна	фармацевтика	2508	206,9	2716	3767
22.	Нестле Україна	Нестле (Швейцарія)	харчова	5 735	-1 034	2 070	3 720
23.	Укренергоконсалтинг	Україна	енергетика	8386	-118,8	8018	3532
24.	Роза вітрів	Україна	перевезення	1497	-175	404	3458
25.	ВіЕс Енерджі Інтернешнл Україна	ВіЕс Енерджі (Нідерланди / Росія)	енергетика	13 045	-1 517	3 201	3 201
26.	Унікредит Банк	Унікредит (Італія)	фінансова	2 367	-2 662	48 258	3 119
27.	Райффайзен банк Аваль	Райффайзен банк (Австрія)	фінансова	6786	-1367	46859	3074
28.	Альянс Ойл Україна	Група Альянс (Росія)	нафтогазова	6650	210,9	825,9	3059
29.	ТНК Індастріз Україна	Роснафта (Росія)	нафтогазова	6 621	-305	1 934	3 045
30.	Промінвестбанк	Зовнішекономбанк (Росія)	фінансова	2 602	-3 454	52 656	3 038
31.	Ю Ем Джі Груп	Україна	добувна	1949	349,6	1585	3004
32.	Овостар Юніон	Україна	АПК	1182	408	1606	2938
33.	Західна нафтогазова компанія	Україна	нафтогазова	6166	-132,4	593,8	2836
34.	Сингента Україна	Сингента (Швейцарія)	хімічна	4 280	-47	2 639	2 825
35.	Молочний альянс	Україна	харчова	2700	25	529,2	2614
36.	Фармацевтична фірма «Дарниця»	Україна	фармацевтика	1200	296	1623	2579
37.	ВТБ Банк	Банк ВТБ (Росія)	фінансова	2209	642,8	36502	2544

Продовження додатку Е

38.	Луї Дрейфус Україна	Луї Дрейфус Груп (Франція)	АПК	5172	886,1	939,1	2512
39.	Макдоналдс Україна	Макдоналдс (США)	громадське харчування	2 447	-70	888	2 472
40.	Санофі Україна	Санофі (Франція)	фармацевтика	1 360	-135	1 155	2 447
41.	ЕПАМ Системз Україна	ЕПАМ Системз (США)	інформаційні технології	1 693	368	766	2 442
42.	Група компаній «Фокстрот»	Україна	ритейл	7117	42,2	5280	2277
43.	Данон Україна	Данон (Франція)	харчова	2 241	-186	387	2 242
44.	Українська дистрибуційна компанія	Україна	дистрибуція алкогольних напоїв	2717	-73,9	1162	2140
45.	Паралель-М ЛТД	Україна	нафтогазова	4248	40	573,8	1954
46.	Ай Ді Сі Груп Україна	Альфа-Груп (Росія)	харчова	2 073	11	763	1 949
47.	Хенкель Україна	Хенкель (Німеччина)	побутова хімія, косметика і будівельні матеріали	2 866	134	1 258	1 892
48.	Терра Фуд	Україна	харчова	2313	-78,7	1299	1861
49.	Ашан Україна	Ашан (Франція)	ритейл	6 666	-203,3	1 522	1 819
50.	Альфа-Банк Україна	Альфа-банк (Росія)	фінансова	3 101	-282	36 694	1 755
51.	Кнауф Груп Україна	Кнауф Груп (Німеччина)	будівельна	2 586	147	1 717	1 655
52.	Оболонь	Україна	харчова	3915	-276,8	3795	1495
53.	Розетка	Україна	ритейл	4661	3,12	154,5	1492
54.	Київмедпрепарат	Україна	фармацевтика	990	130,6	1377	1492
55.	Українські аграрні інвестиції	Ренесанс Капітал (Росія)	АПК	1 600	15	1 511	1 491
56.	Тойота Україна	Тойота (Японія)	дистрибуція автомобілей	4 103	578	2 056	1 477
57.	Шелл Україна	Ройял Датч Шелл (Нідерланди)	нафтогазова	3 914	-72	1 031	1 455

Продовження додатку Е

58.	САН ІнБев Україна	Anheuser-Busch InBev (Бельгія)	харчова	3 317	-237	2 439	1 337
59.	Київхліб	Україна	харчова	1313	-22,3	384,7	1279
60.	Фідобанк	Україна	фінансова	2073	0,52	11229	1268
61.	Порше Україна	Порше Холдинг (Німеччина)	дистрибуція автомобілей	3 332	186	930	1 199
62.	Байер Україна	Байер (Німеччина)	дистрибуція	2 474	-12	1 587	1 111
63.	ІРС (ERC)	Україна	ІТ-дистрибуція	3139	-163,6	1775	1004
64.	Проктер енд Гембл Україна	Проктер енд Гембл (США)	побутова хімія	6 110	248	1 726	980
65.	ВіДі Груп	Україна	ритейл	2982	313,5	2058	954,2
66.	Новус Україна	Новус (Литва)	ритейл	3251	-97,6	1274	898,4
67.	Аснова Холдинг	Україна	дистрибуція	3563	237,5	1639	869,3
68.	Євротек	Україна	ритейл	2504	-10,14	530,7	801,4
69.	Автопетроліум (КЛЮ)	Україна	нафтогазова	3576	-220,2	1294	779
70.	Монсáнто Україна	Монсáнто Компані (США)	АПК	1 181	129	1 208	779
71.	Арчер Деніелс Мідленд Україна	Арчер Деніелс Мідленд (США)	АПК	6408	130,1	2558	768,1
72.	Креді Агріколь Банк	Креді Агріколь (Франція)	фінансова	1 862	90	21 079	707
73.	Ватсонс Україна	Ватсонс Груп (Гонконг)	ритейл	2 184	229	984	699
74.	ОТП Банк Україна	ОТП Груп (Угорщина)	фінансова	2 812	-1 999	21 506	687
75.	Природні ресурси	Україна	нафтогазова	1448	687,9	2102	666,1
76.	ЕСКО-ПІВНІЧ	Україна	нафтогазова	3179	66,2	2393	653
77.	Баядера Холдинг	Україна	харчова	1422	28,3	6137	632,3
78.	Нова пошта	Україна	логістика	1378	138,3	294,8	606,5
79.	Лореаль Україна	Лореаль (Франція)	косметика, парфумерія	1 860	165	685	595
80.	Група компаній «Прометей»	Україна	АПК	1040	148,5	355,9	551,9

Продовження додатку Е

81.	Вікант	Україна	дистрибуція	1532	3,63	322	490,3
82.	Макрохім	Україна	хімічна	1294	0,8	870,2	481,9
83.	Adidas Україна	Adidas (Німеччина)	дистрибуція спортивних товарів	1 388	98	999	444
84.	Брокард Україна	Л'Етуаль (Росія)	ритейл	1 301	164	740	416
85.	Еко-Маркет	Україна	ритейл	3973	-248,5	2029	399,9
86.	ЕмТіАй Холдинг	Україна	інформаційні технології	2846	2	3642	392,8
87.	Цеппелин Україна	Цеппелин (Німеччина)	дистрибуція сільськогосподарської техніки	1 081	131	535	389
88.	Ельдорадо	Україна	ритейл	8365	69	9230	316,6
89.	Українська Гірничо-Металургійна Компанія (УГМК)	Україна	металургія	1663	71	1438	200,1
90.	Хюндай Мотор Україна	Хюндай Мотор (Південна Корея)	дистрибуція автомобілів	1 364	146	4 760	191
91.	Єврохім Україна	ЄвроХім (Швейцарія / Росія)	дистрибуція добрив	2 641	53	825	146
92.	Платинум Банк	Україна	фінансова	1255	-191,9	7134	128
93.	Сокар Україна	Сокар (Азербайджан)	нафтогазова	5 914	-1 160	3 182	–
94.	Астеліт	Turkcell (Туреччина)	телекомунікації	4 052	-5 593	3 943	–
95.	Остхем Україна	Україна	хімічна	9961	-21894	22923	–
96.	Серна	Гленкор Інтернешнл (Швейцарія)	АПК	5 798	-68	2 772	–
97.	Метро Кеш енд Кері Україна	Метро Груп (Німеччина)	ритейл	8 075	-1 759	5 239	–
98.	Ритейл Груп	Україна	ритейл	6132	-225,9	4028	–
99.	Міжнародні авіалінії України (МАУ)	Україна	перевезення	6894	-158	1450	–
100.	Укравто	Україна	машинобудування	2824	-1212	3778	–

*Складено автором за даними журналу «Forbes Україна»

Основні показники соціально-економічного розвитку Києва у 2016 р.*

Основні показники соціально-економічного розвитку	Основні показники Києва	Питома вага Києва в Україні, %	Основні показники Києва на душу населення, грн./дол. США	Місце Києва серед регіонів України за основними показниками на душу населення
Кількість постійного населення, тис. осіб	2865,3	6,7	–	–
Кількість зайнятих в усіх сферах економічної діяльності, тис. осіб	1364,3	8,4	–	–
Валовий регіональний продукт, млн. грн.	559140	23,4	191736,0	1
Обсяг реалізованої промислової продукції, (товарів, послуг), млн грн	389401,4	18,0	135902,5	1
Доходи населення, млн. грн.	338083	16,5	117992,2	1
Капітальні інвестиції, млрд. грн.	106296	29,6	36974,2	1
Роздрібний товарооборот підприємств, млн. грн.	189628	16,1	66180,9	1
Загальні обсяги експорту товарів, млн. дол. США	8568,8	23,6	2990,5	1
Загальні обсяги імпорту товарів, млн. дол. США	16137,0	41,1	5631,9	1
Загальні обсяги експорту послуг, млн. дол. США	2682,2	27,2	936,1	1
Загальні обсяги імпорту послуг, млн. дол. США	2091,8	39,3	730,0	1
Прямі іноземні інвестиції в регіонах України, млн. дол. США	19296,0	53,4	6734,4	1
Прямі інвестиції з регіонів України в економіці країн світу, млн. дол. США	190,1	3,0	66,3	2

*Джерело: розроблено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві

Додаток И.1

Динаміка чисельності зайнятих у промисловості виробничих територій Києва

№ з/п	Назви та номери виробничих територій	Тип	Кількість промислових підприємств		Чисельність зайнятих у промисловості		Темпи приросту (зменшення) чисельності зайнятих у промисловості за період 1995 – 2016 рр., %
			1995 р.	2016 р.	1995 р.	2016 р.	
1.	Подільсько-Куренівський	зона	73	81	40339	16725	-58,5
2.	Нивки	зона	8	7	16396	12637	-22,9
3.	Микільська Борщагівка	район	9	24	3612	3096	-14,3
4.	Відрадний	район	19	47	23463	8582	-63,4
5.	По вулиці Дегтярівській	район	8	20	6649	4297	-35,4
6.	Біля станції Пост-Волинський	район	4	15	3092	2898	-5,4
7.	Біля залізничного вокзалу Київ-Пасажирський	район	13	20	7931	4448	-43,9
8.	Центральний	район	4	7	6540	1199	-81,7
9.	Залізничний	район	7	11	4675	1888	-59,6
10.	Теличка	район	13	17	5369	5085	-5,3
11.	Корчувате	район	3	2	675	150	-77,8
12.	Пирогово	район	–	5	–	1525	в 1525 раз
13.	Воскресенський	район	4	9	1480	986	-33,4
14.	Дніпровський	район	6	24	10321	3611	-65,0
15.	Березняки	район	6	8	2430	1236	-49,1
16.	Позняки	район	6	3	3203	325	-89,0
17.	Дарницький	район	11	24	19454	5360	-72,4
18.	По вулиці Васильківській	район	10	10	4560	1049	-77,0
19.	Бортничі	район	3	4	3497	787	-77,5
20.	Троещина	район	1	3	151	825	446,4
21.	Бортничі-2	район	1	2	147	187	27,2
22.	1	тер. група	–	–	–	–	–
23.	2	тер. група	–	1	–	125	в 125 раз
24.	3	тер. група	–	1	–	750	в 750 раз

Продовження додатку И.1

25.	4	тер. група	1	–	206	–	-82,0	
26.	5	тер. група	–	2	–	137	–	
27.	6	тер. група	–	–	–	–	–	
28.	7	тер. група	7	17	12332	3757	-69,5	
29.	8	тер. група	–	1	–	1500	–	
30.	9	тер. група	–	–	–	–	–	
31.	10	тер. група	3	2	922	325	-64,8	
32.	11	тер. група	–	2	–	112	в 112 раз	
33.	12	тер. група	–	–	–	–	–	
34.	13	тер. група	10	5	3238	599	-81,5	
35.	14	тер. група	–	4	–	924	в 954 раза	
36.	15	тер. група	–	–	–	–	–	
37.	16	тер. група	–	–	–	–	–	
38.	17	тер. група	1	–	989	–	-100,0	
39.	18	тер. група	–	1	–	75	в 75 раз	
40.	19	тер. група	3	–	1643	–	-100,0	
41.	20	тер. група	1	–	252	–	-100,0	
42.	21	тер. група	–	2	–	74	в 74 раза	
43.	22	тер. група	1	6	7042	1337	-81,0	
44.	23	тер. група	1	5	292	2699	824,3	
45.	24	тер. група	–	1	–	75	–	
46.	25	тер. група	–	1	–	37	в 37 раз	
47.	26	тер. група	–	–	–	–	–	
48.	27	тер. група	–	1	–	1500	в 1500 раз	
49.	28	тер. група	–	–	–	–	–	
50.	Промислові підприємства, що знаходяться поза межами виробничих територій		–	67	278	43133	19470	-54,7
	Всього по місту		–	304	673	234033	110392	–

Додаток И.2

Використання виробничих територій Києва, 1995 р.

№ з/п	Назви та номери виробничих територій	Загальна площа, га	Забудована площа, га	Структура забудованої території за функціональним призначенням									
				промислові підприємства, %	склади та бази, %	установи комунального господарства, %	об'єкти інженерного обладнання, %	комерційна забудова, %	житлова забудова, %	транспортні території, %	спортивні заклади, %	учбові заклади, %	виставки, %
1.	Нивки	756,70	551,57	85,9	5,9	7,9	0,3	-	-	-	-	-	-
2.	Микільська Борщагівка	328,50	188,45	46,2	43,7	8,5	1,7	-	-	-	-	-	-
3.	Відрадний	587,10	402,13	58,4	20,7	5,8	15,1	-	-	-	-	-	-
4.	По вулиці Дегтярівській	225,42	115,28	65,6	17,0	10,7	6,8	-	-	-	-	-	-
5.	Біля станції Пост-Волинський	274,11	178,44	34,4	47,6	10,2	7,8	-	-	-	-	-	-
6.	Подільсько-Куренівська	1365,96	773,91	66,7	13,8	10,9	8,6	-	-	-	-	-	-
7.	Біля залізничного вокзалу Київ-Пасажирський	218,15	79,10	66,5	20,9	6,3	6,2	-	-	-	-	-	-
8.	Центральний	78,17	39,81	87,7	8,1	0,0	4,2	-	-	-	-	-	-
9.	Залізничний	241,14	116,86	43,5	21,7	10,2	24,6	-	-	-	-	-	-
10.	Теличка	582,36	372,01	57,8	12,0	6,8	23,4	-	-	-	-	-	-
11.	Корчувате	128,10	68,39	66,2	11,7	22,1	0,0	-	-	-	-	-	-
12.	Пирогово	242,18	149,39	74,6	14,4	11,0	0,0	-	-	-	-	-	-
13.	Воскресенський	230,57	133,55	27,8	27,5	13,6	31,1	-	-	-	-	-	-
14.	Дніпровський	466,89	304,87	60,4	17,6	5,0	17,0	-	-	-	-	-	-
15.	Березняки	105,24	83,83	71,8	18,5	7,2	2,5	-	-	-	-	-	-
16.	Позняки	212,21	118,42	46,0	28,5	21,7	3,9	-	-	-	-	-	-
17.	Дарницький	858,11	567,91	38,5	5,7	5,1	50,7	-	-	-	-	-	-
18.	По вулиці Васильківській	150,31	62,41	68,0	16,7	7,4	7,9	-	-	-	-	-	-
19.	Бортничі	443,37	207,78	9,1	17,5	10,2	63,2	-	-	-	-	-	-
20.	Троєщина	182,94	366,63	24,9	8,6	14,1	52,4	-	-	-	-	-	-
21.	Бортничі-2	66,91	41,12	20,1	41,2	38,7	0,0	-	-	-	-	-	-
22.	1	54,02	43,47	0,0	12,2	0,0	87,8	-	-	-	-	-	-

Продовження додатку И.2

23.	2	41,16	8,40	0,0	0,0	93,0	7,0	-	-	-	-	-	-
24.	3	11,49	6,63	47,8	0,0	0,0	52,2	-	-	-	-	-	-
25.	4	33,11	18,19	16,1	39,5	44,4	0,0	-	-	-	-	-	-
26.	5	16,56	4,67	71,9	28,1	0,0	0,0	-	-	-	-	-	-
27.	6	18,92	6,18	0,0	100,0	0,0	0,0	-	-	-	-	-	-
28.	7	85,05	53,17	96,9	0,0	3,1	0,0	-	-	-	-	-	-
29.	8	22,49	17,55	0,0	0,0	69,1	30,9	-	-	-	-	-	-
30.	9	43,33	4,89	0,0	61,1	38,9	0,0	-	-	-	-	-	-
31.	10	75,59	66,93	30,7	8,2	59,8	1,3	-	-	-	-	-	-
32.	11	29,74	8,01	0,0	14,9	72,7	12,5	-	-	-	-	-	-
33.	12	48,75	5,71	65,8	34,2	0,0	0,0	-	-	-	-	-	-
34.	13	114,91	27,54	100,0	0,0	0,0	0,0	-	-	-	-	-	-
35.	14	31,51	16,38	0,0	0,0	42,1	57,9	-	-	-	-	-	-
36.	15	32,58	11,57	0,0	100,0	0,0	0,0	-	-	-	-	-	-
37.	16	35,01	7,27	0,0	0,0	0,0	100,0	-	-	-	-	-	-
38.	17	11,41	8,20	67,8	0,0	32,2	0,0	-	-	-	-	-	-
39.	18	72,26	10,25	38,1	9,5	45,7	6,7	-	-	-	-	-	-
40.	19	33,90	29,87	0,0	2,7	34,5	62,7	-	-	-	-	-	-
41.	20	6,71	3,89	40,6	0,0	59,4	0,0	-	-	-	-	-	-
42.	21	8,66	5,27	0,0	0,0	100,0	0,0	-	-	-	-	-	-
43.	22	30,69	30,69	100,0	0,0	0,0	0,0	-	-	-	-	-	-
44.	23	30,20	19,38	84,6	1,4	2,2	11,8	-	-	-	-	-	-
45.	24	12,76	8,63	54,8	45,2	0,0	0,0	-	-	-	-	-	-
46.	25	8,51	6,30	20,0	0,0	80,0	0,0	-	-	-	-	-	-
47.	26	110,06	98,20	100,0	0,0	0,0	0,0	-	-	-	-	-	-
48.	27	23,58	9,03	70,4	0,0	29,6	0,0	-	-	-	-	-	-
49.	28	6,19	4,10	100,0	0,0	0,0	0,0	-	-	-	-	-	-
50.	Промислові підприємства, що знаходяться поза межами виробничих територій	2731,57	1693,57	20,26	7,00	22,82	49,92	-	-	-	-	-	-
	Всього по місту	11525,16	7155,8	42,90	12,60	14,71	29,80	-	-	-	-	-	-

Додаток И.3

Використання виробничих територій Києва, 2016 р.

№ з/п	Назви та номери виробничих територій	Загальна площа, га	Забудована площа, га	Структура забудованої території за функціональним призначенням									
				промислові підприємства, %	склади та бази, %	установи комунального господарства, %	об'єкти інженерного обладнання, %	комерційна забудова, %	житлова забудова, %	транспортні території, %	спортивні заклади, %	учбові заклади, %	виставки, %
1.	Нивки	756,70	551,57	84,6	5,9	7,9	0,3	0,9	0,4	-	-	-	-
2.	Микільська Борщагівка	328,50	188,45	44,2	43,4	8,5	1,7	2,3	-	-	-	-	-
3.	Відрадный	587,10	402,13	55,6	20,6	5,8	15,1	2,1	0,8	-	-	-	-
4.	По вулиці Дегтярівській	225,42	115,28	39,0	16,6	9,8	6,8	7,2	20,6	-	-	-	-
5.	Біля станції Пост-Волинський	274,11	178,44	34,4	47,6	10,2	7,8	-	-	-	-	-	-
6.	Подільсько-Куренівська	1365,96	773,91	52,0	8,9	10,1	7,0	14,1	7,7	0,2	-	-	-
7.	Біля залізничного вокзалу Київ-Пасажирський	218,15	79,10	53,9	19,2	6,3	6,2	14,3	-	-	-	-	-
8.	Центральний	78,17	39,81	47,5	8,1	0,0	2,8	10,6	31,0	-	-	-	-
9.	Залізничний	241,14	116,86	29,1	21,7	9,9	0,3	7,7	24,2	-	7,0	-	-
10.	Теличка	582,36	372,01	57,3	12,0	6,8	23,4	0,4	-	-	-	-	-
11.	Корчувате	128,10	68,39	62,3	11,7	22,1	0,0	3,8	-	-	-	-	-
12.	Пирогово	242,18	149,39	71,6	14,4	11,0	0,0	2,9	-	-	-	-	-
13.	Воскресенський	230,57	133,55	26,7	26,6	13,6	31,1	-	2,0	-	-	-	-
14.	Дніпровський	466,89	304,87	56,5	17,6	5,0	15,8	5,1	-	-	-	-	-
15.	Березняки	105,24	83,83	43,5	18,5	7,2	2,5	-	28,4	-	-	-	-
16.	Позняки	212,21	118,42	38,6	28,5	21,7	3,9	7,4	-	-	-	-	-
17.	Дарницький	858,11	567,91	38,5	5,7	5,1	50,6	0,2	-	-	-	-	-
18.	По вулиці Васильківській	150,31	62,41	59,9	15,0	7,4	7,9	6,0	3,9	-	-	-	-
19.	Бортничі	443,37	207,78	9,1	17,5	10,2	63,2	-	-	-	-	-	-
20.	Троєщина	182,94	366,63	24,9	6,9	13,5	52,4	1,4	0,8	-	-	-	-
21.	Бортничі-2	66,91	41,12	20,1	41,2	38,7	0,0	-	-	-	-	-	-

Продовження додатку И.3

22.	1	54,02	43,47	0,0	2,8	0,0	63,4	0,0	33,7	–	–	–	–
23.	2	41,16	8,40	0,0	0,0	93,0	7,0	–	–	–	–	–	–
24.	3	11,49	6,63	47,8	0,0	0,0	52,2	–	–	–	–	–	–
25.	4	33,11	18,19	16,1	39,5	44,4	0,0	–	–	–	–	–	–
26.	5	16,56	4,67	71,9	28,1	0,0	0,0	–	–	–	–	–	–
27.	6	18,92	6,18	0,0	83,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	16,3	0,0	0,0
28.	7	85,05	53,17	81,1	0,0	3,1	0,0	11,1	4,7	–	–	–	–
29.	8	22,49	17,55	0,0	0,0	69,1	30,9	–	–	–	–	–	–
30.	9	43,33	4,89	0,0	61,1	38,9	0,0	–	–	–	–	–	–
31.	10	75,59	66,93	30,7	8,2	59,8	1,3	–	–	–	–	–	–
32.	11	29,74	8,01	0,0	14,9	72,7	12,5	–	–	–	–	–	–
33.	12	48,75	5,71	65,8	34,2	0,0	0,0	–	–	–	–	–	–
34.	13	114,91	27,54	100,0	0,0	0,0	0,0	–	–	–	–	–	–
35.	14	31,51	16,38	0,0	0,0	42,1	57,9	–	–	–	–	–	–
36.	15	32,58	11,57	0,0	0,0	0,0	0,0	–	93,5	6,5	–	–	–
37.	16	35,01	7,27	0,0	0,0	0,0	100,0	–	–	–	–	–	–
38.	17	11,41	8,20	5,9	0,0	32,2	0,0	62,0	–	–	–	–	–
39.	18	72,26	10,25	4,6	9,5	45,7	6,7	33,6	–	–	–	–	–
40.	19	33,90	29,87	–	0,0	34,5	28,2	6,2	26,0	–	–	5,1	–
41.	20	6,71	3,89	40,6	0,0	59,4	0,0	–	–	–	–	–	–
42.	21	8,66	5,27	0,0	0,0	100,0	0,0	–	–	–	–	–	–
43.	22	30,69	30,69	91,1	–	–	–	8,9	–	–	–	–	–
44.	23	30,20	19,38	82,8	1,4	2,2	11,8	–	–	–	–	–	1,8
45.	24	12,76	8,63	52,0	45,2	–	–	2,8	–	–	–	–	–
46.	25	8,51	6,30	20,0	0,0	80,0	0,0	–	–	–	–	–	–
47.	26	110,06	98,20	100,0	0,0	0,0	0,0	–	–	–	–	–	–
48.	27	23,58	9,03	70,4	0,0	29,6	0,0	–	–	–	–	–	–
49.	28	6,19	4,10	100,0	0,0	0,0	0,0	–	–	–	–	–	–
50.	Промислові підприємства, що знаходяться поза межами виробничих територій	2739,6	1698,55	13,57	6,03	22,03	43,43	1,64	13,05	0,18	0,07		
	Всього по місту	11533,19	7160,78	36,30	11,60	14,52	27,21	3,31	6,82	0,11	0,10	0,02	0,01

Деструктивні трансформації

Київський завод хімікатів «Радикал»
(промисловий район «Дніпровський»), 2018 р.

Фото автора

Дарницький м'ясокомбінат
(промисловий район «Дарницький»), 2018 р.

Фото «URBAN3Pproject»

Адаптивні трансформації

Бізнес-центри «Gelios» та «Сіґма», які знаходяться в реконструйованих корпусах Київського заводу реле і автоматики (промисловий район Відрадний), 2018 р.

Фото автора

Бізнес-центри «Сілвер Центр» та «Преміум Центр» під створення яких використані виробничі корпуси машинобудівного заводу «Росток Прилад» (промисловий район Відрадний), 2018 р.

Фото автора

Торговельно-розважальний комплекс «Космополіт» на території заводу «Більшовик» (промисловий район Відрадний), 2018 р.

Фото автора

Торговельний центр «Gorodok Gallery» на території колишнього Київського експериментального заводу «Зварювання» (промислова зона Подільсько-Куренівська), 2018 р.

Фото автора

Житловий комплекс «Бульвар фонтанів»
(промисловий район Центральний), 2018 р.

Фото City One Development

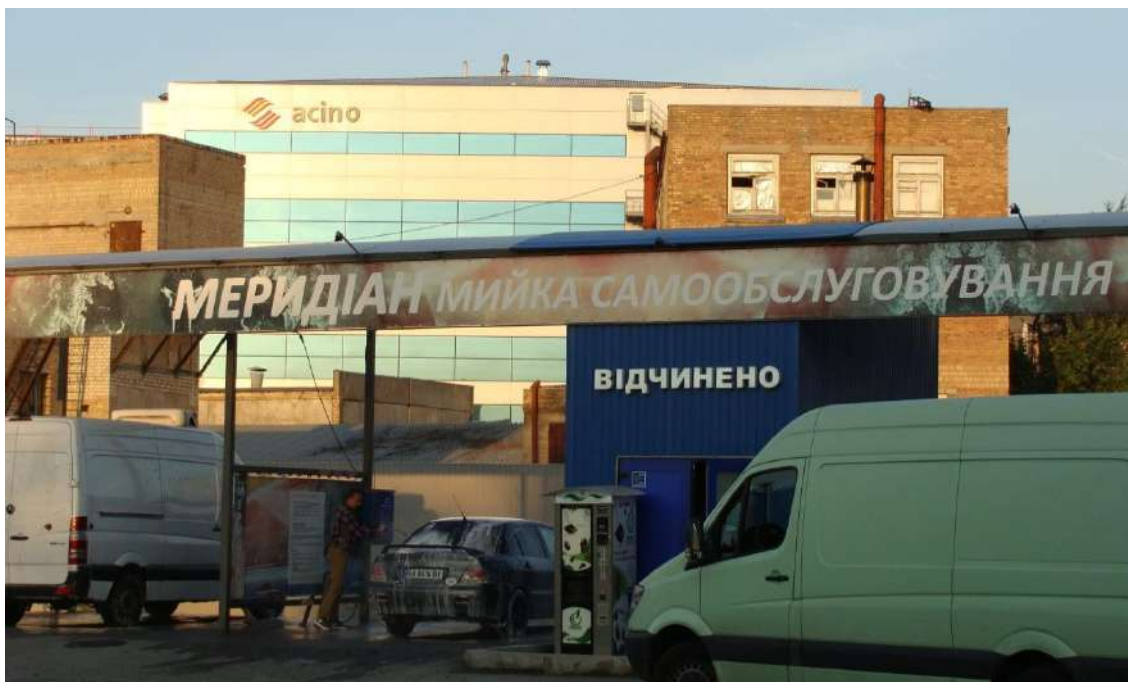
Житловий комплекс «Французький квартал»
(промисловий район Центральний)

Фото компанії «KAN Sp. (КАН)»

Прогресовизначальні (постіндустріальні) трансформації

Завод «Індар», введений в дію у 1999 р. на базі корпусів Дарницького м'ясокомбінату, 2016 р.

Фото Інформаційний портал «СТОПКОР»

Фармацевтичний завод «Фарма Старт», який функціонує в реконструйованих корпусах колишнього заводу мікроелектроніки «Старт», 2018 р.

Фото автора

Інноваційний парк «UNIT.City», розташований на території колишнього
Київського мотоциклетного заводу, 2017 р.

Фото Інформаційний портал «СТОПКОР»

Додаток Л

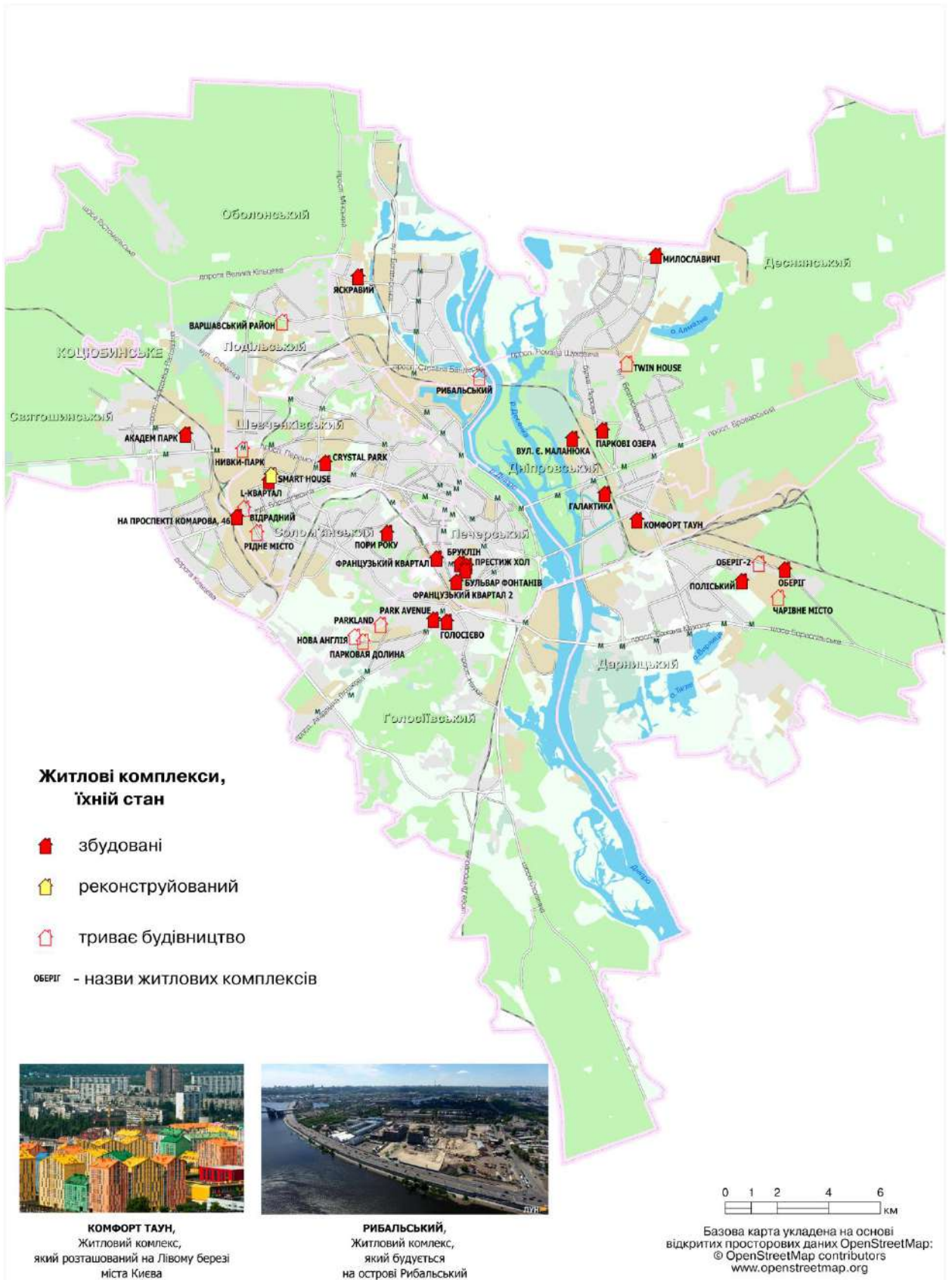
Класифікація офісних приміщень в Україні*

№ з/п	Клас офісного приміщення	Місце розташування	Основні характеристики приміщень та будівлі в цілому
класифікація, яка діяла з 2005 по 2013 рр.			
1.	Клас А	Розташовуються в нових офісних комплексах і бізнес центрах в центрі міста.	Найпрестижніші приміщення, які мають найвищий рівень сервісу: повна оптимізація і автоматизація всіх систем життєзабезпечення, розгорнута інфраструктура централізованого забезпечення орендарів оргтехнікою, оптико-волоконний зв'язок, конференц-зали, засоби побутового обслуговування і відпочинку, служба безпеки, підземні стоянки.
2.	Клас В	Розташовані дещо віддалено від центру міста, проте обов'язково в престижному діловому районі.	Це приміщення з майже такими ж характеристиками, що й офіси класу «А». Знаходилися в нових або в тільки що реконструйованих будівлях, які мали необхідні інженерні комунікації. Можлива відсутність центральної системи кондиціонування. Спектр пропонованих послуг не такий широкий як у приміщеннях А класу – парковка найчастіше розташована на відкритому повітрі. До цього класу належать також офіси класу «А» після 5-7 років експлуатації, реконструйовані і переобладнані старовинні особняки, розташовані в центрі міста.
3.	Клас С	Будівлі, що знаходяться не в центрі міста, а поблизу станцій метрополітену і основних радіальних транспортних магістралей.	Площі орендовані переважно у науково-дослідних інститутів або виробничих підприємств. Ремонт в них може бути зроблений більше 10 років тому з використанням наявних на той час матеріалів. Зазвичай відсутній сучасний зв'язок, центральне кондиціонування, система вентиляції – звичайна. Клас «С» передбачає досить скромний набір послуг: телефон, можливий вихід в Інтернет.
4.	Клас D	Значно віддалені від центрального ділового району.	Офісні приміщення в будинках з застарілими інженерними комунікаціями, дерев'яними перекриттями, відсутністю спеціалізованих служб життєзабезпечення, потребують ремонту.
5.	Клас Е	Значно віддалені від центрального ділового району, проте за наявності вигідного транспортно-географічного та сусідського положення конкурували з офісами більш високого класу.	Переобладнані підвальні та напівпідвальні приміщення, квартири в житлових будинках, Приміщення в будинках, не пристосованих для розміщення офісів і вимагають реконструкції.

Продовження додатку Л

класифікація, яка почала діяти з 2014 р.			
1.	Клас А	Допустиме розташування поза Центральним діловим районом, але передбачається пішохідна доступність від станції метрополітену, розташування поблизу основних транспортних артерій, наявність добре розвиненої соціально-побутової інфраструктури.	Будівля, де розташовується бізнес-центр класу А, повинна належати одному власнику. Відкрите планування поверху. Площа поверху повинна становити не менше 800 м ² орендованої площі. Передбачена обов'язкова доступність для малорухомих груп населення. Обов'язкова наявність підземної або виділеної парковки. Забезпеченість паркувальними місцями складає для офісних будівель в центральному діловому районі - 1 до 150 м ² орендованої площі і 1 до 100 м ² для будівель, що розташовані поза межами ділового району. Присутність на об'єкті не менше двох телекомунікаційних провайдерів і можливість підключення нових провайдерів. Змінені критерії оцінки ефективності ліфтових систем: середній час очікування ліфта не довше ніж 30 сек. з моменту виклику, а обов'язкова пропускна здатність – 12% від кількості працюючих в будівлі людей за 5 хв. Обов'язковим критерієм стала можливість регулювання мікроклімату в окремому офісному блоці і громадських зонах. Наявність розвиненої соціально-побутової інфраструктури в будівлі в т.ч. конференц-залу і переговорних кімнат або в безпосередній близькості від неї.
2.	Клас В	Розташування будівлі біля хорошої транспортної розв'язки, пішохідна доступність до станції метрополітену, наявність розвиненої соціально-побутової інфраструктури є не обов'язковими умовами.	Окремі частини будівлі, де розташовуються приміщення класу В, можуть належати різним власникам. Можливе закрите планування поверху, площа якого становить менше 800 м ² орендованої площі. Передбачена обов'язкова доступність для малорухомих груп населення. Як і для класу А обов'язкова наявність підземної або виділеної парковки, проте забезпеченість паркувальними місцями може бути меншою. Змінені критерії оцінки ефективності ліфтових систем: середній час очікування ліфта не довше ніж 40 сек. з моменту виклику, а обов'язкова пропускна здатність – 10% від кількості працюючих в будівлі людей за 5 хв. Відсутність професійної та розгалуженої соціально-побутової інфраструктури як в будівлі, так і поблизу.

*Складено за даними інформаційно-аналітичного порталу «Commercial Property Online»

Житлові комплекси на виробничих територіях
(складено автором за даними Головного управління статистики у м. Києві)